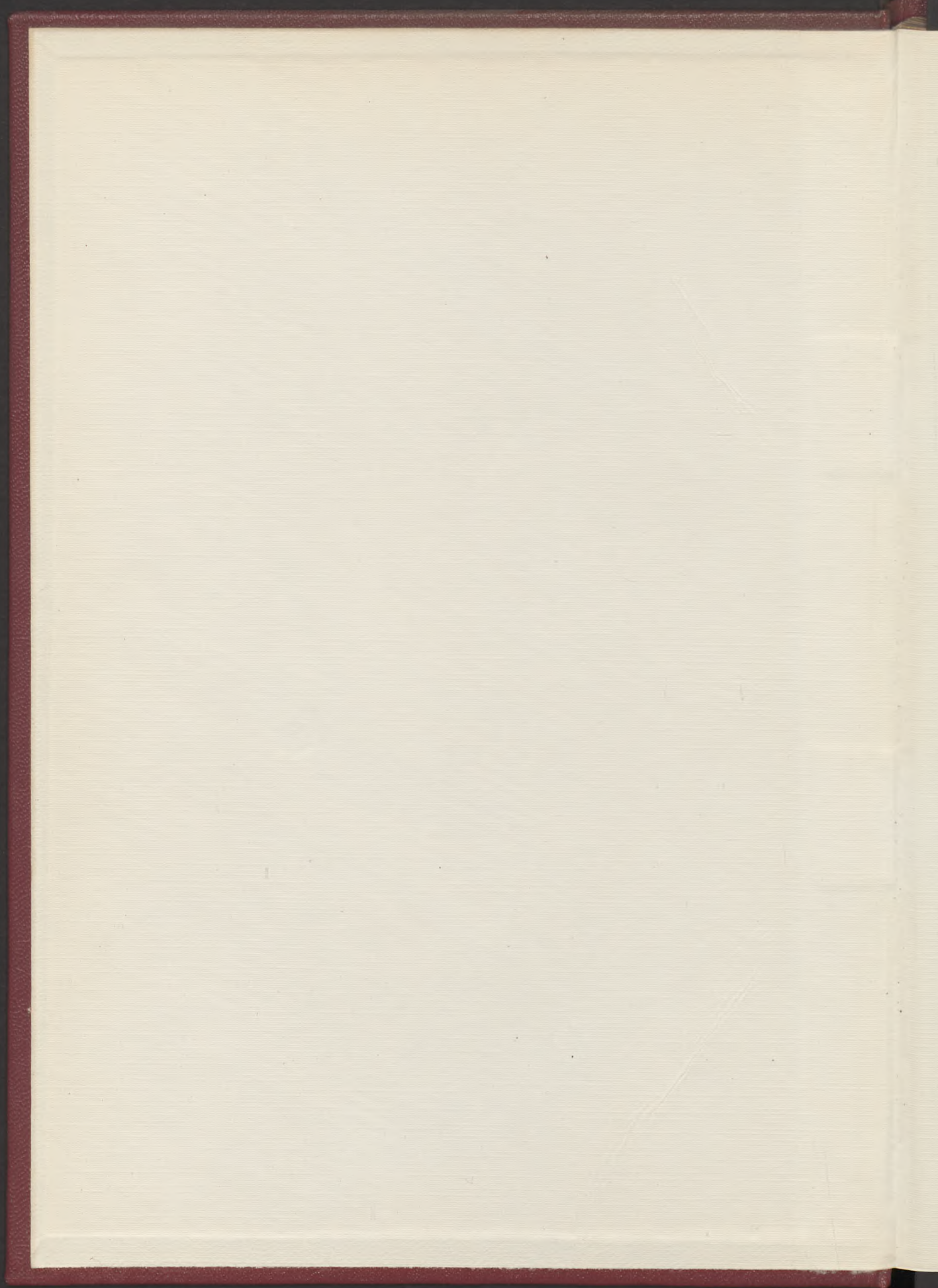
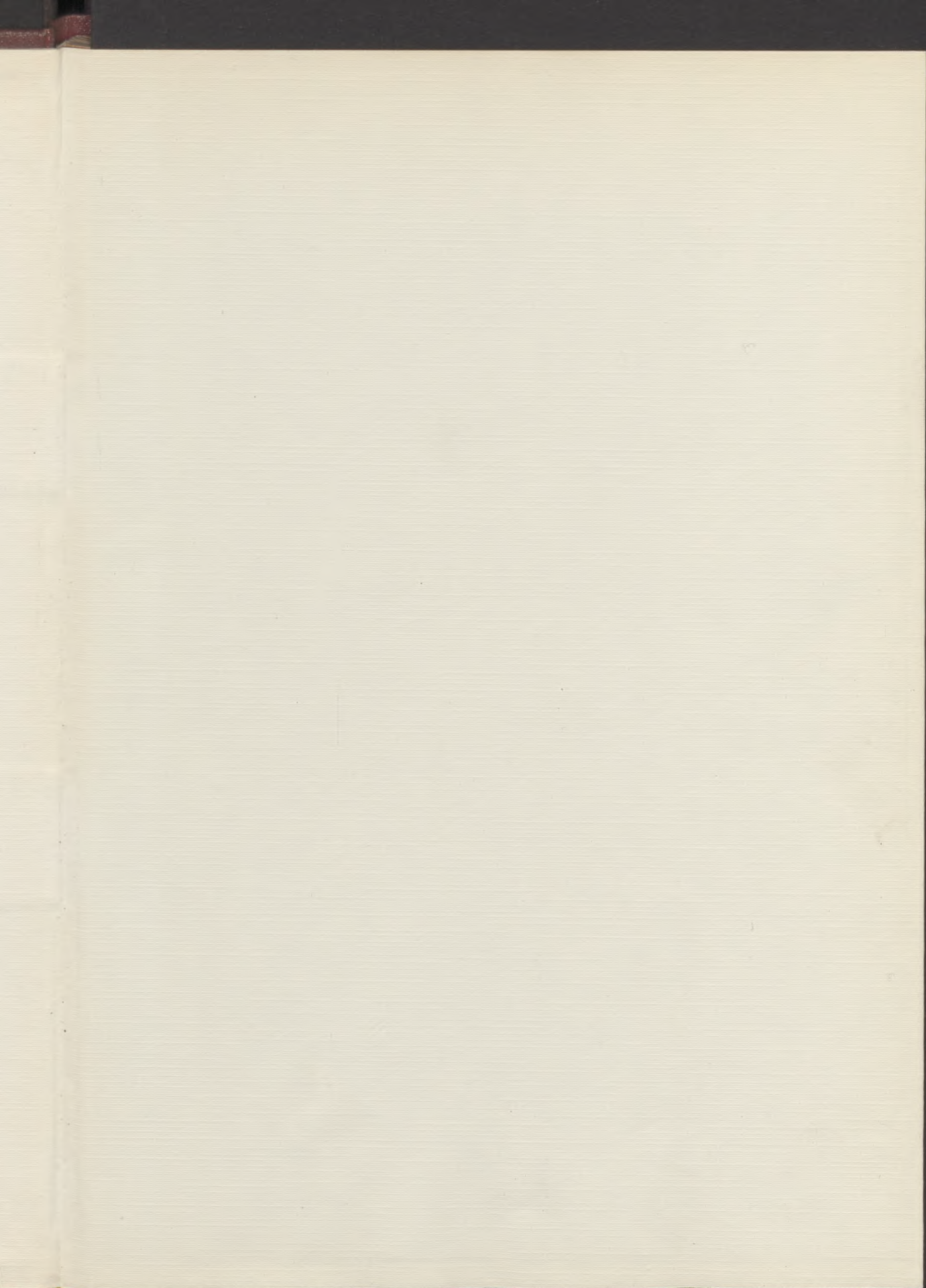
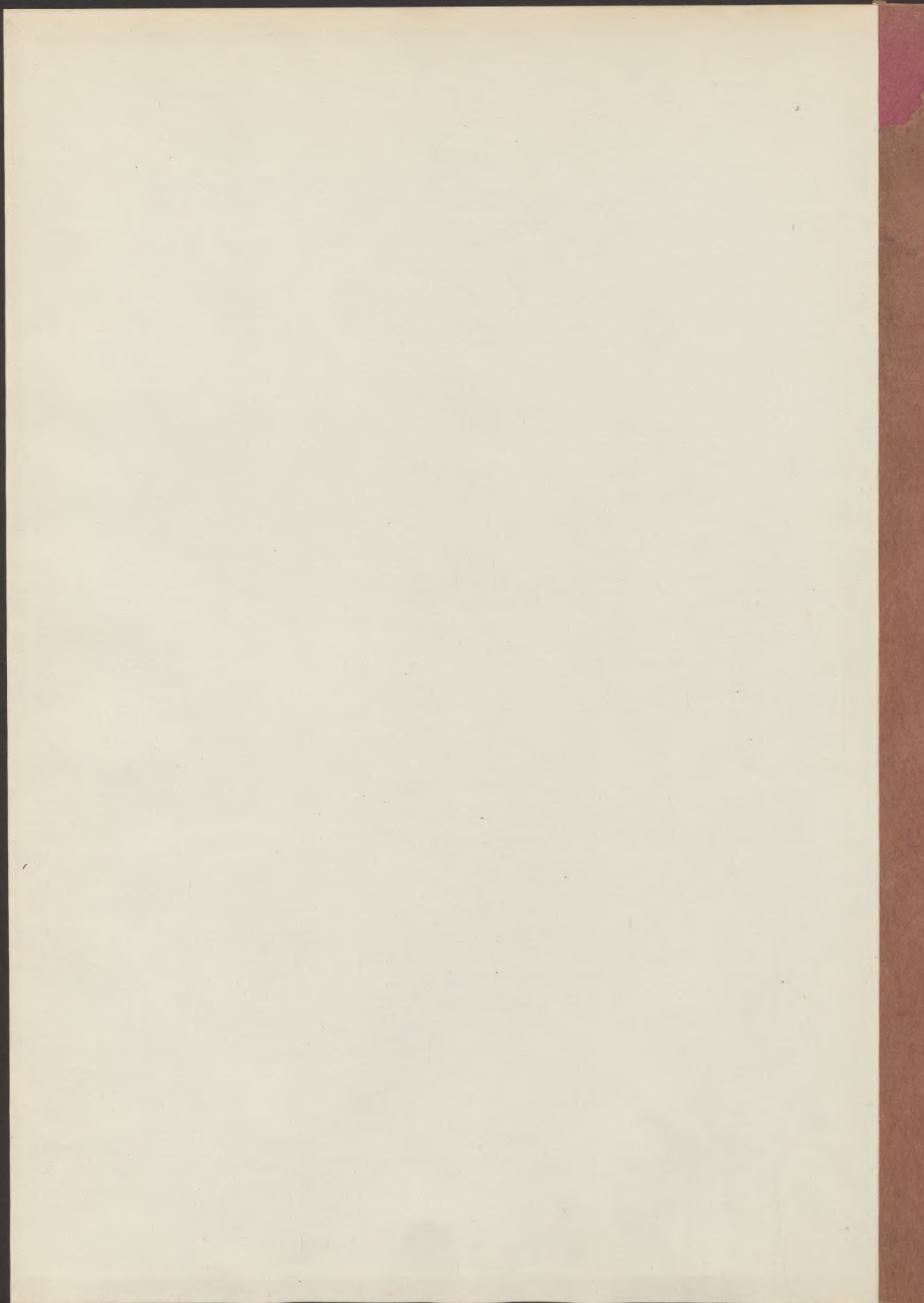

278.302

273302

A DRÁGASÁG KÉRDÉSE ELMÉLETI VILÁGITÁSBAN.

IRTA

DR HELLER FARKAS

MŰGYETEMI MAGÁNTANÁR

*előfordult példány
9. 1911.*

KÜLÖNLENYOMAT

A „KÖZGAZDASÁGI SZEMLE“ 1911. ÉVI MÁJUS–JUNIUS HAVI FÜZETEIBŐL

BUDAPEST

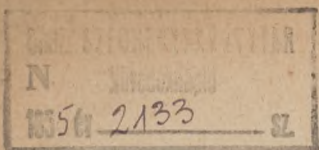
PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1911

278302

A drágaság kérdése elméleti világításban.

I.

A drágaság kérdéséhez, mely magánosokat, különböző értekezleteket, hivatalos gyűléseket, sőt még a képviselőházat is foglalkoztatta mélyremerő jelentőségénél fogva, a közgazdasági politika tényezői bőven hozzászóltak. Nem egy érdekes szempont nyert megvilágítást, számos nem kevésbé érdekes adatot is bányásztak ki a hozzászólók a hivatalos és a nemhivatalos statistika tárházából. Az alaphang azonban természetesen ezeknél az előadmányoknál, értekezéseknél és felszólalásoknál már eleve adva volt a szerint, hogy az író vagy szónok melyik gazdasági táborból való, mert mint az illető tábor jó katonái, bár számos esetben a tárgyalagosságra való legnagyobb törekvés nyilvánult meg, mégis mind a saját igazukat, az általuk képviselt csoport hibátlan voltát igyekeztek bebizonyítani és egyúttal, minthogy az árak emelkedéséért valakit felelőssé kellett tenni, azt is ki akarják legtöbben mutatni, hogy más érdekeltség, nem a sajátjuk, a felelős a drágaságért.

Természetes, hogy eme vitában a középpontban az a kérdés állott, hogy mik a drágaság okai, mert hiszen a mint Schmoller¹⁾ szépen mondja, az árak emelkedése által érintettek könnyen hibát látnak és vádat emelnek ott is, a hol nincsenek is olyan mulasztások, melyekért valaki felelőssé tehető. Ezekkel a vádakkal szemben tisztára mosni magát csak a drágaság okának a felderítésével lehet.

Az ez irányban megindult harcban, mint az ily vitákban egyébként rendszeren történni szokott, az a kérdés, hogy voltaképp mi is a drágaság lényege, nem is vonta magára a figyelmet, annyira elfoglalt mindenkit annak a kutatása, hogy az okok hol fekszenek. Pedig a kérdés lényegének a megvizsgálása sokkal biztosabban vezet az okok helyes felismerésére is, éppen a drágaság kérdésében, mint a rendelkezésünkre álló sok tekintetben hiányos statisztikai anyag, mely az összes árakról és azok alakulásáról nem tud képet nyújtani. Olyan bonyolult folyamatnál, minő az áralakulás, az ily adatok kezelése rendkívül kényes dolog, mert

¹⁾ Grundriss II. kötet 116. oldal.

ezek a számok, még ha tökéletes adatgyűjtéssel állnánk is szemben, a közreható tényezők egész csoportjai hatását csak összesítve állítanák szemeink elé, és ekkor is nagy óvatosság kellene ahhoz, hogy ezeket az adatokat az árelmélet világánál helyesen megmagyarázzuk. Azok a nagy hiányok azonban, melyek a rendelkezésünkre álló áradatokban még a felszínes szemlélő előtt is mutatkoznak, czélszerűnek tűntetik fel, hogy legalább is ezen anyag vizsgálása mellett a közgazdasági elmélet világosságát is kutatásainknál segítségül hívjuk. Az újabb irodalom az árelmélet és a jövedelemeloszlás elmélete terén számos új szempontot hozott felszínre, melyek nem egy irányban érdekes világot vetnek ezekre a jelenségekre. Elvárhatjuk tehát, hogy azok a drágaság tünetnyének a megmagyarázásához is alapos eszközt adnak a kezünkbe.

Ehhez képest az alábbiakban a közgazdaság elmélete segítségével első sorban a drágaság lényegét kívánom megvizsgálni és ez úton megközelíteni a drágaság okainak a felderítését. Természetesen a kérdés részleteinek a felöleléséről ily módon le kell mondanunk, de azt hiszem, a főszempontok megvilágítása itt is a legfontosabb és ha ezeket megtaláltuk, a részletek megértése már sokkal kevesebb nehézséget fog okozni.

Vessük fel tehát mindenekelőtt azt az egyszerűnek látszó kérdést, hogy mit értünk drágaság alatt? A felelettel mindenki igen gyorsan kéznél lesz, hogy az árak magasan állásakor beszélünk drágaságról. Mélyebben vizsgálva azonban ezt a feleletet nem tarthatjuk kielégítőnek, részint azért, mert semmitmondó, részint pedig, mert bizonyos értelemben hamis feltevésen nyugszik. Ha ugyanis az árak magasságáról ilyformán mint valami abszolút tényről beszélünk, akkor az árak színvonalát olyan természetűnek fogjuk fel, a minő p. o. az emberi test hőmérséklete, melynek megvan a maga normalis színvonala; ha ezen felül emelkedik, az orvos magas hőmérsékről, lázról beszél; ha alája süllyed, rendellenes alacsony hőmérséket állapít meg.

Az árnál azonban nincs így a dolog, itt normalis színvonalról legalább is a jelzett értelemben nem szólhatunk. A classikus nemzetgazdaságtan számolt ugyan a normal-ár fogalmával, értvén ez alatt a tetszés szerint szaporítható javaknál a termelési költségeknek megfelelő színvonalát az árnak; az áralakulás törvényeinek az újabb vizsgálatai azonban még azokat az írókat is meggyőzték arról, hogy a termelési költségek az árat még a tetszés szerint szaporítható javaknál is sokkal ritkábban határozzák meg, mint a hogy azt régen hitték, a kik egyébként a normal-ár fogalmát elfogadják. De még ha erre az álláspontra helyezkedünk is és a termelési költségekkel nagyjában megegyező árat elfogadjuk normal-árnak, akkor sem beszélhetünk alacsony és magas árakról a fenti

értelemben, mert hiszen a termelési költségek éppenséggel nem állandók; a technika változása azokat épp úgy befolyásolja, mint a termelési tényezők beszerzésének a feltételei. Ennélfogva egyes árúknál is aligha, az összes árúkra vonatkozólag általában azonban semmiképp sem beszélhetünk magas vagy alacsony árakról oly értelemben, hogy valamely normalis színvonalból indulunk ki. Normalis árszínvonal ugyanis nincsen.

Van ennek a felhozottakon kívül még egy másik oka is. Nem rendelkezünk ugyanis oly mértékkel, minő a hőmérő vagy hossz-, terület- és űrmértékeink, melylyel az árat állandóan egyenlő egységekhez, mondjuk értékegységekhez hasonlíthatnók. Az árak mérése tudvalevőleg pénzben történik, a pénzre vonatkozólag pedig a tudomány felderítette, hogy az maga is értékváltozásoknak alávetett árú. Igaz, hogy értékingadozásai lassúak és gyakorlati szempontból tekintve rövid időközökben értékét állandónak tételezhetjük fel, a valóságban azonban mégsem állandóan egyforma mérték a pénz és kivált távolabbi időszakokat hasonlítva össze, értékének az ingadozásai erősen éreztetik hatásukat. Ha p. o. valamely cikk ára ma épp olyan mint volt száz év előtt, akkor igen téves volna azt hinni, hogy az illető cikk ma egész azonos feltételek mellett szerezhető meg, mint száz évvel ezelőtt, mert p. o. 200 korona ma nem ér ugyanannyit, mint 100 forint ért száz év előtt. Állandó, változásnak alá nem vetett mértékünk tehát az árak mérésére épp oly kevéssé van, a mily kevéssé beszélhetünk abszolút normalis árszínvonatról.

Hogy egyébként mennyire nem az ár abszolút magassága a mérvadó gazdasági életünkben, azt könnyen megérthetjük, ha szemünk elé állítjuk, hogy az érték, melyen az ár is nyugszik, a javak viszonya az ember szükségletkielégítéséhez, mely egyrészt a szükséglet sürgőssége, másrészt az annak kielégítésére rendelkezésre álló javak mennyisége alapján az azoknak jutó fontosságot jelzi. Ez a viszony azonban a javak és az egyén szükségletkielégítése között a jelzett közvetlenségében, mihelyt valamelyes szilárdabb tulajdoni rend kialakult, nem érvényesülhet, mert a körülötte levő tárgyak nagy része nem áll többé az embernek szabad rendelkezésére, hanem embertársai tulajdonában van. Ezekről csak akkor kaphatja azokat saját céljaira az egyén, ha őket vagy erőszakkal vagy a jogrend megszilárdulása után valami ellenérték nyújtásával azok átengedésére tudja birni. Minél egyoldalúbban alakul azután a munkamegosztás és később a capitalismus térfoglalása folytán az egyén termelése, annál inkább vész el a körülöttünk levő javak és az egyének szükségletkielégítése közt a közvetlen kapocs, mert annál inkább csak egyfajta jószágokkal rendelkezik minden egyén; annál nagyobb fontosság jut tehát annak, hogy embertársaink mily jelentőséget tulajdonítanak az általunk termelt vagy egyébként kezünkben levő javaknak és a részünkről telje-

sitett szolgálatoknak, mert ettől függ már most, hogy az ő termékeikből, melyekre szükségünk van, mit és mennyit hajlandók nekünk átengedni. Mig tehát az érték a maga subjectiv természetében is a kezünkben levő gazdasági erő, saját gazdasági helyzetünk prizmáján megtörve adja vissza a javak és a szükségletek egymáshoz való viszonyát, addig e mellett mindjobban előtérbe lép és jelentőségében nyer az a viszony, melyben a társadalom, a körülöttünk élő egyének becslése szerint az egyes javak és szolgáltatások egymáshoz vannak. Minél szorosabbra fűződnek a közgazdaság szálai, minél jobban veszíti az egyéni gazdaság önállóságát, annál inkább ez az egyéni hatalmi körön kívül álló viszony lesz a döntő az egyén jólétére nézve, mert ez határozza meg, hogy mi áll a társadalmi termelés eredményéből rendelkezésére. A társadalmi értékbecslésben, vagyis az árban, a mint ezt az értékbecslést pénzben kifejezve nevezzük, az nyilvánul meg, hogy mily jelentőséget tulajdonít a társadalom egymás között az egyes javaknak és mily arányban cseréli ki azokat egymással a társadalom adott helyzete, a népesség száma, a vagyonmegoszlás, a termelés, osztálytagozódás stb. adott állapota mellett, mert az árra mindez befolyással van. De ha pénzben fejezzük is ki ezt az arát, vagyis a számos egyéni értékitélet összetételalkozása folytán kialakuló egységes értékitéletet, akkor is szem előtt kell tartanunk, hogy a mögött mégis csak az az arány áll, melyben a javak és szolgáltatások végeredményben egymás között kicseréltetnek. A pénz csak két részre osztja ezt a folyamatot, a mennyiben közvetlen kicserélés helyett a kezünkben levő jószágot vagy általunk teljesítendő szolgáltatást pénzzé tesszük és a pénzt ismét áruért cseréljük be. Ha tehát a pénz közvetítésével is, mégis az árú az, a melyek egymáshoz viszonyba kerülnek és saját jólétünkre az a döntő, hogy mily viszonyban állanak saját javaink és szolgáltatásaink a pénzhez, mint általános értékmérőhöz, illetőleg ennek közvetítésével a többi, általunk szükségelt javakhoz, mert hiszen, a mint arra már rámutattunk, ez dönti el, mi fog a keresztülviendő cserék, illetőleg adásvételek keresztülvitele után szükségletkielégítésünkre rendelkezésre állni.

Ha már most ezeket szem előtt tartjuk, akkor könnyen megérthetjük, hogy nem az árak abszolút magassága érdekel bennünket és hogy a szükségletkielégítés szempontjából az egész közömbös. A javak viszonya saját szükségletkielégítésünkhöz ugyanis, vagyis az árú subjectiv értéke számunkra attól függ, hogy a kezünkben levő javak a társadalmi termelés és fogyasztás helyzetét véve alapul, mennyit érnek, azoknak a többiek mily jelentőséget tulajdonítanak és azokat mily egyenértékért hajlandók elfogadni, mert ettől függ, hogy a javak és a szükségletkielégítésünk közt milyen a feszültség. De tényleg ugyanaz a jószágmenyiség állhat rendelkezésünkre különböző árak mellett is, mert hiszen magában véve az,

hogy a kezemben levő javak egységének megfelelő társadalmi értékbecslés 2 vagy 3 koronában jut-e kifejezésre, még nem dönti el, hogy tényleg mi áll rendelkezésemre. Ez attól is függ, hogy a 2 vagy 3 koronát, a mi csak csereeszköz, mire tudom fordítani, illetőleg érette mit kapok. Mindaddig, míg 3 koronáért is csak annyit kapok, mint előbb 2 koronáért, ugyanaz a jószágmenyiség fog csak rendelkezésemre állni, mint előbb és az értékbecslésem, vagyis a javak jelentősége számomra nem változott.

Annak azonban, hogy az ár változása egyéni szükségletkielégítési színvonalamat és értékbecslésemet ne változtassa, az a feltétele, hogy *a viszony, melyben az egyes javak egymással kicseréltetnek*, ne változzék. Míg ez az arány állandó marad, addig szükségletkielégítésünk színvonala sem változik. Ha ez a viszony állandó marad és csupán az árak abszolút magassága változik, akkor egész hasonló eset áll elő, mint hogyha egy zenedarabot valamely más, magasabban vagy alacsonyabban fekvő hangnemben játszunk el. A hangintervallumok itt épp úgy megmaradnak, mint az árak magasabb kifejezésénél feltételeztük az árúk egymás közt való viszonyának az állandóságát. Látjuk tehát, hogy ha a közgazdaság concertjének ilyen transponálása, magasabb hangnembe átültetése lehetséges volna, ha az árak egy csapásra az egész vonalon (minden árúnál és szolgáltatásnál egyaránt) p. o. kétszeresükre emeltetnének, ez nem érintené a gazdasági közület tagjainak a helyzetét.

Szükségesnek tartottuk ezt kidomborítani, hogy figyelmünk ráirányuljon arra, mennyire csak névleges az árak abszolút színvonala és hogy mennyire az árak egymáshoz való viszonyán, az értékarányokon fekszik a társadalom helyzetét illetőleg a súly. Ez az arány pedig az abszolút árak változása mellett is állandó maradhat épp úgy, mint a hogy az egyenlet nem változik, ha mindkét oldalát ugyanazzal a számmal megszorozzuk vagy elosztjuk. Elvontan tehát igaza van Stuart Millnek, a midőn azt állítja, hogy a pénz megkészszerzése és az áraknak megduplázása a gazdasági helyzetet meg nem változtatná; hozzá kell azonban tennünk, hogy csak az esetben, ha ugyanazon emberek kezében volna egyszerre a kétszeres pénzösszeg, mint régebben annak a fele és hogy ezt a közgazdaságot a külföldtől teljesen elszigeteltnek tételezzük fel.

Ha azonban, a mint láttuk, az árak abszolút magassága lényegileg közömbös is, annál nagyobb fontosság fűződik az árak közötti arány, a javak egymásközi kicserélése arányának az állandóságához. A mint tudjuk, az ember gazdasági tevékenysége, mihelyt a minden előrelátás híján levő, majdnem állati színvonalból felemelkedik — és a gazdasági tevékenység nevét voltaképp csak ettől kezdve érdemli meg — mindinkább

értékitételek uralma alá kerül, mert csak ezek teszik lehetségessé, hogy lépten-nyomon gazdasági hibát el ne kövessünk. Ezen értékitételek alapja addig, míg a családok saját gazdaságukban mindent maguk állítanak elő, túlnyomólag a subjectiv értékitételek. A mint azonban társadalmi, közgazdasági termelés fejlődik ki, az ezer szál, mely az idegen gazdasági egységeket összefűzi, mindjobban a társadalmi értékitételek, az árak alapjára helyezi egyik lábbal az egyes gazdaságokat. Hiszen a legtöbb jószág, akár a fogyasztáshoz kell, akár a termeléshez, kívülről, más gazdaságokból szereztetik be, tehát ezekre nézve a külső beszerzési feltételek, az árak színvonala, a javak egymásközi értékaránya a mérvadó. Erre az értékviszonyra alapítja mindenki számításait. A termelő épp úgy ezen az alapon dönti el, mit, mennyit, mily anyagok felhasználásával termeljen, mint a fogyasztó, hogy az egyéni szükségleteihez mérten legeredményesebben mire fordítsa jövedelmét. Egy szóval bevételeit és kiadásait az egyéni gazdasági tevékenység mai önállótlanága mellett mindenki az árúknak egymásközi kicserélése arányára, az egyes árúk értéke közötti feszültségre alapítja és az egész közgazdasági élet ezekhez az értékviszonyokhoz alkalmazkodik. Ez az alkalmazkodás azonban természetesen csak addig lehetséges nagyobb nehézségek nélkül, csak addig megy simán, a míg nagyjában állandó az egyes árúk közötti értékviszony. A mint ugyanis nagyobb eltolódások következnek be, állandó, a gazdaságban oly fontos számítás biztos alap híján nehézségbe ütközik és az egyesek részéről kicserélés, értékesítés szempontjából birt javaknak vagy kínált szolgálatoknak mások részéről tulajdonított jelentősége megváltozván, ez által voltaképp a kézben levő gazdasági erők aránya is változik, megváltozik nevezetesen az, hogy mily részt biztosíthat az általános árú- és szolgáltatáscserére alapított gazdasági életben kiki magának a közgazdasági termelés eredményéből.

Szigorúan véve ez bizonyos mértékig voltaképp az árúk értékarányának minden kis eltolódásával, tehát minden árváltozással bekövetkezik. Minden árváltozás elméletileg megbontja azt az egyensúlyt, mely az árviszonyok hosszabb állandóságával előáll. Ez az egyensúlyhelyzet ugyanis abból keletkezik, hogy mindenki tudja, mily jelentősége és becse van a közgazdaságban saját árújának, vagyonának vagy szolgáltatásának és azzal is tisztában van, mily feltételek közt juthat a mások kezében levő javakhoz és mások szolgálataihoz. Ez által mindenkinek módjában áll anyagi erejét és egyéni viselkedését a közgazdaság állapotához mérni, abba mintegy pontosan beleilleszteni. A sehol sem hiányzó és társadalmi kérdésekben is oly nagy szerepet játszó tétlenségi mozzanat azután megszokottá teszi ezt az állapotot és mindenki részére bizonyos standardhoz vezet. Ezt a megszokott állapotot bolygatja meg, zavarja meg

voltaképp minden árváltozás. Természetesen csak elvontan tekintve, mert szerencsére az egyén és a társadalom életnyilvánulása, mint egyéb életnyilvánulások, nincsenek matematikai pontossággal meghatározva és így az érzékenységük sem oly nagy, mint a matematikai ingáé. Éppen ezért a gyakorlatban, legalább érezhetően, még számbavehetőbb árváltozások, a szóban forgó értékarány tetemesebb eltolódásai sem befolyásolják általánosságban megélhetésünket.

És ez igen nagy szerencse, mert az árúk értékének egymáshoz való viszonya voltaképpen soha sem állandó. Csak, ha a gazdasági élet egy adott pillanatban készített keresztmetszetét vesszük, csak akkor tételezhetjük fel az árúk közti értékarány állandóságot, mert az idő folyásával az folytonosan változik. Ez nem is lehet másképp, mert hiszen alig képzelhető más fogalom, melyre az élet összes tényezői oly jelentős befolyással volnának éppen folytonos változásuk által, mint az érték, mely lelkünk és testünk folytonos változásait épp úgy visszatükrözi, mint a külső természeti és társadalmi viszonyok változásainak szakadatlan sorát. A népesség számának, alkatának, foglalkozásának, jövedelmének a folytonos ingadozása, a termelési technika fejlődése épp úgy befolyásolja a javak egymásközti értékviszonyát, mint az egyének lelki világának az alakulása. Hogyan lehetne tehát a javaknak tulajdonított érték és azok kicserélésének a feltétele állandó?

Rendes körülmények közt a kereskedelem mai fejlett állapota, mint-hogy éppen a legfontosabb cikkekben a piacz az egész művelt világra úgyszólván kiterjed, megóvja a gazdasági életet a nagyobb zökkenésektől és a különböző termelési és fogyasztási viszonyok folytonos kiegyenlítésével az árhullámzásokat lehetőleg enyhíti. Ezért az árak olyan óriási változásai, mint a milyenek régebben ugyszólván napirenden voltak, ma ritkaság számba mennek. Mindazonáltal egyes gazdasági tényezők rövidebb időn belül való jelentősebb változásai, a mint éppen a huszadik század beköszöntésével ugyszólván egyidejűleg kezdődő áremelkedések mutatják, ma is hirtelenebb változásokat idézhetnek elő az árviszonyokban. Egyelőre nem akarjuk vizsgálni a fogyasztási vagy a termelési viszonyok változása okozta-e a szóban forgó áremelkedést, csak azt akarjuk megállapítani, hogy az árviszonyok eme változása a gazdaságok egymáshoz való viszonyának a változását is jelenti.

Az egyes gazdaságok egymáshoz való viszonyának a hirtelen változása azonban az életfeltételek gyors változását is magával hozza. Ez pedig nem lehet hatás nélkül az egész közgazdasági szervezetre. Mihelyt a szélesebb rétegek által jelentékenyebb mértékben fogyasztott cikkek árai hirtelen nagyobb emelkedést mutatnak, ezt a közgazdaság egész szervezetének meg kell éreznie, mert mindenkit érintvén ez a jelenség, a visszahatásnak

is általánosnak kell lennie. Hogy mily irányban, úgyszólván magától értetődik: az eredeti értékviszonyok fentartása irányában. Hiszen nem abszolút számokra volt építve a közgazdaság előző egyensúlyhelyzete, — bár bizonyos tétlenségi momentum jelentőségével főképp a pénz értékváltozásával szemben, amint arra Wieser ¹⁾ is felhívja a figyelmet, ezek is bírnak, — hanem az árúk egymásközi értékarányára. Ennek az értékarálynak a megtartása tehát az, mire mindenki törekszik, mert, ha ezt az értékarányt sikerül önmagára, a saját gazdaságában termelt vagy pedig vagyonában levő javakra, a részéről kínált szolgáltatokra, valamint a megszerezni kívánt jószágokra nézve visszaállítani, akkor megszokott életmódját megtarthatja. A tömegfogyasztás tárgyát tevő jószágok árának hirtelen és jelentős emelkedése tehát ellenhatás gyanánt az eredeti árviszonyok, az eredeti árfeszültség megtartására irányuló törekvést vált ki a közgazdaságban, hasonlóképp, mint a hogy minden egyensúlyban levő test helyzetéből kimozdítva törekszik eredeti helyzetét visszanyerni. A megdrágult cikkek fogyasztói az ő termelői minőségükben magasabb követelésekkel állanak elő. A munkás magasabb bért követel, a hivatalnok fizetésemelést kíván, a háztulajdonos emeli a lakbéreket, a vállalkozó pedig a megdrágult nyersanyagoknak, emelkedett munkabérnek megfelelően* magasabb árakat követel és lehetőleg emeli a nyereséget is, csupán a tőkésnek mint olyannak, mondjuk a járadékosnak, nem áll módjában közvetlenül magasabb követelésekkel előállani. Másszóval, hogy egyik korábbi hasonlatunkkal éljünk, egyes fontosabb és általános fogyasztás tárgyát képező cikkek árának a jelentékenyebb emelkedése előidézi az irányzatot az árconcertnek az ezen áremelkedések által megadott magasabb hangnembe átültetésére, felcsavarására.

Természetesen csak irányzatról szólnunk, melynek éppenséggel nem kell mindig sikerrel végződnie. Hiszen mindig többé-kevésbé pszichológiai tényezőknek a megváltozott objectív helyzettel szemben való küzdelméről van szó az eredeti árviszonylatok megtartására irányuló törekvésben, mely épp ezért teljes sikerrel talán sohasem járhat, vagyis az eredeti árviszonylatoknak még csak nagyjában való helyreállítása is az objectív helyzet gyökeresebb változása mellett bizonyára sohasem sikerül. Ha azonban ez egy csapásra lehetséges volna, akkor a javak drágulásának épp oly kevés hatása volna a közgazdasági életre, mint a Stuart Milltől feltételezett pénzmegkétszereződésnek. Vagyis másképp kifejezve, ha a drágaság egészen általános volna, ha minden árú és szolgálat ára egyenlő mértékben emelkednék, akkor lényegileg nem is volna egyáltalában drágaság.

¹⁾ V. ö. *Der Geldwert und seine geschichtlichen Veränderungen. Zeitschr. f. Volksw., Sozialpolitik und Verwaltung* XIII. kötet 52—53. old.

Ha tehát, mint ma, a drágaság általános voltát panaszolják, ez csak szólásmód, mely a tényállást elferdíti. Nem a drágaság általános volta, sokkal inkább annak részleges volta, nem mindenre kiterjeszkedése okozza a zavarokat, a nagy eltolódásokat az árúk és szolgálatok előbbi megszokott értékviszonyában és ez által a megélhetés viszonyaiban. Ha igazán általános volna a drágaság, akkor minden a régiben maradna, csak az árak kifejezései változnának. Az irányzat a drágaság általánosítására a közgazdaság szervezetének a védekezése a bajjal szemben. Oka, hogy a közgazdaság igyekszik az eredeti értékarányok és értékviszonyok helyreállítására. Ezért a drágaság problémája voltaképpen éppen ott kezdődik, a hol annak általános jellege nem érvényesül, vagyis ott, a hol az eredeti értékarány fönn nem maradt, hanem megváltozott.

Az árconcertnek, az egész közgazdasági élet symphoniájának magasabb hangnembe való átültetésénél természetesen egyik főnehézség abban van, hogy az egyes hirtelen felemelkedett árakhoz való alkalmazása a többinek nem kis időt igényel és végeredményben, a mint már előbb jeleztük, talán sohasem sikerül. De még ha sikerülne is, ha az előbbi értékviszonyok állanának is egészen helyre egy bizonyos idő múlva, akkor sem mondhatnók, daczára a fenti tételünk elméleti helyességének, hogy ismét a régi állapot állt helyre és pedig azért nem, mert az átmeneti idő egyesek, de nagyon valószínűleg egész osztályok viszonyait is lényegesen megváltoztatja. Ha az árak változása lassan történik, ekkor is változhatik egyeseknek, sőt egész osztályoknak a helyzete, de akkor a változott viszonyokhoz való alkalmazkodásra hosszabb idő áll rendelkezésre, az átmenetek úgyszólván észrevétlenül történnek, miért is az eredeti árviszonyok megtartására törekvő irányzat a változást előidéző erő lassú nyomása és a könnyebb alkalmazkodás, valamint az alig észrevehető átmenetek folytán kevésbé jut érvényre, vagy pedig nem is jelentkezik. Fordítva áll ez a hirtelen bekövetkező árváltozásoknál, melyeknél az alkalmazkodás éppen az események hirtelen, hosszabb átmenetet nélkülöző voltánál fogva igen meg van nehezítve. Bár az eredeti értékviszonyok végképp soha vissza nem állanak, mégis idővel, esetleg mint p. o. a XVI. és XVII. század ármozgalmi mutatták, ismételt ingadozások után bizonyos egyensúly-állapot jön újból létre, midőn azután végképp megállapítható a mérleg arra nézve, mily körök, illetőleg osztályok nyertek vagy veszítettek az ármozgalommal. Ha tehát később végeredményben a hirtelen áremelkedések is egy egyensúly-helyzetnek engednek teret, mégis a többé-kevésbé hosszú átmeneti idő az, a mi egyesekre és egész osztályokra küzdelemmel és veszteségekkel, igaz, másokra nézve ezzel szemben nyereségekkel jár, melyek azonban még csak fokozzák azt az ellenséges indulatot, mely az „általános“ drágasággal

szemben mutatkozik. *A drágaság tehát egy átmeneti állapot, mely az értékváltozásokhoz való lassú, sima alkalmazkodás helyett, zökkenésekben, megrázkódtatások árán való alkalmazkodás, és a változások hirtelen nagyobb mértékben való fellépésében birja eredetét.*

Ezeket a változásokat, valamint azoknak gyorsabb ütemben való lefolyását épp oly kevésbé szabad magukban véve károsaknak tekinteni, mint a közgazdasági élet erősebb lüktetését előidéző egyéb jelenségeket. Áldásos- vagy káros-e hatásuk, az végeredményben attól függ, mily irányban történnek e változások. Mindazonáltal, ha sok tekintetben az erők egészséges megfeszítéséhez vezet is az árak hirtelen változása és fokozott tevékenység is észlelhető ily korokban, a hirtelen változások az erősebben érintett rétegekre bizonyos fájdalmas folyamatot képviselnek, melylyel szemben a közgazdaság szervezete mintegy ellenhatásként az eredeti árviszonyok fentartására irányuló törekvést hozza létre.

A drágaság tehát lényegében egy megzavart egyensúly, az árak és a jövedelmek közti egyensúlynak a felbomlása, mely körülmény hatásának a fontosságát abból nyeri, hogy közgazdaság, vagyis vállalati termelés mellett minden egyén nem közvetlenül a természettől, hanem embertársai termelésétől és azoknak a részéről kínált javakkal szemben elfoglalt becslésétől függ. Az árak változása, minthogy az árak képezik az ezen gazdasági rendszer éltető elemét tevő csere alapját, mélyen belenyúl abba, hogy ki mennyit kap a termelés összeredményéből. És pedig egyformán áll ez az árak emelkedéséről, valamint az árak jelentékenyebb súlyedéséről; csakhogy természetesen mindig más és más csoportok azok, melyeket a folyamat fájdalmasan érint. Mihelyt az eredeti érték, helyesebben árviszonyok megváltoznak, az egyesek, sőt egész társadalmi osztályok részesedése a termelés összeredményében megváltozik. Az tehát, a mi az árviszonyok megváltozását fontossá, az életbe mélyen belevágóvá teszi, az ár és a jövedelem közötti összefüggés. Minthogy pedig az eredeti árviszonylatok teljesen soha helyre nem állnak, és egyébként is a drágaságnak nevezett átmeneti állapot nagy jövedelem- és vagyoneeltolódásokhoz vezet, *a drágaság kérdését hatásában lényegileg jövedelemeloszlási kérdésnek kell tekintenünk, a mint hogy az árdepressziók hatásának a súlypontját is a jövedelemeloszlás terén kell keresnünk. Hogy az utóbbi esetben a kérdésnek a jövedelemeloszlási lényege szembetűnőbb, ez csak azért van, mert itt az illető földbirtokos, gyáros stb. osztály közvetlenül termelői minőségében, melyben jövedelméhez jut, van megtámadva, míg a drágaságnál inkább a fogyasztó érdeke szenved sérelmet. A fentiek megfontolása után azonban nem szenvedhet kétséget, hogy a drágaság hatása is jövedelemeloszlási vonatkozásaiban birja lényegét. Benne nem az érdekel minket elsősorban,*

hogy az árak mily magasságot érnek el, hanem az, hogy a népességnek a társadalmi termelés eredményében való osztozása tekintetében mily változásokat visz végbe. Hogy a drágaság kérdésének a súlypontja nemcsak hatását illetőleg esik a jövedelemeloszlás területére, hanem igen gyakran a kérdés kiindulási pontját is ezen a területen találjuk meg, az későbbi vizsgálatainkból ki fog tűnni.

Mielőtt azonban a kérdés ezen oldalainak a bonczolására rátérnénk, a drágaság általánosítására törekvő irányzatról kell még néhány szót szólnunk. Nevezetesen azoknak az okoknak a közelebbi vizsgálata érdemi meg érdeklődésünket, melyek ezt az általánosító törekvést előidézik. Eddig ugyanis csak arra az összefüggésre utaltunk, és pedig egész általánosságban, mely az árviszonyok állandósága és az életmód általános színvonala között van. A szokott életszínvonal, a mint láttuk, ha egyes osztályoknál alacsony is, megszokás folytán beletörődést eredményez, azoknál pedig, a kik a kiindulási pontúl vett egyensúlyhelyzet mellett magas színvonalon éltek, ahhoz való görcsös ragaszkodást szül, mely az eredeti árviszonyok fentartására irányuló törekvést előidézi. Közelebbi vizsgálatra azonban kitűnik, hogy maga a termelési folyamat mai szervezetségében, midőn azt a vállalkozó irányítja, bizonyos körülmények közt, sőt fontosabb, szélesebb köröket érdeklő cikkek drágulása mellett természetszerűleg az árszínvonal általános felemelésére és az eredeti árfeszültség megtartására törekvő irányzatot vált ki. Teszi pedig ezt a költségtörvény és a vállalkozó jövedelemeloszlási szerepének kombinált hatása alatt.

Hogy ezt megérthessük, tisztában kell azzal lennünk, hogy a mai közgazdasági termelés mellett a termelési költségek épp oly kevésbé érvényesülnek közvetlenül, mint a hogy láttuk, hogy az érték is a vagyoni különbségek és a javak megszerezhetése társadalmi lehetőségének a prizmáján megtörve bocsátja sugarait mai gazdasági tevékenységünkbe. A vállalkozó nemcsak a természettel folytat küzdelmet, hogy értékes kincseit rendelkezésére bocsássa, hanem mindazokkal is, a kikre a termelés keresztülvitelénél a természetén kívül rászorul, tehát a munkással, a tőkessel, a nyers- és félgyártmány tulajdonosával is, valamint küzdelme a készárúnak a piacra vetésével sem ért véget, mert ekkor kezdődik a viaskodás a vevőkkel, kiktől minél jobb árat akar termékei számára biztosítani. Épp ezért az ő költségei nem is lehetnek azonosak az elhagyatott szigeten gazdálkodó Robinson termelési költségeivel, melyek tényleg csak abból a haszon- és munkaáldozatból állanak, a melyet a feláldozandó nyersanyag vagy végzendő munka okoz. Ha Robinson egy sikeresebb, eredményesebb eljárást talál föl, költségei okvetlen csökkennek. A vállalkozó termelési áldozatai, költségei ezzel szemben éppen-

*ebből ma
már változott
1920 -*

séggel nem egyedül a természeti feltételektől és az eljárási módok sikerességétől, hanem embertársai ama hajlandóságától is függnék, hogy a termelésben közreműködjenek. Ha sikerül is egy gyümölcsözőbb termelési módot találnia, ez költségeit még nem csökkenti feltétlenül, mert ha az annak keresztülviteléhez megkívántató tőkét csak drágábban szerezheti be, vagy ha időközben a munka drágább lett, termelési költségei végeredményben még esetleg növekedhetnek is. Szóval a vállalkozó termelési költségeit illetőleg nem függ közvetlenül a természettől, hanem a mások tulajdonában levő javak és a mások részéről teljesítendő szolgáltatások megszerzési lehetőségeitől, vagyis áraitól. Bár tehát ezeknek az áraknak az emelkedése a közvetlen, az ellenálló természet elleni küzdelem fokát visszatükröző termelési költségeket nem érinti, a vállalkozó termelési költségeit az mégis növeli. A szélesebb körök és fontosabb termelési ágak részéről fogyasztott cikkek árainak az emelkedése, a nyersanyagárak vagy a félgyártmányok árainak a felszökése épp úgy növeli a vállalkozó kiadásait, mint az élelmiszerárak nagyobb fokú emelkedését idővel követő munkabéremelkedés.

Már most az a kérdés, a termelési költségek emelkedését okvetlenül nyomon kell-e követnie az előállított jószágok áremelkedésének? Ha a költségtörvényt oly értelemben magyarázzuk, hogy a termelési költségek határozzák meg az árat, akkor a költségek emelkedésének az árak emelkedését is okvetlenül magával kell hoznia, bár nem szabad elfelejtenünk, hogy itt is csak addig áll ez, amíg az emelkedett ár mellett is megmarad a fogyasztás az eddigi méretek közt, mert egyébként a termelés megszorítása áll be és esetleg csak a kedvezőbb viszonyok közt, kisebb költségekkel termelő vállalkozók maradnak a piacon. Hogy azonban a termelési költségek árirányító szerepe mindenképp korlátoltabb, mint régebb hitték, arra újabban Földes igen szépen rámutatott.¹⁾ De hiszen feltétlenül nem is érvényesülhet az az elv, hogy a termelési költségek növelése az árat is emeli. Ha ez így volna és a nyersanyagárak, a tőkekamat és a munkabér emelése minden esetben az árakat megfelelően emelnék, akkor mire az egész vonalon végigment a drágaság hulláma, az összes áraknak megfelelő felcsavarása és végeredményben az eredeti árviszonyok helyreállása következne be.

Az összefüggés a termelési költségek növekedése és az árak emelkedése között kétségkívül nem is ilyen egyszerű. A termelési költségek emelkedése szükségképp éppen oly kevésbé hozza magával az árak emelkedését, mint a hogy a költségek súlyedése nem okozza feltétlenül az árak súlyedését. Hogy főképp a verseny mozzanatának a túlbecsülésével

¹⁾ *Glossen zur Theorie der Abhängigkeit der Preise von den Produktionskosten. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, III. Folge. Band XXXI. 744—749. o.*

függ össze ez a régebben általános felfogás, az később még behatóbban fog bennünket foglalkoztatni. Itt arra kell a figyelmünket fordítani, hogy az a körülmény, melynél fogva a mai termelési rendszernél a vállalkozó előlegezi a társadalom részére a termelési költségeket és az, hogy éppen mint a termelési folyamat intézője, a vállalkozó egyúttal a jövedelemeloszlásnak is legfőbb tényezője, az ő működésén keresztül tényleg szorosabb kapcsolatba hozza az egyes árakat egymással a nélkül, hogy az áraknak a termelési költségekhez való alkalmazkodásának azt a kényszerűségét hozná magával, mint azt a költségelmélet elfogadta.

A vállalkozó előlegezi a mai gazdasági rend mellett a termelés költségeit a társadalom számára és így ő az, a ki azok emelkedését először megérzi, midőn a nyersanyag tulajdonosa árújáért vele szemben magasabb árat követel és a munkások is béremelésről beszélnek. Midőn azonban ezeket a költségeket viseli, a jövedelemelosztás fontos szerepének tetemes részét is intézi egyúttal, mert a vállalati termelés előtérben állása mellett az anyagi termelésben közvetlenül résztvevők jövedelmeinek tetemes hányada a vállalkozó kezéből származik. A vállalkozó az, a ki midőn az árküzdelemben kénytelen a nyersanyagtulajdonos magasabb árkövetelésének eleget tenni vagy az élelmiszerárak emelkedése által a megszokott életszínvonaláról való lesüllyedéssel fenyegetett munkás magasabb bérkövetelését teljesíteni, legelőször érzi meg hatványozott mértékben az áremelkedést. De természetesen, ő csak előlegezője, de nem viselője akar lenni a társadalom termelési költségeinek. Ha azok emelkednek az által, hogy egyesek magasabb hányadot igényelnek és tudnak is vele szemben kieroszakolni szolgáltatásaikért, melyeket nem nélkülözhet, ő a kapott lökést, mely az árakat fellendíti, tovább adja és az egész vonalon a vállalkozók fokozott árköveteléssel lépnek fel. Az egyes termelési ágak ugyanis szakadatlan láncolatban sorakoznak egymás mellé és néhány nyersanyag megdrágulása, ha ezek között olyan általános fontosságú nincsen is, minő p. o. a szén, hatását az iparágak egymásra utaltságánál fogva könnyen érezteti az összes vállalatokkal, melyek azután saját termékeik árának az emelkedésével törekszenek erre válaszolni.

Hogy ez nekik mindig és pedig teljes mértékben sikerül, azt természetesen nem lehet állítani. A költségtörvény annyiban feltétlen érvényes, hogy állandóan nem lehet oly termelést folytatni, mely nagyobb áldozattal jár, mint a milyen hasznot hoz. A vállalkozó sem fogja természetesen termelését állandóan folytatni, ha az árak általános emelkedése és az általa előállított cikkek áremelkedésének ezzel szemben való elmaradása folytán kiadásai a bevételeit elérik. Ez azonban még korántsem jelenti azt, hogy okvetlenül az emelkedett költségek teljes mértéké-

de 1920-ban
mai nem

nek megfelelő áremelkedés szükséges az általa előállított cikkek árában ahhoz, hogy termelését folytassa. Igen könnyen lehetséges az, hogy nyereségét a megnövekedett kiadások csökkentik, de a vállalkozó tőkéjét és tehetségét mégis legjobban a régebb óta folytatott iparágban véli gyümölcsöztethetőnek. Ha tehát nem tudja teljesen keresztülvinni az egyéb áremelkedések folytán beállt költségtöbbletnek megfelelő emelését annak az árak, melyet saját termékeiért kap, számos esetben a termelést tovább fogja folytatni és legfeljebb talán más téren igyekszik megtakarításokat elérni és költségeit csökkenteni. Hogy sikerrel jár-e és mily mértékben a vállalkozó törekvése az árak emelésére, az kétségkívül első sorban attól függ, hogy a feltételezett árváltozások mily okokból származtak és miképp befolyásolták az általános fogyasztóképesseget. Az azonban kétségtelen, hogy a vállalkozó mint a termelés és a fogyasztás között álló szerv, mint a termelés irányítása által a jövedelemeloszlásnak is középpontjába került tényező fokozott mértékben érzi meg és közvetíti az egész közgazdaság még érintetlen rétegeivel a magasabb árhullámokat. Ő nála találkoznak mintegy az eredeti árszínvonal megtartására irányuló törekvések és *ő azokat a költség és nyereség közötti feszültség megtartásából, sőt fokozásából eredő törekvés teljes intenzitásával igyekszik általánosítani, a többi termelési ággal és a fogyasztó közönséggel egyaránt elismertetni.*

Az elmondottak részben már megadják annak a magyarázatát, miért bír a közgazdasági élet mai szervezeténél fogva az áremelkedések általánosítására nagyobb hajlandósággal, mint az ársülyedések generalizálására. A vállalkozó, mint a termelés költségeinek előlegezője és a közgazdasági élet legactivabb tényezője, erősen érdekelve van az áremelkedések általánosításában, bárhol is jelentkezzenek azok; ellenben másrésről az árak sülyedésének a saját termékeitől való távoltartása fontos érdeke, úgy, hogy a jelentkező árdepressziókat éppenséggel nem érdeke általánosítani. A vállalkozó részéről az árküzdelemben elfoglalt helyzet bővebb elemzése még más okokat is fog feltárni, melyek a drágaság általánosítását sokkal jobban elősegítik, mint az árdepressziók terjesztését, hasonlóképp a pénz értékalakulásának vizsgálata is.

Azok a drágasághullámok egyébként, a melyek a vállalkozó árköveteléseinek közvetítésével elárasztják az egész közgazdaságot, számos oldalról fokozásban részesülnek. A munkás egyre nagyobb bérkövetelésekkel lép fel, a földbirtokos emeli a haszonbért és a háztulajdonos felemeli a lakbért. Természetesen minél nagyobb az állandó fizetésből élők csoportja, annál hosszabb sorozata indul meg a fizetésemelés iránti mozgalmaknak és az állammal szemben támasztott igények ily körülmények közt előbb-utóbb épp úgy adóemelésekhez kell, hogy vezessenek,

mint a hogy az önkormányzati testületek is igyekezzenek bevételeiket emelni, részint, mert az általános drágaság a közszükségletek ellátásához is nagyobb összegeket kíván, részint pedig azért, mert az arány a régebben megállapított szolgáltatások és azok felhasználhatósága között tényleg megváltozott. Így azután valóságos verseny, hogy ne mondjuk hajsza áll be az árkövetelések fokozásában és nem csodálkozhatunk, ha a folyamat lényegét fel nem ismerő felületes szemlélőtől a napjainkban érezhető drágaság hatása alatt oly gyakran halljuk azt a felkiáltást, hogy hova fog az árak emez egymásból folyó lánczolatossá felcsavarása vezetni?! Valóban, az árak emelkedése, a bérek felszállása, a hivatalnoki fizetések emelése, az adócsavar erősebb meghuzása és az élet további drágulása látszólag körforgásszerűen vonják egyik a másikat maga után, úgy, hogy megállásra e mozgalomban nem nyílik kilátás. De csak látszólag. Hiszen ez éppen a felbomlott egyensúlynak, a mérleg ide-oda billenésének a következménye.

Sokáig nem találja meg egyik fél, egyik csoport, egyik osztály sem az igazi helyet a termelés eredményén való osztozás iránti küzdelemben. Mindenki megfeszíti erejét, eleinte, hogy biztosítsa magának a megszokott életszínvonalat, később, az ármozgalom általánossá válása után, esetleg azért is, hogy a felbomlott egyensúlyban magának jobb helyet biztosítson, melyet azután csak küzdelem árán hajlandó feladni. Így azután természetesen sokáig tart, a míg az egyensúly helyre áll, a míg a közgazdaság összes rétegei abba a helyzetbe kerülnek, mely a fennálló erőviszonyok mellett az egyensúlyt biztosítja. Minél közelebb jut a közgazdaság ehhez a helyzethez, annál inkább lecsendesednek a drágaság hullámai és annál kevésbé érzi a közönség magasaknak az árakat. Az új árviszonyok, melyek most már egymáshoz hangolódtak, ismét lassankint megszokottá válnak és helyreáll a normális állapot.

II.

Az árviszonylatok minden eltolódásának a legérzékenyebb hatása, mely természetesen a drágaság vagy az árdepressio korszakaiban — hirtelen következvén be — legerősebben és legfájdalmasabban jelentkezik, a termelés eredményében való részesedés arányának a megváltozása. Az a rész ugyanis, mely a társadalmi termelés eredményéből kinek-kinek jut, mindig szorosan összefügg az árakkal, azzal a viszonygyal, melyben az egyes egyének részéről kicserélni óhajtott jóságok vagy szolgáltatások a többihez a becserélés lehetőségét illetőleg állnak. Hiszen a teljesített szolgálatok vagy az eladott árú ár az, mely a legtöbb esetben az egyének jövedelmét képezi. A földbirtokos jövedelme a föld

termékeinek árától, a tőkésé a tőke árától, az elérhető kamattól, a munkásé a munka árától, a munkabértől, a vállalkozó nyeresége pedig a kész termékek és termelési tényezők árától egyaránt függ, mert a kettő közötti különbség határozza meg tiszta nyereségét.

Ez azonban az áraktól való függésnek csak az egyik oldala, mert mindezek a termelők, persze különböző mértékben, még más, az elmélet szempontjából még nem eléggé méltányolt irányban is függnék az áraktól, t. i. mint fogyasztók. Ez a függés természetesen megvan azoknál is, a kik mint termelők, vagyis jövedelmük alakulása szempontjából a szorosabb értelemben vett áraktól nem függnék, mert nem az anyagi termelésben való részvételből húzzák jövedelmüket. Az államhivatalnok, az ügyvéd, a festő, a színész jövedelme, ha annak pénzértékét nézzük, különböző fokban ugyan, de mégis általánosságban független az áralakulástól, mindamellett természetesen a tényleges jövedelmük, az, a mit a társadalmi termelés eredményéből maguknak biztosítani tudnak, mégis nagy mértékben függ az árak színvonalától.

Ebből is látszik már, a mi a továbbiakból még jobban ki fog tűnni, hogy az áraktól való függés mily rendkívül bonyolult. Az elmélet eddig, ámbár az ártörvényekkel behatóan foglalkozott, nem vizsgálta eléggé az áraknak azt a befolyását, melyet azok a gazdasági alanyoknak fogyasztói minőségükben való érintése útján magára a jövedelemeloszlás folyamatára gyakorolnak, pedig éppen a drágaság kérdése egyik legfényesebb bizonyítéka annak, hogy mily nagy szükség van a jövedelemeloszlás ezen oldalának a vizsgálatára is, mert magában a termelői minőségben szabott ár csakis egyik eleme a tényleges jövedelemnek, melynek a pénzbeli jövedelemtől való eltérését az elmélet kellőképpen ugyszólván csak a munkabérnél domborította ki a névleges bér és tényleges bér szembeállításával. Pedig sok tévedés kell, hogy csússzék a jövedelemeloszlásról alkotott képünkbe, ha csak azt látjuk, hogy miként növeli p. o. egyik osztály a bevételeit és e mellett nem fordítunk figyelmet arra, hogy kiadásai nem változtak-e talán szintén?

Az egyes gazdasági csoportoknak az áralakulástól való függése bonyolult volta dacára meg kell kísérelnünk annak a természetét felderíteni, másképp a drágaság tünetményének úgy szólván csak külső megjelenési alakját ismerjük az árak magasságában, ellenben tulajdonképpen lényegét nem értjük meg. Ide vonatkozó vizsgálataink kiindulási pontjául azt választhatjuk, a mit a drágaság lényegére vonatkozólag fent megállapítottunk.

Ha ugyanis a drágaság fenti értelmezéséből, abból indulunk ki, hogy az az árak egymás között, valamint a jövedelmek és az árak közötti egyensúly felbomlásában áll, mely egyensúly, mint a mérlegnél, ismételt

kilengések után megint helyreáll, akkor először is tisztán kell, hogy álljon előttünk az, hogy az árváltozások okozta társadalmi hatások vagyis a társadalmi termelés eredményében való részesedésben bekövetkezett eltolódások két csoportra oszlanak. Azokra, melyek az átmeneti korszakban, az árhullámozások és az egyensúlykeresés korszakában állnak elő és azokra, melyek állandóak és maradandók, mert az egyensúly helyreállításával kapcsolatosak, annak járulécai. E megkülönböztetés azért szükséges, mert nyilván az átmeneti korban, melyet mint a drágaság valódi megtestesítőjét ismertünk föl, más irányzatúak a változások a jövedelemeloszlásban is, éppen a megbomlott egyensúly és az ideiglenes jelleg folytán, más erőknek és tényezőknek kedveznek, mint azok az eltérések, melyek később az egyensúly helyreállításával a régi, kiindulási helyzettel szemben mint az ármozgalom végleges és maradandó eredményei keresztülhatolnak. Mig ugyanis az előző csoportba tartozó változások erősen összefüggnek ideiglenes előnyök és fölények kihasználásával, óriási conjuncturális nyereségekkel és nagy nélkülözésekkel egyaránt, addig azok a kiindulási helyzettel szemben mutatkozó változások, melyek mellett az egyensúly létrejön, az összes termelési és fogyasztási tényezők állandó érdekeit inkább tükrözik vissza és márcsak azért is az érdekek bizonyos összhangját tüntetik fel, — ha ez a kiindulási helyzet összhangjától nagyon eltérő is lehet, — mert az árak egyensúlyba helyezkedése állandóbb árviszonylatok kialakulása egyáltalában csak a gazdasági érdekek ellentéteinek bizonyos kiegyenlítődése mellett képzelhető el. Hiszen az árviszonylatok csak akkor állandósulhatnak, ha azok egyfelől a gazdasági szervezetnek és termelési technikának megfelelő kínálaton, másfelől pedig a lakosság culturfokának és osztálytagozódásának megfelelő kereslet hatályos érvényesülésén alapulnak. Természetesen távolról sem állítjuk, hogy az árviszonylatok csak az összes jogosult kívánságok teljesülésével állandósulhatnak és hogy a gazdasági egyensúly csak akkor állhat helyre, ha mindenki a termelési technika állásának megfelelő legfölkételesebb szükségletkielégítést érheti el. Az árviszonyok azonban mégis csak az egyes jövedelmi ágakkal való oly összhangba kerülésük mellett állandósulhatnak, midőn az egyes osztályok számára gazdasági szerepüknek és culturszínvonaluknak megfelelő részesedést biztosítanak a társadalmi termelés eredményéből. Hogy az ily egyensúly helyzetben való részesedésbe is erősen beleszól a gazdasági rendünk mozgató erejét kitévő magántulajdon és a benne rejlő hatalmi elem, melyhez egyéb az egyes osztályok részéről különböző mértékben igénybevett hatalmi eszközök is hozzájárulnak, azt senki sem vonhatja kétségbe, de az egyensúly helyzete a gazdasági életben csak úgy állhat helyre, ha ezen hatalmi elemek túltengése bizonyos ellensúlyra talált. Ez is mutatja, hogy az egyensúly helyzete a gazdasági fokunkon nélkülözhetetlen, részint pedig kiküszöbölhe-

tetlen hatalmi tényezők csupán szabályozottabb működése mellett állhat helyre, úgy hogy ezek a tényezők inkább az átmeneti, az áringadozási korszakban állnak előtérben. A fentiekből következik továbbá az is, hogy az átmeneti korban a termelői és fogyasztói részesedés, az egyesek és esetleg egész osztályok bevételei és kiadásai közt az összhang sokszor alaposan megbomlik, hiszen éppen ez okozza a drágaság tüneteit, míg ha változott is az ujonnan előálló egyensúlyhelyzetben ez a viszony a régivel szemben, mégis a jövedelemeloszlás termelői és fogyasztói oldalának bizonyos összhangba kell egymással kerülnie ahhoz, hogy az árviszonylatok állandósulhassanak. Más termelői és fogyasztói csoportok tehát azok, melyek az átmeneti, az egyensúly keresési korban előtérben állnak, mint azok, a melyek az árak egyensúlyának helyreállása mellett követeléseikkel keresztülhatolnak.

A mint fent láttuk, a vállalkozó az, a ki az áralakulástól a legközvetlenebbül és a legtöbb oldalról függ. Az ő jövedelme nem szerződésszerű, kikötött jövedelem, mint a munkásé, a tőkésé vagy a földet bérbeadó földbirtokosé, hanem egyenesen a termelési tényezők és a termelt árúk ára közötti különbözetből alakul. Őt érintik tehát leggyorsabban és legközvetlenebbül az árváltozások. Első pillanatra ebből azt kellene következtetnünk, hogy tehát ő az, a kit az árváltozások és főképp az árviszonylatok olyan eltolódásai, mint a milyeneket drágaságnak nevezünk, a legsúlyosabban is érintenek. Ha jelentékenyebb áreltolódások vannak, ezt a vállalkozó nemcsak mint fogyasztó, mint árúk fogyasztója érzi, kivált ha nyers- és segédanyagai megdrágulnak, hanem mint termelő is, mert mint ilyen termelési tényezők fogyasztójaként jelentkezik, ezek tulajdonosai pedig előbbi színvonaluk megtartása érdekében szerződésszerű jövedelmük felemelésére törekcszenek. A vállalkozónak tehát, ha csak nem saját ténykedéséből kifolyólag állott módjában kész termékei árát felemelni, legelőször és legérzékenyebben kellene éreznie a drágaságot. Hogy ez általánosságban még sincs így, annak egyik fő oka az, hogy a költségtörvény a fentebb ismertetett módon a vállalkozónak az esetek nagy részében lehetőséget nyújt arra, hogy a vele szemben jelentkező drágaságot tovább adja. A mint ugyanis fent bővebben kifejtettük, a vállalkozó sajátos helyzeténél fogva maga lesz a drágaság propagálója, a midőn emelkedett költségeinek megfelelően kísérli meg saját termékei árának a felemelését. Éppen ezért ő reája nézve legkönnyebben lesz átmeneti jellegűvé a drágaság.

Nagyban előmozdítja ezt már magában a vállalkozó gazdasági szerepe és a vállalatnak, mint specialis gazdasági szervnek a természete. A fogyasztó a drágaságot csak akkor érzi meg és méltatja figyelemre, midőn az már bizonyos fokig előrehaladt. Kiadásait a legtöbb fogyasztó

részleteiben nem igen tartja nyilván és azok összességéről csak igen általános és szétfolyó képe van. Éppen ezért a cikkeknek fillérekkel való drágulását, míg ez csak egyes árúknál következik be, a legtöbb fogyasztó eleinte nem is méltatja figyelemre és a drágaságot egyáltalában csak akkor észleli, midőn az vagy egyes nagyobb mértékben fogyasztott cikkeknel már jelentékeny áremeléseket idézett elő vagy pedig már az árszínvonal általános emelkedése következett be. És ha az emelkedő drágaság kiadásait annyira emeli, hogy bevételei és kiadásai közt az egyensúly elkezd megbomlani, akkor is önmagát sújtja, ha kevesebbet vásárol és épp ezért saját hátránya nélkül úgyszólván csak közvetett módon, a fogyasztói minőségében megérezett áremelkedéseknek termelői minőségében való érvényesítése, magasabb követelések támasztása, bérkövetelések, fizetésemelési mozgalom, haszonbér felemelése útján küzdhet az ellen. Hogy pedig sikerül-e az egyik minőségében, t. i. mint fogyasztó megérezett rövidülést mintegy átszámítva és átvive másik minőségében, t. i. mint a termelésben résztvevő egyén szerepében érvényesítenie, az kérdéses, és a mint mindjárt látni fogjuk, okvetlenül legalább is hosszabb küzdelmet tesz szükségessé és időt igényel. A vállalkozó ellenben, ki minden fillért elkönnyvel és egyébként is nagy összegeket forgat, természetesen első pillanatra felismeri és megérzi, ha valamely cikk megdrágul; legyen az emelkedés mértékegységenként csak egy fillér valamely hányada is, az ő számításaiban az már érezhetően jelentkezik. Már a jelenség gyors felismerése is tetemesen megkönnyíti helyzetét a védekezés szempontjából. De éppen a termelés és a javak megoszlása szempontjából neki jutó központi helyzetnél fogva a költségei emelkedésének megfelelő áremelések alakjában ő közvetlenül igyekezhethet az áremelkedés folytán rája nehezedő tehertől szabadulni és nem kell oly kerülő utat követnie, mint a fogyasztónak akkor, a midőn az élet drágulásáért csakis termelői minőségében támasztott igényei növelésével kárpótolhatja magát.

Ázonban a vállalkozó a legtöbb esetben a drágaság korszakában, akkor tehát, midőn az árszínvonal felcsigázása történik, nemcsak az emelkedett árakból származó teher viselése elől tud kitérni, hanem ebből az állapotból könnyen jelentékeny előnyöket is huzhat. Az újabb jövedelemeloszlási elméletek, kezdve Böhm-Bawerk híres tőkekamatelméletén, mely, a mint más helyen kimutatni igyekeztem¹⁾ voltaképp egész jövedelemeloszlási elméletet foglal magában és folytatva a legtöbb amerikai és több német és angol író elméletein, úgy szólván kivétel nélkül nagy súlyt helyeznek arra, hogy a vállalkozó, mint a termelés szervezője és irányítója, a ter-

¹⁾ *A határhaszonelmélete*, Budapest, 1904. IX. fejezet.

melés eredményében való részesedés tekintetében előnyös helyzetben van. Következik ez egyrészt abból, hogy az ő tulajdonképpeni eleme a piac, melyet ő ismer legjobban, másrészt pedig abból, hogy a mai technika szerinti hatályos termelésre úgyszólván csak az ő kezében nyernek életet a termelési tényezők, minélfogva ma a termelési tényezők igazán hatályos értékesítésére ő úgyszólván az egyedüli értékesítési lehetőség.

A mi legelőször is a termelési tényezők birtokosaival szemben való előnyeit illeti, ezek közül a munkásokkal szemben való előnyös helyzete szorul talán legkevésbé hosszás fejtegetésre. Kétségtelen ugyan, hogy munkás nélkül a vállalkozó nem tud dolgozni, de, a mint arra Seager¹⁾ más összefüggésben rámutatott, van egy határ, melyet ő margin of indifferencenek nevez, a hol a munkás és a gép helyettesíthetik egymást, a hol t. i. ezek alkalmazása a vállalkozónak egyforma kiadást okoz. Tehát a munkás is az esetek jelentékeny részében csak bizonyos bérkövetelések határain belül nélkülözhetetlen a vállalkozóra nézve, bár természetesen mindenhol a gép által nem helyettesíthető. De még ha a munkások túlnyomó többségének a minden körülmények közt való nélkülözhetetlen voltából indulunk is ki, a vállalkozók a munkások óriási éhes tömegeivel állnak szemben, kik nem várhatnak munkájuk értékesítésében kedvező conjunkturákra és ez már magában nagy fölényt biztosít a vállalkozónak, ki mint Böhm-Bawerk kifejezi, a jelenlegi, a fogyasztásra kész javak birtokában van, melyeket a munkásoknak csak akkor enged át, ha gyárába lépnek dolgozni. Bár az újabb elméletek éppen a tényleges fejlemények, az élet közelebbi szemlélete alapján Ricardo szomorú munkabérelméletétől, a Lassalle-féle vasbértörvénytől és a Marx-féle kizsákmányolási elmélettől elfordultak és kellőképp méltányolják a munkások szervezkedése által a bérharczban elért előnyöket, mégis a munkások többségére nézve a vállalkozó fölényét a bérküzdelemben elismerik, sőt egyes újabb írók, mint Pierson²⁾ és Hobson³⁾ rámutatnak arra is, hogy egyelőre mennyire részlegeseznek kell maradni azoknak a sikereknek, melyeket a béremelések terén a munkások szervezkedés által elérhetnek. Utalnak ugyanis arra, hogy a munkásszervezetek csak akkor érhetnek el béremeléseket, ha tagjaik számát korlátozva, vagy legalább is a szervezetbe való belépést igen megnehezítve, alászállítják az illető munkáscsoportokra vonatkozó munkakinálatot, miáltal ellenben a munkások kívül álló tömegei, a szervezetlenek milliói annál súlyosabb helyzetbe kerülnek. Ha Pierson és Hobson talán némileg túl

¹⁾ *Introduction to Economics*. 3 ed. 1908., 260. old.

²⁾ *Principles of Economics*. I. kötet, 270. old.

³⁾ *The Industrial System*. II. ed. 90—91. old.

is becsülik a bérharcz számszerű, pusztán mennyiségi elemei jelentőségét, azért kétségtelenül el kell ismernünk, hogy a munkakinálat csökkentése egyik főeszköze a béremelésnek és hogy ezen kínálatnak az egyik helyen való csökkentése, minthogy maguknak a munkára szorulóknak a száma ez által nem lesz kisebb, másik helyen a kínálat növelésével megboszulja magát.

De nemcsak a munka túlkínálata hozza a munkást a vállalkozóval szemben hátrányos helyzetbe, hanem egyéb körülmények is. A munka fel nem halmozhatása folytán minden munka nélkül eltöltött nap a munkásra nézve egy érték elveszését jelenti, melyet többé vissza nem szerezhet. A nagy vagyoni különbség vállalkozó és munkás közt szintén egyenlőtlené teszi a küzdelmet, a mint ugyanily irányban hat a vállalkozó és munkás műveltsége és gazdasági ítélőképessége közötti különbség, ámbár e téren is a munkások szervezkedése és szervezetek higgadtabb mederbe terelődése sokat tesz, mert a hol a munkások szervezkedése a gyermekbetegségeken és az ezekkel járó tagadó állásponton a mai társadalmi szervezettel szemben túljutott, ott képzett, a piaci helyzetet értelmesen megítélni tudó titkárokat alkalmaznak a szervezetek. Az a körülmény azonban, hogy a tanult gyári munkás munkaerejét megfelelően egyedül úgy értékesítheti, ha a vállalkozónál munkába áll, a szervezkedés által is érintetlen marad.

Azok az előnyök, melyeket a termelési tényezők bevásárlásánál a vállalkozó a munkással szemben élvez, annyira igénybevették a tudomány figyelmét, hogy szinte nem is vette észre, hogy a vállalkozó a tőkessel szemben is nagy előnyben van a piacon. Pedig az, a mit most a gyári munkásról megállapítottunk, hogy megfelelően csak a vállalkozónál értékesítheti munkáját, bár szűkebb értelemben és sokkal több kivétellel, de mégis elég általánosan érvénynyel bír a tőkésre vonatkozólag is. A modern gazdasági szervünk, a vállalat kifejlődésével és a kiélesedő gazdasági küzdelemmel párhuzamosan a tőkésre nézve egyre bonyolultabbak lesznek azok a feltételek, melyek mellett maga alkalmazhatja termelésre tőkéjét. Vállalkozónak ma már születni, vagy legalább is neveltetni kell; érvén itt természetesen az olyan vállalkozót, ki nagy tőkéket alkalmaz vállalatában. A ki az üzleti légkörtől távol bármily magas műveltségben nevelkedett, hacsak nem vállalkozói tehetség, mi azonban más irányú nevelésnél csak kivételesen tör magának utat, az saját nagyobb tőkéjének a gyümölcsöző felhasználására a vállalkozó segítségével nélkül rendszeren nem képes. Tőkéjét a tőkepiacra viszi és ott kínálja, sőt ott kénytelen értékesíteni és ha nem hajlandók neki oly árat, oly kamatot érte fizetni, mint a milyent szeretne, akkor a legkritkább esetben foghat ezzel a tőkével maga termeléshez. Sőt bizonyos fokig még az az analógia

de hol van ez

Ezt fejlesztené
is bizonyított
a probl. dikt
a hol a munka
helyi vezetők
híjának annál
termelési
tettük!

is fennáll a munkással szemben, hogy minden napi veszteség érzékenyen sújtja a nagy tőke birtokosát, ha azt értékesítetlenül heverni hagyja. A mai bank- és tőzsdeszervezet úgyszólván automatikus módon a vállalkozó felé tereli a tőkéket és a tőkefelhalmozás előrehaladása a tőkekinálatot is egyre növeli. Így a vállalkozók nagy része a tőkessel szemben is nagy előnyben van és így annak esetleges fokozott követeléseivel szemben könnyen sikeresen ellenállhat.

Áttérve már most annak a viszonynak a jellemzésére, mely a vállalkozó és a fogyasztó között fennáll, mindenekelőtt szemünkbe ötlük az, hogy a pontosan könyvet vezető vállalkozóval, mint már érintettük, a bevételeit és kiadásait, kivált az utóbbiakat kevésbé ellenőrző fogyasztó áll szemben. Míg mint keresők érezzük magunkat, addig még inkább vagyunk a gazdasági s zámitás gondolatának az uralma alatt, de ha napi munkánktól kifáradva mint vevők, mint fogyasztók keressük azokat a tárgyakat, melyek elszórakoztatnak és testünket, lelkünket ismét munkaképessé teszik, akkor kevésbé uralkodik rajtunk a gazdasági szellem. Legalább is a fogyasztók igen nagy tömegeiről mondhatjuk ezt. Hozzájárul ehhez természetesen az a fogyasztóra nézve tipikusnak mondható jelenség is, hogy a piacot nem ismeri eléggé. Szorosan összefügg ez ismét azzal a lélektani jelenséggel, melyet most jeleztünk, hogy t. i. az ember mint kereső többé-kevésbé az üzleti világba beilleszkedik, mint fogyasztó ellenben szellemét nem akarja ismét gazdasági dolgokkal, a beszerzési források pontos felkutatásával és a piacnak a tanulmányozásával fárasztani, mi pedig szükséges volna ahhoz, hogy az üzletileg fellépő és mint kereső vele szemben álló vállalkozóval egyenrangú fél lehessen az árküzdelemben. Hogy pedig ez mit jelent, azt kellően csak azóta méltányoljuk, a mióta a subjectív értékelmélet élesen megvilágította az érték- és az áralakulás lélektani rugóit és kimutatta, hogy az ár az egymással szemben álló vevők és eladók subjectív értékbecsléseiből alakul. Éppen azért, mert az árú értékére vonatkozó, lélektani alapon nyugvó ítéleteknek döntő szerep jut az áralakulásban, a piacnak az ismerete, az egymással szemben álló kereslet és kínálat kellő felismerése nagy hatással van arra, hogy az egyes feleknek az árküzdelemben milyen befolyás jut. Mióta tudjuk, hogy a kínálat és kereslet nem mechanikus egymásra hatásában dönti el az árat, hanem az ember ítélőképességének a közvetítésével, azóta méltányolhatjuk csak kellően, hogy a piacon mily egyenlőtlen felek a fogyasztó lélektanát, szükségleteit, életmódját állandóan tanulmányozó vállalkozó és a termelő viszonyai iránt többnyire egészen tájékozatlan fogyasztó.

Ha azonban figyelembe vesszük azokat az eredményeket, melyeket az árelmélet terén a subjectív értékelmélet csapásán haladva, Hobson

hozott felszínre, akkor még jobban kitűnik annak a jelentősége az ár-alakulás szempontjából, hogy az egyes felek mennyire vannak a piaci helyzet felől tájékozva. Hobson ugyanis igen érdekes fejtegetéseiben rámutatott arra, hogy szabad verseny mellett a subjectiv értéktételek szembenállása adott mennyiség mellett sem állapít meg egyetlen pontot, mint a melyen kereslet és kínálat metszik egymást, tehát csak egy lehető árat, hanem csupán árhatárokat.¹⁾ Az úgynevezett határpárok, melyeknek a becslése szerint egységes ár alakul a piacon, csak egy felső és egy alsó határt állapítanak meg az árra nézve, és az, hogy ezen a határon belül hol állapodik meg az ár, nem függ többé szorosabb értelemben vett gazdasági tényezőktől, hanem főképp attól, hogy mennyire ismerik az egymással szemben álló felek kölcsönösen az árúra és a pénzre vonatkozó becsléseiket. Az, a ki nem tudja, hogy a vele szemben álló fél mennyire hajlandó hangoztatott árköveteléséből, illetőleg pénzajánlatából engedni, könnyen attól a félelemtől indítva, hogy a vételtől elesik, illetőleg árúja a nyakán marad, oly árba egyezik bele, melyet éppen azért, mert nem egy fix pontról, hanem csak árhatárokról van szó, módjában lett volna magára nézve előnyösebbé alakítani. Hobson tételének igazolásául gondoljunk csak arra, hányszor történik meg velünk, hogy jelentékenyen többet fizetünk valamiért, a mit élelmesebb társunk sokkal olcsóbban megvásárol; pedig bizonyára még az az ár is, melyen társunk az árúhoz jutott, úgy van megállapítva, hogy az eladó nem veszít azon. Teljesen megérthetjük Hobson okoskodásának szem előtt tartásával azt is, hogy miért sokkal érzékenyebb az ár p. o. a nyersanyagok és a félgyártmányok piacán és általában a nagyban való vásárlásnál, mint a detailkereskedelemben. Ott vállalkozó vállalkozóval áll szemben és mindkét fél a leggondosabban számít és beható ismeretével bír a piacnak, mint a hogy az a legtökéletesebb piacon, a tőzsdén jut leginkább kifejezésre, hol az ár a kínálatot és keresletet csak távolról érintő körülmények hatása alatt is számbavehető kilengéseket végez, jelölve annak, hogy mily pontosan tükrözteti vissza a gazdasági helyzetet az összes arra ható tényezők figyelembevételével, míg a detailkereskedelem ezekről a gazdasági finomságokról mit sem tud és az üzleti viszonyoknak éppen a fogyasztó tájékozatlan volta folytán csak igen durva mérlege. Ha az áralakulás folyamatának ezt a természetét szem előtt tartjuk, akkor nem fogjuk azokat az előnyöket alulbecsülni, melyekkel a legtöbb esetben a vállalkozó a piacon a fogyasztóval szemben rendelkezik.

De, legalább az iparágak nem jelentéktelen csoportjában még egy

¹⁾ V. ö. *Economics of Distribution*, New-York, 1907. 14—22. oldal.

másik körülmény is növeli a vállalkozónak a fogyasztóval szemben elfoglalt helyzetének az előnyös voltát. Nevezetesen a vállalkozó az, a kinek legnagyobb és legközvetlenebb lefolyása van az árákulás tényezői között az ember kezében levő legfontosabb tényezőre: a kínált mennyiségre. Természetesen nem egy vállalkozó, hanem az összes vállalkozók kormányozzák az árukból rendelkezésre álló kínálatot és pedig igen különböző mértékben. A mai gazdasági rendünknek ellenségei részéről annyira szemére vetett termelési anarchia, mely a piac áttekinthetőségének és gyakran kormányozhatóságának a hiányából származik és a befektetett tőkék foglalkoztatásának a szükségessége csakúgy korlátozja az egyes vállalkozót a rendelkezésre álló mennyiség szabályozásában, mint a verseny, melyről még szó lesz. Mindamellett a termelési ágak jelentékeny részében ezen korlátokon belül is elég tág tér marad, melyen belül a vállalkozónak módjában áll a piacra kerülő mennyiséget befolyásolni. A mint azt Commons¹⁾ igen érdekesen megvilágította, még a közvetlenül a természeti erők által létrehozott terményeknél — igaz, hogy az emberi munka és tőke ezek termelésében is egyre nagyobb szerephez jut — sem befolyásolják az értéket és az árat közvetlenül azok az arányok, melyeket az ő kincsei rendelkezésre bocsátásában a természet teremtet, hanem az ember irányító befolyása még ezeknél is erősen jelentkezik az által, hogy az egyik irányban a természet kincseit jobban, a másikban kevésbé siet kiaknázni. Az a körülmény, hogy a vállalkozó, ki ma ezt a szabályozó befolyást gyakorolja és pedig annál erősebben, minél bonyolultabb termelési folyamatot megkívánó áruhoz érkezünk, nem tudja termékeit tetszésszerűen mennyiségben egyforma előnyösen értékesíteni, őt gondos számításra készíti abban az irányban, hogy mily fokig emelje ki a természet kincseit és hozza mozgásba a természet hatalmas erőit, a mennyire már t. i. ezeket a technika fejlődése akarátának alávetette. E bíráló tevékenységében nem az vezeti őt természetszerűleg, hogy annyit állítson elő, a mennyit csak lehetséges veszteség nélkül, vagyis nem arra fog törekedni, hogy a mennyiség növelése által az árat a termelési költségekre súlyoszsze, hanem, hogy azt lehetőleg ezek fölött tartsa a mennyiség oly szabályozásával, melynek eladása mellett a legnagyobb nyereségre tehet szert. Tökéletesen ez természetesen csak a monopolisztának sikerülhet és ennek is csak akkor, ha a monopoliuma korlátlan, mivel szemben még a monopoliumok tanát a legközvetlenebb tapasztalatok alapján fejlesztő amerikai írók is megjegyzik, hogy korlátlan monopolium a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Másfelől azonban az áralakulás jelenségeinek vizsgálatánál, úgy hiszem, nem szoktuk eléggé

¹⁾ *Distribution of Wealth.* 15—17. oldal.

figyelembe venni, hogy a korlátlan monopolium és a teljesen szabad verseny között számos átmeneti állapot van, melyek sokkal jelentékenyebb része kerül kivált a nagy tőkékkel dolgozó termelési ágakban a monopoliumi polushoz közelebb, mint a szabad verseny polusához. Ha ezt szem előtt tartjuk, akkor nem fogjuk kicsinyelni azt a befolyást, mely a vállalkozónak, mint a termelés kormányzójának a mennyiség irányításában jut és egyúttal a „termelési anarchia“ vádját is sok tekintetben enyhébbnek fogjuk tartani, mint a milyennek az első pillanatra látszik. Még ez a többnyire csak részleges monopolium is valamelyes, a monopolistikus elemekkel erősödő, a szabad verseny elemeivel pedig csökkenő, de az esetek nagy részében mégis számbavehető befolyást enged a vállalkozónak a termelt és még inkább a piacra dobott mennyiség szabályozására. Általánosságban legalább is ahhoz elegendő a vállalkozó befolyása a piacra kerülő mennyiségre, hogy a fogyasztóval szemben ezzel is fölényt biztosítson magának, bár természetesen oly esetek is nagyobb számban vannak, midőn az áru romlékonysága vagy más körülmények a fogyasztónak adnak az eladóval szemben előnyt.

A vállalkozó azon előnyei közül, melyeket a termelési tényezők tulajdonosaival és a fogyasztókkal szemben a piacon élvez, természetesen általában egyik sem korlátlan. Már a fentiekben is jeleztem azokat a korlátokat, melyekkel a vállalkozó a piacon találkozik és így most csak néhány rövid kiegészítő megjegyzésre kívánok szorítkozni.

A mi mindenekelőtt a munkásokat illeti, ezek éppenséggel nemcsak a szervezkedésben bírják azt az ellensúlyt, mely a vállalkozónak a bér alacsonyan tartására irányuló törekvéseit korlátok közé szorítja. A munkaadók egymásközötti versenye a munka túlkinálata folytán kivált a közönséges tanulatlan munkánál alig jut érvényre, ellenben minél inkább tanult és különös szakképzettséget igénylő munkásokról van szó, annál jobban érvényesül ez a verseny a bérek emelése irányában. A munkaadók szervezkedése természetesen ezt a munkásokra jótékony hatású versenyt is kizárhatja. Az elhelyezést kereső tőkék gyarapodása és új vállalatok keletkezése ellenben a vállalkozóknak munkások biztosítása iránt folytatott versenyét éleszti és Böhm-Bawerk¹⁾ p. o. oly súlyt helyez erre a körülményre, hogy a vállalkozónak a munkással szemben való fölényét jelentékeny részében a mai gazdasági szervezet mellett rendes körülmények közt ezzel a versenynyel ellensúlyozva látja. Ha nem is megyünk ily messze és a tanulatlan munkára nézve általában a vállalkozók egymás közötti versenyét kevésbé hatályosnak tartjuk

¹⁾ V. ö. *Capital und Capitalzins*, 2. kiadás, II. köt. 385. old.

a munkáskezek túlkinálata folytán, a tanult munkásokkal szemben határozottan jelentőséget kell e versenynek tulajdonítanunk, hacsak nem áll a munkásság egy hatalmas munkaadó szervezettel szemben, melynek azonban a maga részéről is hasonló szervezetet szokott szembeállítani. De a vállalkozó hatalmát a munkással szemben újabban maga az államhatalom szokta a törvényes munkásvédelem, az állami socialpolitika kifejlesztésével számbavehetően korlátozni. A munkaidő megszabása, az úgynevezett védett osztályok, nők, gyermekek részére külön szabályok megállapítása, a munkarendek ellenőrzése és számos más idevágó intézkedés a munkabér alakulására is kihat, különösen, ha meggondoljuk azt, mennyire igaza van Hobsonnak¹⁾, a midőn kifejti, hogy nem az egyén megélhetési szükséglete — természetesen a munkás megszokott standardjának megfelelően — van befolyással a munkabér alakulására, hanem az egész családé, úgy, hogy akkor, a midőn a munkások úgynevezett védett csoportjai munkájukban szűkebb térre szorulnak, a munkabérek végeredményben aligha sülyednek.

A vállalkozó és a tőkés közötti viszony megvilágítására már megemlítettem azt, mennyiben lehet befolyása a vállalkozási célokra kölcsönvett tőke kamatjára annak a körülménynek, hogy a tőkés esetleg maga is a vállalkozók sorába léphet, ha tőkéje idegen kezekben keveset jövedelmez. Rámutattam arra, hogy ez csak bizonyos feltételek között lehetséges és hogy a tőke pusztá tulajdona a vállalkozói szerepre még nem képesít. De kétségtelen, hogy hosszabb időn belül a befektetési célokra kölcsönadott tőkék alacsony kamatozása, másrésről pedig a vállalati nyereségek fellendülése mellett a tőkésosztálynak a vállalkozói szerepre inkább való előkészülése a kamatláb túlságos sülyedésének határt szab. Figyelembe kell azonban itt vennünk még egy másik körülményt is. A tőkefelhalmozódás ütemére nem lehet közömbös a kölcsöntőke kamatjának az alakulása. A kamatláb sülyedése — mondanom sem kell, hogy csak a tetemes sülyedése — a tőkegyűjtés folyamatát is lassítja, mert egyre növeli azok számát, a kiknél a felhalmozásban, a javakban a fogyasztástól való visszatartásban rejlő áldozat nem éri el többé azt a hasznot, melyet a megtakarított tőke gyümölcsöztetése a megváltozott körülmények közt rájuk nézve képvisel. A tőkekinálatnak ily módon való alászállása, hacsak más körülményekből kifolyólag nem csappan meg a vállalkozási kedv is, a tőkekamat emelkedését idézi elő. A tőkekamatot tehát a vállalkozók versenye nem szállíthatja le bizonyos határon alul.

A legnagyobb mértékben megérdemli érdeklődésünket az, hogy mennyiben és miben vannak a korlátai annak a bizonyos fölénynek, melyet

¹⁾ V. ö. *The Industrial System*. 2. ed. 83—84. oldal.

— a mint a fentiekben igazolni igyekeztünk — a vállalkozó a fogyasztóval szemben gyakorolni képes. Erre vonatkozólag ugyanis a legújabb, kiváltképp az amerikai irodalom, érdekes, továbbbszövésre érdemes gondolatokat vetett felszínre.

Az a korlát, melyet a termelő és fogyasztó közötti árküzdelemben a közgazdaságtan tudománya Smith Ádám óta kellőképp méltányol, a termelők versenye. Ez az, a mi a classicus nemzetgazdaságtan tanítása szerint az árat olyan színvonalra szállítja le, mely az adott körülmények között a fogyasztóra a legelőnyösebb és a mely a tetszés szerint szaporítható árúknál nagyjában a termelési költségeknek felel meg. A verseny tehát e szerint, ha vannak is átmenetileg az árak a termelési költségeken felül állásából származó nyereségek, azokat idővel eltünteti és az árat a termelési költségek színvonalára süllyeszti. Az árban, legalább is az egyensúlyhelyzetben, — ezt jól meg kell jegyeznünk — ezen tanításnak megfelelően csupán költségelemek foglaltathatnak, melyek közé természetesen a természetében csak lassankint felismert vállalkozói nyereség bizonyos átlagos magasságát is be kell számítanunk.

Természetesen ez csak a szabad versenynek alávetett termelési ágakra vonatkozólag áll, mert ott, a hol monopolistikus elemek mutatkoznak, az árak a termelési költségek színvonalára süllyesztése automaticæ be nem következik. De vajjon a verseny teljesen szabadon és tökéletesen érvényesül-e valahol a vállalkozás terén? Hiszen még ott is, a hol nagyobb tőkére nincs szükség, melyet olyan valakinek, a ki vállalkozói képességét még be nem bizonyította és egyéb biztosítékot sem tud nyújtani a tőkésnek, megszerezni mindig nehéz, vállalat megindítására személyes tulajdonságok és bizonyos előképzettség szükségesek. Igaz, hogy bizonyos termelési ág jövedelmezősége serkentőleg hat az ily feltételeknek minél többek részéről való megszerzése irányában, de ez ismét hosszabb időt igényel, mely alatt a viszonyok is változhatnak, de az üzleti viszonyok ismerete, kivált az egyes termelési ágak viszonyainak a beható ismerete szélesebb körökben nagy mértékben aligha tételezhető föl. Ennélfogva alig tekinthetjük jogosulatlannak azt a felfogást, mely bizonyos monopolistikus elemeket vél felfedezni a termelési ágak tetemes részében. Ezek az elemek természetesen a vállalkozáshoz szükséges feltételek könnyebben vagy nehezebben való megszerzésével erősen összefüggésben állnak. A kis vállalkozónál, ki kevés tőkével fog üzletéhez, kinél ezen kívül nagyobb látókör sem szükséges, a verseny eleme áll egészen előtérben és monopolistikus szempontokat nehezen fedezhetünk föl. Ott azonban, a hol nagy tőke szükséges és a hol a vállalat megindulása bonyolult feltételekhez van kötve, ha a teljes monopolium nagy kivétel is, mégis erősen, úgy hiszem, sokkal

erősebben jelentkeznek a monopolistikus elemek, mint a mennyire azokat árképződésünk szempontjából általában figyelemre szokták méltatni. Legalább is annyit el kell ismernünk, hogy a capitalismus kifejlődésével számbavehető módon növekszik azoknak az eseteknek a száma, midőn az ármegállapítás monopolistikus elemek jelentékeny közrejátszásával történik. A termelő, a vállalkozó a capitalistikns fejlődés előrehaladásával a kevés nagy üzem kialakulásával az illető termelési ágakban bizonyos áttekintést nyer a termelés eredményén, legalább is mást, mint a milyen számos kis üzem mellett lehetséges és ez által módja nyílik az előállítandó vagy legalább is a piacra bocsátandó mennyiség kisebb-nagyobb szabályozására. Ez pedig, a mint Commons¹⁾ igen szépen kifejti, módot nyújt neki arra, hogy a termelést oly fokon szakítsa félbe, a melyen a rendelkezésre bocsátott mennyiség értéke még a gyakorolható befolyás mérvéhez képest jelentékenyen vagy kevésbbé jelentékenyen a termelési költségeken felül marad.

De mi következik ebből az árra nézve? Kétségkívül az, hogy az számos esetben nem tartalmazhat kizárólag csak költségelemeket, hanem abban kisebb-nagyobb mértékben oly elemek is foglaltatnak, melyek nem alkotják a vállalkozó tevékenységének vagy az általa egyesített termelési tényezők valamelyikének a mozgásba hozásához szükséges minimális egyenértéket, hanem azon felül vannak. Nem kívánok természetesen itt ezen monopolistikus jövedelmi elemek bővebb fejtegetésébe bocsátkozni; csak jelezni óhajtom, hogy ezek azok a jövedelemeloszlási elemek, melyeket kivált Marshall kitűnő vizsgálatai nyomán járadéknak ismert föl a tudomány és melyeknek beható elemzését találjuk a monopoliumpok hazájának, Amerikának új közgazdasági irodalmában, hol meglehetősen központi szerepet tulajdonítanak az árelméleti és jövedelemeloszlási fejtegetésekben az első sorban a vállalkozó és egyes jószágforrások, valamint szabadalmakok (Commons szerint az amerikai ipar öthatod része szabadalmakon nyugszik²⁾) javára eső járadéktermészetű jövedelmeknek, surplusoknak.

Ha az áralakulásnál és a jövedelemeloszlásnál jelentkező monopolistikus elemeket figyelembe vesszük, akkor kevesebb bizalommal lehetünk gazdasági rendünk iránt abban a tekintetben, hogy az az árat oly határok között szabja meg, melyek között a vállalkozó, vagy a termelés valamely tényezőjének monopolistikus birtokában levő tulajdonos a fogyasztóknak árleszállítás alakjában kénytelen volna a csökkent termelési költségekből vagy más körülményből származó előnyt átengedni. A versenyben mindezek megfontolása után tehát nehezen láthatunk olyan

¹⁾ *Distribution of Wealth*, 15. és 155. oldal.

²⁾ E. i. m. 252. old.

gazdasági erőt, a mely a vállalkozó fentjelzett előnyeit a fogyasztóval szemben a legtöbb árúnál, vagy éppen az egész vonalon teljesen ellensúlyozná.

Van azonban a versenyen kívül egy másik, legalább is távolabbi kihatásában nem eléggé méltányolt tényező, mely a vállalkozónak a fogyasztóval szemben gyakorolt fölényét, igaz, hogy ismét csak tágabb határok között korlátozza, de hatásában igen erősen és sehogy sem mérhetően jelentkezik. Ez a fogyasztók értékbecslése, vagyis a részükről az árúnak tulajdonított jelentőség kapcsolatban fizetőképességükkel. Ez egy korlát, mely a vállalkozót árkövetelésében egyaránt korlátozza, legyen bár a helyzete monopolistikus, vagy a szabad versenynek teljesen kiszolgáltatott.

Annak, hogy a vállalkozók jövedelmezően folytathassák a termelést, az első feltétele, hogy a gyáraikban termelt cikkek iránt szükséglet jelentkezék a fogyasztókban. A mint tudjuk, a vállalkozás sikere érdekében nem ritkán erőszakkal keltik fel a szükségleteket, a mint erre a gyarmati kereskedelem számos példával szolgálhat és a szükségletek mesterséges felkeltése egyes néprétegekben mindennapi jelensége a kapitalistikus termelésnek. De a szükséglet távolról sem elegendő. A vállalkozó számára a milliók szükséglete és vágyakozása jobb használati tárgyak iránt, mint a milyenekkel el vannak látva, közömbös és ki nem használható, mert nem párosul megfelelő fizetőképességgel, mely neki lehetővé tenné ezekkel a tömegekkel üzleteket kötni. Mily lendületet hozna a gazdasági életbe, ha varázstsítésre a milliók fizetőképessége erősen növekednék. De miben birja a lakosság fizetőképessége forrását? Bár arra a népesség munkakedve, munkabírása, a népesség száma és egyéb tényezők is igen nagy befolyással vannak, végsősorban kétségkívül mégis csak maga a jövedelemeloszlás szabja meg a fizetőképességnek a további alakulását. Hiszen behatóbb vizsgálatra fel kell ismernünk, hogy a fizetőképesség magának a mai gazdasági renddel összefüggő jövedelemeloszlási folyamatnak az egyik fázisa, a folyamatnak mintegy első felvonása, mely a kereső lakosság szolgálatainak vagy szolgáltatásainak pénzben való kifizetésében áll. Az így nyert összegek viszonyítva a pénz vásárló képességéhez határozzák meg a fizetőképességet, mely azután a nemzeti termelésből az egyeseknek tényleg kijutó részt határozza ismét meg. Minthogy a fizetőképességnek a termeléssel való kapcsolatáról más összefüggésben mindjárt úgyis bővebben kell szólnom, itt csupán arra kívánom a figyelmet felhívni, hogy a vállalkozóra, mint minden cserélő félre nézve, éppenséggel nem közömbös, hogy milyen fizetőképessége van annak a félnek, a ki vele mint vevő szemben áll.

Annál is fontosabb a vállalkozóra, hogy vevőközönségének a fizető-

képessége emelkedjék, mert a gazdasági élet társadalmi szervezete és a rendszeres piac kifejlődése mellett nem áll módjában, minden egyén fizetőképességét teljesen kihasználni. Folyománya ez annak, hogy az ár nem egyénileg, hanem társadalmi alapon képződik a piacon olyképp, hogy az árhatárokat a piacra vetett mennyiség és az ott megjelent fizetőképes kereslet alapján a határpárok értébecslései állapítják meg és az árhatárokon belül a piaci constellatio alapján, éppenséggel nem szükségképp a két árhatártól egyenlő távolságban egy egységes ár alakul ki, melyet egyaránt fizet azután minden vevő és kap azután minden eladó. Az, hogy az egyes vevők egyénileg milyen fizetőképességgel bírnak, épp úgy figyelmen kívül marad az ármegállapításnál, mint a termelőnek az egyéni termelési költségei. Éppen ez az, a mi az áralakulás társadalmi jellegének a következménye. Természetesen, a hogy az egységes árképződés a csere határán levőnél kedvezőbb viszonyok közt termelő vállalkozónak nagyobb jövedelmet, járadékot biztosít, épp úgy előnyben részesíti azt a fogyasztót is, a ki a csere határán levőnél sokkal nagyobb fizetőképességgel bír és mégis az egységes áralakulás folytán olcsón jut az áruhoz. Így keletkezik a Marshall által elkeresztelt, de már régebben is ismert fogyasztói járadék. Az újabb amerikai irodalomban Clark és a kijelölt úton tovább haladó Seligman az áralakulás társadalmi folyamatát még jobban igyekeztek megvilágítani és rámutattak arra, hogy a piacon kialakuló ár alapján, minthogy az az illető cikket fogyasztó legkisebb fizetőképességű osztály határvevőjének a becslése szerint alakul, egész osztályok, t. i. az összes az illető cikket ugyanily minőségben fogyasztó osztályok élvezik a fogyasztói járadékot. Arra a kérdésre azonban, minthogy abból a feltevésből indulnak ki, hogy a határpárok nem csupán árhatárokat, hanem egy határozott árponthoz állapítanak meg, nem felelnek világosan, tartalmazhat-e az illető cikkre nézve határosztályként szereplő vevők osztályára nézve a piacon kialakuló egységes ár fogyasztói járadékot. Szorosan véve ugyanezt a kérdést tulajdonképp csak magára a határosztály szélén álló határvevőre nézve vethetjük fel, mert az osztálynak nála kedvezőbb helyzetben levő, nagyobb fizetőképességgel bíró tagjai okvetlenül élvezhetnek kisebb-nagyobb fogyasztói járadékot éppen úgy, a hogy az ugyanoly minőségben a cikket fogyasztó többi osztály szükségképp élvez ily járadékot. Ha elfogadjuk, a mint úgy hiszem, ha következetesek akarunk lenni, el is kell fogadnunk Hobsonnak az áralakulásra vonatkozólag kifejtett azt a tételét, hogy a piacon, eltekintve a legtökéletesebb piacoktól, a tőzsdéktől, csupán árhatárok képződnek, melyeken belül az ár nem gazdasági, hanem egyéb tényezők, főképp a felek becsléseinek kölcsönös ismerete vagy társadalmi túlsúlya alapján állapodik meg, akkor — bár a mint kifejtettük, a piacon az eladók

nagyobb üzleti ismereteik és üzleti erélyüknél fogva rendesen előnyben vannak — nem tarthatjuk kizártnak, hogy a vevők, a határvevők is biztosíthassanak maguknak fogyasztói járadékot, kiváltképp akkor, ha ezt nekik az eladók versenye megkönnyíti. Ha az eladók, a vállalkozók fölényét a piacon általában el is fogadjuk, akkor sem zárkozhatunk el az elől, hogy ez még éppenséggel nem hozza magával azt, hogy a vállalkozó teljesen, vagyis annyira képes a határvevők fizetőképességét kihasználni, hogy az árhatárokból azok maguknak semmi hasznot sem tudnak biztosítani, vagyis, hogy pontosan annyit kénytelenek az árúért fizetni, amennyire azt egyénileg becsülik. Bizonyos fogyasztói járadék tehát még a határosztály határvevőjénél is mutatkozhatik, a többi fogyasztó osztálynál pedig, de a határosztály többi tagjainál is szükségképp mutatkozik.

Ezt a fogyasztói járadékot veszélyezteteti a drágaság, az árak felcsigázásának a folyamata. Mintegy eltünteteti a fogyasztó testén a gazdasági egyensúlyhelyzetben, midőn bevételeit és kiadásait egyensúlyba tudta hozni, képződött zsirrégeket és a termelő vállalkozó előnyére való terjeszkedést idéz elő a rendesen bizonyos piacra vetett mennyiség fix függvényének tartott ár helyét a fentiek értelmében elfoglaló árhatárok között. A vállalkozó ugyanis akkor, a midőn több cikknek a megdrágulása folytán költségei növekszenek, az árak legalább is arányos emelését nem fogja elmulasztani, ha ez a fogyasztás szűkebb térre szorulása nélkül lehetséges, már pedig addig, a míg e téren még a határvevő is, de legalább is a fogyasztók határosztálya (fogyasztói) járadékot élvez, ennek nem lehet nagyobb nehézsége. A vállalkozót ilyenkor nyereségének veszélyben forgása arra indítja, hogy minden üzleti erélyét összeszedve az árhatárok lehető teljes kihasználását megkísérelje és az ilyenkor behövetkezett áralakulás nyeli azután el azokat a fogyasztói járadékokat, melyek egyrészt a termelők versenye és a fogyasztók helyzetének esetleges előnyei folytán, másrészt p. o. a lakosság időközi vagyonosodása következményeképp keletkeznek, melylyel természetesen — minthogy az éppenséggel nem mindig a vállalkozó részéről könnyen áttekinthető tényező — az árak nem emelkednek állandóan egyenlő ütemben. Természetesen a költségeknek az emelkedése a drágulás folytán esetleg végzetes is lehet egyes vállalkozókra és ha ezek a versenyből kimaradnak, akkor a megmaradó vállalkozók a helyzetet a határhoz közel álló vevők fogyasztói járadékainak az elhódítására még alkalmasabbnak fogják a piacra vetett mennyiség csökkenése és egyes kevésbé fizetőképes vevők kiszorulása folytán találni. Az az eset is könnyen bekövetkezik, hogy a vállalkozók az emelkedett költségek mellett kisebb mennyiség termelésével és magasabb áron árúba bocsátásával jobban járnak, mint hogyha az előbbi

alacsonyabb ár mellett az előbbi teljes mennyiséget vetnék a piacra és az eredmény itt is az lesz, hogy a fogyasztók egy része kiszorul a piacról, a visszamaradt fizetőképesebb elem pedig elveszti eddig élvezett fogyasztói járadékát az ár felszökése folytán. A lehetősége a dolgok ily alakulásának annál nagyobb, minél inkább nehezítik meg az emelkedett termelési költségek újabb versenynek a támadását ujonnan alakuló vállalatok képében. A magas termelési költségek pedig mindaddig, amíg a termelési költségek törvényének az érvényesülése az árak emelkedését az illető termelési ágban elő nem idézte, nem teszik a talajt újabb vállalatok keletkezésére alkalmassá.

Kitűnik az elmondottakból, hogy a drágaság a piacra kerülő mennyiség ideiglenes alászállására is vezethet, de egyuttal az is, hogy az áraknak a termelési költségek emelkedése alapján való felcsigázását lehetőnek kell tartanunk akkor, ha egyszer arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a szabad verseny mellett nem keletkezik a határpárok becsléséből fix árpont, hanem csak árhatárok képződnek. Hogy a monopolistikus elemek előtérben léte mellett a termelési költségek változása esetén a monopolista sokszor a legnagyobb összhasznót az ár megfelelő emelésével esetleg a kevésbé fizetőképes fogyasztóközönség mellőzése útján biztosíthatja magának, azt alig szükséges bővebben fejtegetni és ez esetben az áremelés lehetőségét minden árelmélet elismeri.

Hosszabb időközöket véve alapul, a fogyasztói járadékoknak a vállalkozók részéről való teljes kihasználását úgy a termelők versenye, mint a határon levő fogyasztóközönség fizetőképességének idővel, kivált, ha számos cikk drágul meg, az alászállása korlátozza, de ez a hatás csak bizonyos idő lefolyása után jelentkezik.

Az elmondottak, úgy hiszem, eléggé megvilágítják azt, hogy a vállalkozó egyrészt a piacon jelentékeny előnyökkel bír, melyek neki lehetővé teszik az esetek nagy számában azt, hogy emelkedett termelési költségeit az ár emelése útján a fogyasztókra hárítsa, másrésztől azonban a költségek emez áthárításának és a vállalkozó piaci fölényének is meg vannak a maga korlátai, melyeknek azonban éppen, — ha úgy szabad magunkat kifejezni — a mai gazdasági rendben a vállalkozónak jutó *activ* és a fogyasztónak osztott *passiv* szerep folytán közös vonásuk az, hogy érvényesülésük több-kevesebb időt igényel, minél fogva éppen az áremelkedések kora, a drágaság átmeneti korszaka az, a mely a vállalkozónak rendesen kedvez. Idővel a termelésnél közreműködő tényezők birtokosainak, kivált a munkásoknak a közreműködésük árának az emelésére irányuló követeléseit a vállalkozónak a fentiek szerint gyakran épp úgy meg kell hallgatnia, mint a hogy lassankint a tőkegyűjtés megcsappanása őt magasabb tőkekamattal fizetésére kényszerítheti és a hogy

újabb vállalatok versenye vagy a fogyasztók fizetőképességének a megcsappanása elvonhatja tőle ideiglenes előnyeit, vagy legalább is igen jelentékenyen korlátozhatja azokat. A vállalkozó részéről az áralakulásnál és jövedelemeloszlásnál élvezett és fent bővebben elemzett előnyök és gyakorolt fölények oly természetűek, hogy azok éppen az átmeneti állapotban, az árak felcsigázódásának a korában alakítják a vállalkozó helyzetét legkedvezőbbé. Nagyrészt, bár éppenséggel nem kizárólag olyanok a fentiekhez képest ezek az előnyök, hogy az egyensúlyhelyzet mellett kell, hogy mérséklődjenek, mert bizonyos időleges körülmények ügyes felhasználásában állnak és állandó kihasználásukat éppen azon ellenhatások érvényesülése idézi elő, melyek az egyensúlyhelyzetet egyáltalában lehetővé teszik. Mire az egyensúlyhelyzet — magasabb árak mellett — helyreáll, a vállalkozó előnyeinek legalább is mérséklődniök kell, vagyis az egyensúly csakis az ellenáramlatok érvényesülése után a vállalkozói előnyök mérséklődése mellett jöhet létre. Ha a vállalkozónak, a mi bizonyára elég gyakori eset, sikerül is nagyobb előnyöket az ár-hullámzások lefolyása után megtartani, akkor is ezeknek a dolog természeténél fogva rendszeren az átmeneti korban élvezettek mértékén alul kell maradniok.

Hogy az itt kifejtett álláspont megfelel a tudomány részéről a gazdasági életünkről rajzolt képnek, annak igazolására hivatkozni óhajtok ismét főképp az újabb amerikai irodalomra, mely újabban behatóan foglalkozott a jövedelemeloszlás kérdésével és számos új, megfontolásra érdemes gondolatot vetett felszínre és a mely Clarkkal az éln, nagy részt frictios jövedelmet, vagyis egy olyan jövedelmi ágat lát a vállalkozói nyereségben, mely átmeneti jellegű és a mely pl. Clark szerint statikai állapot mellett egyáltalában megszűnik. Ezen álláspont felé az európai írók közül pl. már Schumpeter is hajlik.¹⁾ Habár részemről nem osztom azt a nézetet, hogy a vállalkozói jövedelmet egészen ily muló természetű jövedelmi ágnak lehetne tekinteni — ez egyébként is a vállalkozói tőkekamat és vállalkozói intéződíj kiválasztását teszi a nyereségből szükségessé és azt hiszem, így messze-menő és a gyakorlati élettől távol álló fictiókhoz vezet — és az idézett írók inkább a termelés haladásával, mint ideiglenes ár-hullámzásokkal hozzák tételüket kapcsolatba, mégis azt vélem, hogy az amerikai irodalomban előtérbe lépő gondolat, mely a vállalkozói jövedelem egyes elemeinek ideiglenes természetét kidomborítja, nagyban és egészben a vállalkozó helyzetének a hasonló megítéléséről tanuskodik, mint a milyennek én azt a fentiekben jellemezni igyekeztem.

¹⁾ *Das Wesen u. der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie*. III. rész. V. feje.

Mielőtt arra áttérnénk, hogy tehát az egyensúly az áraknak a drágaság okozta kilengései után hol állapotodik meg, vagyis helyesebben, hogy e tekintetben mily eshetőségek fordulhatnak elő, még egy kicsit mélyebben be kell hatolnunk annak a vizsgálatába, hogy a vállalkozók ideiglenes előnyeivel szemben érvényesülő ellenáramlatok mily intenzitással bírnak. Ez annál is inkább szükséges, mert hiszen az egyensúlyhelyzetet épen ezen ellenáramlatok keresztülhatolása idézi elő, melyeket tehát megfelelően méltányolni kell tudnunk. Azokban, a miket a vállalkozói jövedelem természetét illetőleg kivált a fizetőképesség alakulásával kapcsolatban kifejtettünk, voltaképp annak az érdeklődésünket a legnagyobb mértékben megérdemlő ténynek a megállapítása is benfoglaltatik, hogy a gazdasági egyensúly helyzete csupán az összes jövedelmi ágaknak egymással valamelyes arányba kerülése mellett lehetséges. Ha ugyanis a vállalkozó, mint a termelés központi szerve az ebből folyó előnyeinek túlságos kihasználásával saját jövedelmét egy bizonyos határon túl felcsigázza, akkor a lakosság fizetőképességének az alászállása a piacon elhelyezhető mennyiségek tetemes csökkenését és az árak leszállításának a kényszerét hozza magával, mi az ipartelepek egy részének a megélhetését is veszélyeztetheti.

Mindig szem előtt kell ugyanis tartanunk, hogy a mai gazdasági rend mellett a termelés, legalább a vállalati termelés, melyről itt szó van, nem saját használatra, hanem mások számára, a piacra történik és csak addig gazdaságos, a mig az árú vevőre és pedig a termelési költségeknél többet adni hajlandó vevőre talál. Mihelyt ez a feltétel nincsen meg és a fogyasztóközönség csak kisebb körben képes a drágán termelt árúkat megfizetni, a termelés a vállalatok egy része számára többé nem fizeti ki magát és hosszabb időn keresztül nem is lehetséges. A vállalkozónak tehát, mint egyébként bármely másik cserélő félnek fontos érdeke az, hogy fizetőképés, lehetőleg jómódú féllal álljon szemben, hiszen annál nagyobb nyereségre lehet kilátása. Szegény vevőn csak keveset lehet keresni és itt csak a tömeg teheti jelentékenynyé a nyereséget, ellenben jómódú vevő, ki a cserébe adandó jószágot, a pénzt kevésre becsüli, jó üzletre nyújt kilátást. Ha nincs fizetőképés fogyasztóközönség, akkor a vállalkozás pang.

Ha tehát nem is vonhatjuk kétségbe, hogy a vállalkozó egyéni érdeke, különösen az egyes eseteket tekintve, az, hogy magának a termelési erők bevásárlási árának a nyomása és a kész termékek eladási árának az emelése által a nemzeti termelés eredményéből minél nagyobb hányadot biztosítson, mégis az egész vállalkozói osztály saját hányadának a túlszigázásával azokat a gyökereket száritja el, melyeken az egész vállalkozás nyugszik. Önkéntelenül fel fog öfieni mindenkinek az az

analógia, mely a vállalkozói jövedelem ezen nézőpontja és az államhatalomnak az adócsavarral szemben jutó befolyása között van. Itt is igen nehéz megjelölni azt a pontot, melyen túlfeszítve az adócsavar a nemzet termelő képességét, tehát magát az adóalapot támadja meg. És mégis kétségtelen, hogy egy ily pontnak szükségképp léteznie kell, a mint azt a vállalkozói nyereség túlfeszítését illetőleg is el kell fogadnunk. Tehát nemcsak a termelők sokszor igen korlátolt versenye, hanem ezen túl, a verseny nem léte esetén is magában a dolog természetében rejlő erő szab a vállalkozói nyereségnek a fogyasztóképesség alászállásában határt. Ez azt jelenti, hogy gazdasági rendünk a versenyen kívül is tartalmazza egy ugyanabból a forrásból mint a vállalkozói nyereség, tehát magából a nemzeti termelés eredményén való osztózásból fakadó korlátját az egyes gazdasági osztályok részesedésének, mely az egyensúly helyzetben bizonyos arányosságot kíván az egyes tényleges (tehát nemcsak a pénzben kifejezett) jövedelmi ágak között. Természetesen távol áll tőlem ezzel valamely igazságossági elvnek a jövedelemeloszlás terén való szükségképp érvényesülésének a vitatni akarása és annak az állítása, hogy végeredményben mindenki meg kell hogy kapja az őt megillető részt a nemzeti termelésből. Sokkal kevésbé kényszerítő és közvetlen a fizetőképesség alakulásában rejlő erő hatása. Mindamellet, ma még igen tág határok között ugyan, de mégis érvényesülő és hatásában nem mellőzhető erőt kell látnom abban.

Ezen határoknak azonban idővel szűkebbre kell szorulniok és a jövedelemeloszlás folyamatát számbavehetőbben befolyásolniok. Ma ugyanis, midőn még nagy, természeti kincsekben gazdag területek kiaknázatlanok, a vállalkozók új fogyasztókörök bevonása által könnyen közömbösök lehetnek a belföldi fogyasztók fizetőképessége iránt. A nemzetközi viszonylatok, idegen fogyasztóközönségek felkeresése és egyebek okvetlenül enyhítik a fizetőképesség alakulásában rejlő korlátozó erő hatását. A népesség gyors szaporodása ugyancsak ez irányban hat legalább bizonyos vállalkozásokra vonatkozólag. De mindez nem változtat azon, hogy a capitalistikus üzem óriási termelőképessége és a felhalmozódó tőke kihasználása fogyasztó és fizetőképes közönséget tételeznek fel.

Végeredményben ugyanis a jövedelemeloszlás folyamata a legfontosabb szabályozója annak, hogy a társadalmi termelés eredményéből mily rész kerül fogyasztásra és mily rész halmoztatik fel tőkeként. Ha ugyanis kevesek kezében összpontosul a termelés eredménye, az ember élvezőképességének a korlátolt volta folytán,¹⁾ ha még annyira túlfeszíti is azt a felső tizezer

¹⁾ V. ö. Philippovich érdekes fejtegetését a *Zeitschr. f. Volkswirtschaft, Socialpolitik u. Verwaltung* XVI. köt. 155—56. old.

a fogyasztott javak minőségének a tulfinomitásával, a fogyasztás aránya alászáll és tulcapitalisatio áll be abban az értelemben, hogy a befektett, a rendelkezésre álló és újonnan keletkező tőke gyümölcsöző felhasználása egyre nagyobb nehézségekre talál. A milliók szükségleteinek az emelkedése beláthatlan távolba tólna ez irányban minden aggályt, ellenben fizetőképességüknek a korlátolt volta máris bizonyos realitást kölcsönöz a fenti nézőpontnak. Midőn a középkorban kevesek kezébe folyt a nemzeti termelés egy igen jelentékeny része, fogyasztóképes közönség híján nem lehetett volna capitalistikus termelést folytatni. Igaz, hogy a tőke is más természetű volt. De a midőn a mai technika mellett és a mai méretekben történik a termelés, akkor a vállalkozó részének a tulságos növekedése a termelés tulcapitalisálódását kétségtelenül előidézheti és pedig annál könnyebben, minél kevésbé fog a tőkének az eddig ki nem aknázott országokba hatolása ez irányban mérséklő befolyást gyakorolni. Csak jelezni kívántam itt e gondolatmenetet, mely az áralkulás vizsgálatánál figyelmen kívül nem hagyható és az egész gazdasági fejlődés jövőjére is érdekes perspektivákat nyit.

Vegyük már most azt a kérdést vizsgálat alá, hogy a drágaság okozta árkilengések és árhullámok lefolyása után hol fog az egyensúly megállapodni és ki lesz az, a ki végeredményben nyer, illetőleg veszít. Ennek a kérdésnek a megoldása természetesen ismét nem egyszerű, azok azonban, a miket a gazdasági egyensúly feltételeire vonatkozólag a fentiekben kifejtettünk, lényegesen megkönnyítik a megoldást.

Azt mindenekelőtt mint további igazolásra nem szoruló tényt elfogadhatjuk, hogy az esetek legnagyobb részében a vállalkozó azoknak az előnyöknek legfeljebb egy részét tarthatja meg állandóan a gazdasági egyensúly helyzetében is, melyekre az átmeneti korszakban kilátása szokott nyilni. Hogy azonban ezen előnyök mily részét lesz lehetséges a maga számára a vállalkozónak biztosítani, az sok körülménytől, első sorban azonban bizonyára attól függ, hogy a drágaság kiindulási pontját mi képezte.

Ha a lakosság számának a pusztá gyarapodása idézte elő a drágasági mozgalmat, akkor kétségkívül előnyös a helyzet a vállalkozóra nézve; az emelkedő árúkereslet és a növekvő munkakinálat egyaránt abba a helyzetbe hozhatják, hogy saját részesedését emelje és ezt az emelkedést állandósítsa is. Wiebe,¹⁾ a XVI. és XVII. században uralkodott nagy drágaság kitünő ismerője, tényleg a népesség nagyobb fokú gyarapodása esetén tipikusnak tartja az árak emelkedését és ezzel kapcsolatosan a munkabérek súlyedését, úgy, hogy az ő véle-

¹⁾ *Zur Geschichte der Preisrevolution des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Leipzig 1895. 227. old.

ménye szerint ily korszakokban a munkásosztály aránylagos része alászáll, mi a földbirtokos és a vállalkozó osztály részének az emelkedését és a fentiekhez képest ezen kategóriák részére az átmeneti korszakokban kínálkozó előnyöknek az állandósítását jelentené. Wiebe azonban egyrészt a XVI. és XVII. század árforradalmában más indokoknak nagyobb szerepet tulajdonít, mint a népesség gyarapodásának, másrészt pedig arra is rámutat ismételtén, hogy az ebből a korból a munkabérekre vonatkozólag fenmaradt adatok igen hiányosak és megbízható következtetések alapját aligha képezhetik. Részemről úgy vélem, hogy magában a népességnek a számbeli gyarapodása, ha az a fizetőképesség megfelelő emelkedésével nem párosul, legfeljebb kisebb mértékben gyakorolhat áremelő hatást.

Az aligha lehet kétséges, hogy az egyes javakra irányuló szükségleteknek a népesség gyarapodásával beálló növekedése lényegesen emeli a ritkasági tényezőt, mely az egyes javak korlátolt mennyiségében rejlik és így az egyes szükségleti tárgyak értékét egyáltalában emeli. Ez természetesen elsősorban a jószágforrások tulajdonosainak, a föld és az egyéb termelési eszközök tulajdonosainak a járadékszerű jövedelmeit növeli; a vállalkozó azonban, a mint a fentiekből kitűnik, a mennyiben nem maga tulajdonosa a termelési eszközöknek és így mint tulajdonos nem részesül nagyobb mértékben a beállott értékelkedésben, az értékelkedés egy jelentékeny részét a termelési javak tulajdonosaitól a közgazdaságban elfoglalt központi helyzeténél fogva könnyen magához ragadhatja és azt maga számára állandósíthatja.

Természetesen magában a népességnek a gyarapodását nem szabad a tulajdoni járadékok és a vállalkozói nyereség növekedése szempontjából túlságos jelentőséggel felruházni, mert, amint már fentebb is érintettük, az áralakulási folyamatba csak a hatályos kereslet, tehát az a kereslet folyhat be közvetlenül, mely mögött fizetési képesség is rejlik. Bizonyos fokig azonban, úgy hiszem, magával a népesség gyarapodásával is növekszik a javakkal szemben álló fizetési képesség, mert a munkaképes egyének számának a gyarapodása a javakért cserébe adható szolgáltatások mennyiségét okvetlenül növeli. Az eredmény azután az, hogy a megnövekedett népességgel a piacon megjelenő keresletnek a fizetőképességgel támogatott része növeli a vevők versenyét, a tehetőseket is nagyobb ajánlatokra bírja és az árak emeléséhez vezet. Csak arra kell figyelemmel lenni, hogy a lakosság növekedése és az azzal már magában összekötött gyarapodása a fizetőképességnek a piacnak csak bizonyos területein érezteti hatását, mert a fizetőképesség ezen emelkedése, ha a tömeget tekintve nem szabad is azt túlságosan alacsonyra becsülnünk, mégis csak az elsőrendű életszükségletek tárgyait

érinti. A magasabb rendű szükségletek piacza és a fényüzési tárgyak termelői a fizetőképesség ezen emelkedését alig érzik. Ellenben emelkednek a telekárak, valamint a lakberek és felszöknek az élelmi cikkek árai. Feltéve természetesen, hogy a lakosság gyarapodásával egyidejűleg valamely felfedezés vagy más körülmény folytán nem emelkedik hirtelen a mezőgazdasági termelés eredménye is. Ennek a felismerésén nyugszik tudvalevőleg a földjáradék emelkedő irányzatáról szóló tan.

A második tény, a mely a termelési tényezők tulajdonosai és az elsődrendű szükségletek tárgyait előállító vállalkozók előnyére befolyásolja a népesség nagyobb fokú szaporodása mellett a jövedelemeloszlás folyamatát, éppen a munkaképesség kifejtésével, a javakért cserébe adandó munkateljesítmény fokozódásával függ össze. Ez a tény, melyet a vasbértörvény szövegezője túlságos sötét színben látott, a munkáért versenyző tömegek növekedése, mely erős nyomást gyakorol a munkabérekre. Ez azután kettőssé teszi a tömegszükséglet tárgyait előállító vállalkozók nyereségét a népszaporulatból; nemcsak az árak emelését idézi elő a növekedett kereslet, hanem az emelkedett munkakinálat a munkabérek leszállítását is lehetővé teszi. Ily módon azután tényleg megkapják azok a vállalkozók is a népszaporulatból eredő nyereségüket, a kik nem termelnek az ez által bekövetkezett szükségletemelkedés számára. Megkapják pedig a termelési költségeik leszállítása alakjában. Előnyük azonban természetesen nem oly jelentékeny, mint a tömegszükséglet számára termelő vállalkozóké, nemcsak azért, mert csupán a termelési költségek oldalán jelentkezett, hanem azért is, mert már a munkások emelkedett megélhetési költségeivel terhelve érkezik az hozzájuk, vagyis a bérleszállítás az elsődrendű szükségletek tárgyai árának az emelkedése folytán nem vihető keresztül oly mértékben, mint ahogy az megvalósítható volna magában a munkakinálat növekedésének a ténye alapján. Mindamellet, hogy e szerint az ily vállalkozók részéről állandósítható előny a megélhetési költségek emelkedése folytán jelentékenyen alatta marad az elsődrendű szükségleti cikkek termelői nyereségének, az ármozgalomnak, magának a drágaságnak a korában, midőn az árak és a bérek egymáshoz való alkalmazkodása még be nem következett, tetemes nyereségek származhatnak a béreknek a gyarapodott munkakinálattal kapcsolatos leszállítása folytán, mely azután az egyensúly helyzet visszaállásával bizonyos béremelkedésnek ad teret. Azok a vállalkozók, kik fizetőképes külföldi fogyasztóközönség részére termelnek, a népesség szaporodásából származó bércsökkenés folytán igen jelentékeny nyereséget állandósíthatnak a maguk részére, még akkor is, ha népszaporodás okozta bércsökkenés után a munkások megélhetési költségeinek az emelkedése már elő is idézte a bérek némi újabb emelkedését. Könnyen

lehetséges ugyanis, hogy az így már emelkedett és a nehezebb megélhetéssel már számoló munkabérek a bekövetkezett nagy munkakinálat folytán mégis alatta maradnak, a népszaporodás nagyobb fokú fellépését megelőző béreknek, de az is lehet, hogy az egyszer alászállt, de az egyensúly helyzet visszaállásával némileg mégis emelkedő béreket a vállalkozók a termékek árának emelésére használják fel, a mi, ha a külföldi fogyasztók jelentékenyebb fogyasztói járadékkal bírnak és a nemzetközi versenyviszonyok azt megengedik, nem ütközik akadályba.

Ha az igények emelkedése, a jobb életmód iránti szükséglet és az ez által előálló fokozott kereslet idézi elő az árak emelkedését, akkor ennek a hatása eleinte bizonyos irányban hasonló ahhoz, a melyet a népesség szaporodása előidéz. A vállalkozók jól járnak és az emelkedett árak mellett is nagy mennyiségeket hoznak forgalomba. Legerősebben itt is az elsőrendű szükségleti cikkek termelői érzik az előnyöket, mert a tömegek nagy részénél a javuló életszínvonal első sorban az elemi szükségek jobb kielégítését jelenti.

Azonban az ilyen áremelkedésből származó előnyöket a vállalkozók inkább csak átmenetileg, az árviszonylatok kölcsönös alkalmazkodásának a bekövetkeztéig élvezik. Egyrésztől ugyanis maga az áremelkedés is könnyen csak ideiglenes marad, mert az igények fokozódásával és az árak emelkedésével bekövetkező nagyobb költsékezés a fogyasztói járadékot gyorsan felemészti és ez által az árak tartását veszélyezteti. Másrésztől az emelkedett igények eredményeképp a gazdasági egyensúly, ha csak nem kapcsolatos a jelenség a népesség erősebb szaporodásával, csakis a munkabérek emelkedése mellett állhat helyre. Így azután az elsőrendű szükségleti cikkek előállítására szolgáló jószágforrások igen nagy értékemelkedést mutathatnak fel, melynek a hasznát azonban azok tulajdonosai fogják húzni, mert a vállalkozó csakhamar hátrányosan érzi a termelési költségek emelkedését. Ezeknek legfeljebb egy részét sikerülhet a fogyasztókra áthárítani, ez is inkább csak az elsőrendű életszükségletek tárgyát képező cikkeknel, melyekből többet és jobb minőségűt fogyasztanak az igények emelkedése folytán.

Másképp áll a dolog akkor, ha az igények és az életszínvonal általános emelkedése a vásárlóképességnek, a fizetési képességnek a népesség széles rétegeiben való növekedésének a következménye. Ez esetben az árak emelkedésének meg van a biztos és szilárd alapja és ez lehetővé teszi a termelést irányító vállalkozóknak, hogy az árak magasabb színvonalát és az abból rájuk háruló nyereség egy részét még akkor is megtartsák, a mikor az árak és a bérek egymáshoz való alkalmazkodása már megtörtént. A fizetőképesség ezen emelkedése ugyanis dinamikai jelenség, mely új erők mozgásba hozatalával vagy a régebbiek

fokozott tevékenységével függ össze. Az igények növekedése és a munkások műveltségi színvonalának az emelkedése, amint azt ismételtén megfigyelték, egy részről fokozott kereseti tevékenységben, másrésztől a végzendő munka alaposabb és tökéletesebb elvégzésével szokott végeredményben karöltve járni. Ismeretes, hogy a jól táplálkozó és magasabb életszínvonalon álló angol munkás munkateljesítménye felülmúlja jelentékenyen a rosszabbul élő munkásokét, ha azok hosszabb ideig is dolgoznak. Így azután az igények növekedése és az életszínvonal emelkedése a munkásosztály erő kifejtését és annak eredményét számbavehetően befolyásolhatja és a többi kereső osztályban is a magasabb színvonal biztosíthatása végett fokozott tevékenységhez vezethet és így a közgazdaság hozadékát jelentékenyen növelheti. Így beáll az emelkedő conjuncturák korszaka, mely az üzemek kiterjesztését teszi lehetővé, a tőkék befektetésére új alkalmakat teremt és a fokozott termelés daczára a növekvő fizetőképesség folytán az áraknak állandóan magas színvonalon tartását teszi lehetővé. Ha ilyen körülmények között a fenti értelemben az egyensúly helyre áll is ismét az árak és a bérek, valamint egyéb jövedelmek alkalmazkodása alakjában, és ha a vállalkozók termelési költségeik ez által beálló emelkedése folytán azon nyereségük egy részétől idővel el is esnek, mely akkor keletkezik, a midőn gyorsabb ütemben erősen kezdi hatását éreztetni az árak felhajtásában a fizetőképesség jelentékeny növekedése, mégis a termelés növekedő hozadéka a vállalkozóknak az árban többet biztosíthat akkor is, ha az emelkedett hozadék egy részét a nemzeti termelés eredményén osztó többi tényező a maga számára már el vonta is. A dinamikai körülmények, a termelés hozadékának a számbavehető emelkedése ugyanis itt lehetővé teszik azt, hogy az anyagi termelésben közvetlenül akár mint vezető, akár pedig mint végrehajtó közeg résztvevő egyének javíthassák helyzetüket. Hogy azután viszonylag az ilyen drágasági folyamat a vállalkozóknak vagy pedig a munkásoknak vagy esetleg a tőkéseknek biztosítja-e a nagyobb előnyt, az a tőkeképződés ütemétől és az így fejlődő verseny fokától, a vállalkozók és a munkások szervezkedésétől és egyéb körülményektől is függhet és aligha egységes egyazon közgazdaságon belül is, hanem bizonyára termelési ágak szerint változik.

Ha egyenesen bérmozgalomról van szó, mely a béreket átmenet nélkül számbavehetően felszökteti és ennek kapcsán általános drágasághoz vezet, akkor az eredmény első sorban attól függ, hogy a most jellemzett emelkedő conjuncturák és az azok alapját képező dinamikai körülmények között megy-e végbe a jelenség. Ha igen, úgy nem tarthatjuk kizártnak, hogy a drágasági hullámok lezajlása után a munkás is, a vállalkozó is előnyösebb helyzetben találja magát absolute tekintve, mint előbb, mert

a közgazdaság növekvő eredményéből, bár különböző arányban, mindketten biztosíthatnak végeredményben maguknak valamit. Azt tehát, hogy a béremelésre irányuló mozgalmak végeredményben sikertelenek, mert a munkás életének a megdrágulása ellensúlyozza a béremelkedésben elért előnyt, nem fogadhatjuk el. Ezt a felfogást szívesen hangoztatják azok, a kik ezzel a bérmozgalmak hiábavalóságát kívánják bizonyítani és ily módon gondolják a társadalmi békét elérhetőnek. Ámbár a közgazdasági élet tényezőinek a bonyolult együtthatása ezen eset bekövetkezését sem zárja ki, mégis a munkások fogyasztásának drágulását illetőleg sokkal nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk a népesség szaporodási ütemének, foglalkozások szerinti tagozódásának és a termelést vezető osztályok szervezkedése előrehaladásának (a termelt mennyiség feletti uralmuk fokának) és az ország gazdaságpolitikájára gyakorolt befolyásának, mint a munkabérek alakulásának. Semmi esetre sem lehet szükségképpeni kapcsolatot megállapítani a munkabérek emelkedése és a megélhetési költségek ugyanoly mértékben való emelkedése között. Különösen pedig nem lehet ezt a most vizsgált esetre vonatkozólag állítanunk, a midőn a nemzeti termelés hozadékának az emelkedését tételeztük fel.

Kétségtől bonyolultabb a kérdés és hevesebb is a bérküzdelem akkor, ha az statikai körülmények között megy végbe, vagyis, ha az nem az emelkedő conjuncturák korába esik és ha a közgazdaság hozadékának az emelkedése nélkül akarják a munkások helyzetük javítását keresztülvinni. Addig, a míg a jövedelemeloszlás régi, de még ma is átcsíhlamló elméletének a szempontjából nézzük a kérdést, melynek megfelelően a jövedelemeloszlás folyamata közvetlenül az értéktünetményekhez csatlakozik és minden termelési tényező a termelésben való közreműködéseért azt az egyenértéket kapja, mely közreműködése értékének megfelel, addig egyáltalában kilátástalannak és keresztülvihetetlennek kell minden bérmozgalmat tartanunk, mely a munka hozzájárulási arányának és a termelés hozadékának a változtatása nélkül indul meg. Ezen felfogás szerint ugyanis az értékképződést automaticen nyomon követő folyamat a jövedelemeloszlási folyamat, mely csak az egyes termelési tényezők értékének változásával, nem pedig az azok mögött álló egyének erőviszonyai folytán változik. Ha azonban egyszer felismertük, hogy a jövedelemeloszlás folyamata nem elvont értéktörvények szerint, hanem a piacz concret viszonyai alapján bonyolódik le, akkor nem tarthatjuk kizártnak azt, hogy bérmozgalmak a fentjelzett statikai körülmények között, tehát a közgazdaság hozadékának a változása nélkül is eredménynyel járhasanak. Hogy tényleg eredménynyel járnak-e, az természetesen más kérdés.

Nyilvánvaló, hogy ily esetekben a nemzeti termelés eredményén való osztozásban beálló eltolódásról, az arány megváltozásáról van szó, miután

a hozadék növekedését eleve kizártuk. Azok az ármozgalmak tehát, melyek az ilyen béremelkedést követik, tényleg tisztán jövedelemeloszlási természetűek és a kínálat és kereslet arányának lényegesebb változásai nélkül mennek végbe, mely változások legfeljebb mint a jövedelmi ágak arányának változása által okozott értéktolódások eredményei állnak be. Az egész folyamat az előállított jószágmenyiség változása nélkül, a kereslet és kínálat állandó maradása mellett a termelési költségek emelkedésével indul meg. Ha itten megállna, akkor a béremelkedés tényleg a vállalkozók részesedésének a rovására, a vállalkozói nyereség megrövidülésével történnék. Minthogy azonban csak itt kezdődnek voltaképp a drágasági hullámok, midőn a vállalkozó az árak emelése útján igyekszik emelkedett költségeit áthárítani, nagyon téves volna azt következtetni, hogy az ilyen bérmozgalom a vállalkozó hátrányára tolja el a termelés eredményén való osztozás arányát. A főkérdés itt az, hogy a béremelkedésnek az árak emelése útján való áthárítása milyen kilátásokkal bír. Az árak állandó emelése, mi éppenséggel nem szorítkozik mindig a munkabérek többletére, hanem annál magasabb is lehet, bizonyára legtöbb kilátással akkor fog a sikerre birni, ha oly iparágról van szó, melyben túlságos versenytől nem kell félni, mely esetleg termelői szervezettel már rendelkezik is és a mely nagyobb fogyasztói járadékot élvező osztályok részére termel. Az ily iparágakban, a közgazdaság hozadékának az állandó maradása mellett is, végeredményben a bérmozgalomból lehet előnye a munkásnak és a vállalkozónak is és a veszteséget egészen a fogyasztó viselheti fogyasztói járadékából, vagyonából, tehát mintegy saját zsrjából emésztvén fel ezentúl nagyobb hányadot. Az eredmény tehát a vagyonmegoszlás bizonyos egyenlősítésére, feleslegek elvonására törekvő irányzat.

Természetesen alakulhat a dolog másképp is, főképp ha a béremelkedés általánosabb és olyan termelési ágakat is érint, a melyek termékeit maga a munkásosztály is fogyasztja. Itt már elvileg éppenséggel nincs kizárva az a lehetőség, hogy a munkásosztály emelkedett árak alakjában elveszti azt, a mit a bérek emelkedésén nyert. Mind a mellett ilyen egyszerűen bizonyára a legritkább esetben fog az élet alakulni. Sem a vállalkozók, sem a munkások, sem pedig a fogyasztók homogén, egységes csoportnak nem tekinthetők és éppen ezért azt nem várhatjuk, hogy a drágaság hullámai, melyeket a jelzett viszonyok között a bérmozgalmak felidéztek, egységesen érintsék azokat. Bizonyos, többé-kevésbé mély eltolódások végeredményben a legtöbb esetben be fognak következni, még pedig az egyes csoportokon belül különböző mértékben. A vállalkozók közül kétségkívül a nagy tőkével dolgozók lesznek előnyben, mert az ő fennállásukat nem fenyegeti, ha átmenetileg esetleg nem is lehet az egész kicsikart béremelés erejéig az árakat felhajtani; ellenben a ter-

melés határán levő, amúgy is nagy költségekkel dolgozó kisebb iparosok hosszabb átmeneti időt nehezen bírnak ki. Ha azután az iparágat elhagyják, vagy önállóságukat veszítve, munkássá lesznek, akkor az árak további emelése esetleg keresztülvihető, úgy, hogy a nagy vállalkozók végeredményben, kivált, ha a béreket talán valamivel leszállítani is sikerült, a mely esetben a kiindulási állapottal szemben a munkás még mindig nyerhet, az egész drágaságból maradandó hasznót is huzhatnak. Hogy a munkások közül azok nyernek legtöbbet, kiknek sikerült a bérüket növelni, ellenben a kik az így megdrágult cikkeket nem fogyasztják, az természetes és nyerhetnek még az esetben is, ha a megdrágult életszínvonal a termelést vezető osztály nagyobb erőfeszítései folytán közvetve a munkások által fogyasztott cikkek ára is visszahat. De még akkor is, ha a bérek emelkedése folytán a tömegfogyasztás is megdrágul, nyerhetnek a bérmozgalom által az egész drágasági folyamat lezajlása után állandóan is egyes munkáscsoportok. Ezek azok a munkáscsoportok lesznek, melyeknek szervezett voltuknál fogva, vagy pedig azért, mert belőlük kisebb a kínálat, sikerült nagyobb arányú béremelkedést keresztül vinni és melyeknél az élet megdrágulása csak egy részét vonja el annak, a mit a mozgalommal nyertek. Ha az általános fogyasztás drágulásáról van szó, akkor a vagyonosabb elemeken és a közgazdasági termelés eredményéből csak közvetve részesedő csoportokon (hivatalnokok, szabad foglalkozásúak) kívül bizonyára a munkások széles rétegei is viselik jobb helyzetben levő, tanultabb és szervezettebb társaik életszínvonala emelkedésének a költségeit. A tőkés és a fix fizetésűek életszínvonalának súlyedése mellett ily esetben a munkások nagy tömegeinek az életszínvonala romlik meg, míg ezzel szemben a munkások egyes csoportjainak a standardja jelentékenyen emelkedhetik.

Ezekből is kitűnik, hogy a munkabérek emelkedésének és az ár-növekedéseknek összevetett hatása éppenséggel nem olyan egyszerű, mint a milyennek azt egy kitűnő theoretikus, Pierson tartja, a midőn azt a kérdést tárgyalja, hogy igaz-e az az állítás, melynél fogva a béremelkedés által a vállalkozóra rótt teher a munkások növekedett fogyasztóképessége alakjában megtérül a vállalkozóknak.¹⁾ Pierson ugyanis azon a nézeten van, hogy a fogyasztóképesség emelkedése útján a vállalkozó nem kaphatja vissza azt, a mit az által vesztett, hogy magasabb bért kell fizetnie; legjobb esetben, még ha tényleg a fogyasztás arányos emelkedése fogja is a béremelkedést követni, a vállalkozók ily módon a béremelés alakjában feláldozott összegnek legfeljebb egy hányadát, azt a

¹⁾ V. ö. *Principles of Political Economy*. Translated by A. A. Wotzel, I. kötet, 286—87. old.

részét kapják vissza, mely a közvetítő kereskedelem kezében maradó hányad leszámítása után fenmarad.

Ez így is volna, ha a közgazdaság egyszerű számítási művelet volna. Tényleg azonban épenséggel nem az. A béremelés oly különböző irányú hatásokat idézhet elő, hogy nem lehet feltétlenül állítanunk sem azt, hogy a béremelés a fogyasztás teljesen arányos emelkedését és így a feláldozott összeg megtérülését kell, hogy hozza magával a vállalkozó javára, sem pedig az ellenkezőt, mint Pierson teszi. A béremelkedés, ha számba vehető, mindenesetre átalakulást hoz magával a fogyasztás irányában. Nem valószínű, hogy a munkás az emelkedett bért egyszerűen az eddigi szükségletei közt nagyjában arányosan felosztja. Ha állandó a bérjavulás, az általában, mint Pierson is elismeri ¹⁾ a munkások színvonalának az emelkedésére, szükségleteik változására szokott vezetni és az eredmény az értékesebb élelmi és az egyszerűbb, néha már a középminőségű iparczikkék iránti szükségletnek a növekedése szokott lenni, ellenben a munkás jobb táplálkozásával a pálinka iránti szükséglet legalább aránylag súlyedhet. Egyes vállalkozókra tehát, a mint már ebből is kitűnik, lehet tényleg új nyereség forrása a béremelkedés, másokra ismét veszteségek kiindulási pontja. Ha valaki p. o. azt állítaná, hogy a vasmunkások bérének az emelkedése a vasgyárosok jövedelmét okvetlenül növeli, ez természetesen nagy tévedést jelentene. De egyáltalában hibás, amint ebből is kitűnik, egységesnek tekinteni a béremelés hatásait illetőleg a vállalkozói osztályt. Ez épp oly hibás, mint a mikor munkabérialap-elmélet azt gondolta, hogy egy adott tőkemennyiségen kell osztoznia egy adott munkástömegnek. A közgazdaság jelenségei sokkal bonyolultabbak. Az, a mi a termelés eredményén való osztozással kapcsolatos, általában csak egy pillanatban tekinthető változatlan, adott mennyiségnek. Minthogy pedig a nemzeti termelés eredményén való osztozás dinamikai folyamat, mely távolról sem akképp megy végbe, hogy egy ideig az egész közgazdaság csak termel és termékeket felhalmoz, melyeket azután egyszerre szétoszt, hanem a termelés eredményén való osztozás első része az egyének tetemes hányadára azon pénzösszegeknek a vállalkozók részéről való előlegezése alakjában még a termelés végleges lebonyolódása előtt megtörténik, mely pénzösszegeknek javakért való becserélése épenséggel nem függ össze szükségképp ugyanazzal a folyamattal, egyáltalában nem lehet állandó összegnek tekinteni azt, a mi mint a nemzeti termelés eredménye felosztásra kerül. De éppen ezért nincs kizárva még az sem, hogy a béremelkedés a fogyasztóképeséget annyira emelje, hogy a vállalkozó esetleg a fogyasztás kiterjedése útján talán még fokozott nyereséghez is jusson. Éppen

¹⁾ U. o. 324. old.

ennek az átértése folytán nem lehet kizártnak tartanunk — a mint erről már szó is volt — azt, hogy a drágasági mozgalomból, ha az a munkabérek emelésére irányuló sikeres törekvésekből indult ki, több tényező is helyzetének javulásával kerülhessen ki.

Sokkal ritkábbnak és valószínűtlenebbnek kell ezt tartanunk akkor, ha a termelést irányító körök, a vállalkozók folyamodnak ahhoz, hogy a jövedelemeloszlásra az árak befolyásolása útján közvetlen befolyást gyakoroljanak. Két jól ismert tipikus alakja van ennek a közvetlen befolyásolásnak: az egyik a vállalkozók szervezkedése, a kartellek és trustok alakítása, a másik az államhatalom segítségül hívása főképp vámvédelem nyújtására. Sőt ismételten utaltak arra is, hogy e két eszköz között bizonyos kapcsolat is szokott lenni, a mennyiben a védvámok gyakran megkönnyítik a kartellalakítást, a kartellek és trustok pedig a monopolisták kezében összpontosuló nagy hatalomnál fogva elősegítik az államhatalom befolyásolását a vámvédelem irányában, a mint ennek kitűnő példája a trustok hazájának, az Egyesült Államoknak a vámpolitikája.

A mi a vállalkozók szervezkedését illeti, ez az összes esetek közül a legnagyobb valószínűséget tartalmazza az áremelkedésből származó előnyök biztosítására. Hogy számos trust megalakulása után egy idővel az árak süllyedtek, az nem bizonyít ez ellen, mert tudvalevőleg a termelés gazdaságosabb berendezése és a termelési költségek csökkenése gyakran nyomon követi a trustok megalakulását és így az árak későbbi némi mérséklése mellett is a vállalkozói nyereség az előbbi magaslaton maradhat, sőt még emelkedhetik is. Ezen nem is lehet csodálkozni. A vállalkozók szervezkedése a piac áttekintéséhez és egységes irányításához vezet, minélfogva a mennyiségi tényező a vállalkozók egységes kormányzása alá kerül, ez pedig az ár legnagyobb fokú befolyásolását jelenti.

Természetesen a segédanyagokat termelő vállalatok szervezkedése és a termelési tényezők tulajdonosainak a monopoliuma az ily vállalkozói szervezetek nyereségét és befolyását is bizonyos fokig korlátozzák, de a segédanyagok előállításának az üzletkörbe való bevonása, valamint a bányák, szállító vállalatok stb. tulajdonának a megszerzése gyakran elhárítja a trust-nyereségek ilyen korlátait. Egy korlátot azonban nem lehet kiküszöbölni, és ez a fogyasztóképesség mértéke, melyet a legteljesebb egyedárúság mellett is tiszteletben kell tartani, mert különben az árak emelése nem nyereségre, hanem a nyereség csökkenésére vezet. Hogy ez azonban a fogyasztókra nézve csak sovány vigasztalást jelent és a monopolistikus törekvések okozta áremelkedéseket nem mérsékli az összes fogyasztók legnagyobb érdekének megfelelően, az aligha

szorul hosszabb bizonyításra, mert a monopolistára nézve kétségkívül gyakran előnyösebb egy szűkebb körű, de fizetőképesebb vevőközönség részére dolgozni, mint az árak mérséklésével a fogyasztók körének a tágítása.

A mi a vámvédelemből származó áremelkedést illeti, az igen sokban hasonló természetű, mint a most vizsgált áralakulási folyamat. Itt is a versenynek a termelést irányítók javára való megszorításáról van szó, mely az áraknak a vámvédelem mérvéhez és a fogyasztóképesség természetéhez viszonyított kisebb-nagyobb emelését teszi lehetővé. Az ebből származó előnyöket a vámvédelem tartamára a vállalkozók nagyrészt biztosíthatják és állandósíthatják maguknak, mi által a fogyasztói járadékok tetemes részét magukhoz vonhatják. A munkásosztály színvonalának a súlyosztására a jövedelemeloszlási folyamat ezen mesterséges befolyásolása természetesen épp oly mértékben vezethet, mint a hogy az a jobb módú osztályok életszínvonalát is lenyomhatja. Természetesen téves volna azt kizártnak tartani, hogy egyes munkáscsoportok bérük emelésének a kikényszerítésével az így nyert előny egy részét magukhoz ragadhatják. Mégis ezt inkább kivételes esetnek kell tartanunk, mert sohasem szabad felejtenuk, hogy a termelés eredménye a vállalkozók kezében keletkezik, és hogy olyan, a természeti törvények erejével ható törvények nincsenek, melyek azokat a kezükben levő javak előre meghatározott hányadának a többi osztályok rendelkezésére bocsátására kényszerítenék. A vállalkozók kétségkívül nem azért biztosítanak maguknak vámvédelmet, hogy a munkabéreket emelhessék és így mások számára az ő küzdelmükkel előnyöket szerezzenek.

Általában tehát láthatjuk, hogy a termelők a verseny korlátozásával a maguk javára lényegesen eltolhatják a jövedelemeloszlási folyamatot, akár saját erejükből, akár pedig az államhatalom segítségül hívásával. Az eredménye ennek azután az, hogy az anyagi termelésben közvetlenül részt nem vevő osztályokat, a pusztán tulajdonukból élő egyéneket és a munkásosztály túlnyomó részét az életszínvonalának emelésére irányuló erőfeszítéseiben gátolják, illetőleg magukhoz vonják, a saját céljaik szolgálatába állítják az életenergiát, emberi erőfeszítést, mely a többi osztályoknak a jobb megélhetésre irányuló törekvéseiből származik.

De a gazdasági hatalmuk növelésére és nyereségük gyarapítására irányuló törekvéseikben egy fontos közgazdasági törvény, a járadékok tőkésítése félreháríthatlan koriátot szab a vállalkozóknak. Az óriási nyereségek, melyeket a vállalkozók monopolistikus szervezkedése biztosít, magukban hordják csökkenésüknek az alapját, eltekintve attól, hogy a fentiek értelmében az árviszonylatok (beleértve a béreket is) kölcsönös alkalmazkodása azokat bizonyos fokig mindig leszállítja. Az egyensúly

helyzet helyreállításával is megmaradt és állandósult többletek ugyanis a jószágforrások forgalmi értékébe belépnek. A mezőgazdasági vámok okozta áremelkedés az emelkedett földjáradék tőkésítése folytán a földárak forgalmi értékének az emelkedéséhez vezet, a mint arra kiváltképp Conrad hívta fel a figyelmet, és a földbirtokot vásárló vevők a járadék emelkedése folytán márcsak jóval emelkedett áron fognak földhöz jutni. A bérösszegek emelése sem fog sokáig elmaradni. Az ipari vámok vagy pedig egyéb, az ipari vállalatok jövedelmezőségét állandóan emelő tényezők az ipari részvények és az ipartelepek forgalmi értékét emelik fel és az, a ki ezután vásárol ily telepet vagy jövedelmi címleteket, a tőkésített járadéknak megfelelően többet kénytelen érettek fizetni és már nem fog belőlük ennek megfelelően oly nyereséget húzni, mint azok, a kik ezen jószágforrásokat a járadék természetes vagy mesterséges emelésének a korában birták. A magasabb ár, melyet a jószágforrás szolgáltatásaiért nyer, a második és a következő tulajdonosokat nem hozza sokkal kedvezőbb helyzetbe, mint a milyenbe akkor kerültek volna, ha a jószágforrás szolgáltatásai csak régi értékükkel bírnának, ellenben a jószágforrást magát is azelőtti értékében sikerült volna megszerezniök.

A jószágforrások és a jövedelmi címletek megszerzése tehát most nagyobb erőfeszítéssel jár, nagyobb anyagi áldozatot kíván. Ugyanazzal a vagyoni erővel, melylyel régebben egy nagyobb birtokot, magasabb névértékű értékpapírt lehetett megszerezni, most már az egyikből és a másikkól is csak kevesebbet lehet vásárolni. Ebben a jelenségben, a járadék tőkésítésében, ismét érvényesül a közgazdaságnak fent kifejtett irányzata az értékviszonyok eredeti állapotának a helyreállítására. A jószágforrás és jövedelmezősége közötti viszonynak a körülmények változásával beállott eltolódását igyekszik elhárítani a járadék tőkésítésének a jelensége.

De voltaképpen mi történik akkor, ha ugyanazon vagyonegységért az emelkedett járadékok tőkésítése folytán most már csak kisebb értékű jószágforrásokat szerezhetünk meg? Kétségkívül a vagyonegységnek és minthogy a vagyont és a felhalmazott tőkét pénzben fejezzük ki és értékmérőnk a pénz, ennek az értéke is egyidejűleg alászáll; és pedig, minthogy a vagyonnak és a fogyasztási javaknak közös az értékegységük, természetesen nemcsak a jószágforrásokkal, hanem az egyéb javakkal szemben is. A magasabb járadékok keletkezésének a kora ugyanis, a mint tudjuk, az árak emelkedésével esik össze, hiszen a járadékok növekedését éppen ez szokta okozni. Akkor azonban, a midőn ezen emelkedett árakhoz a többi javak árai is alkalmazkodnak és azokkal a munkabérek is egyensúlyba helyezkednek, ismét az eredeti árviszonylatok helyre-

állítására való törekvés érvényesül, csak a fizetett abszolút összegek emelkednek. Természetesen a mint fent kifejtettük, ezen folyamat lebonyolódása alatt azért az értékviszonyok is eltolódnak, mi azonban elvontan éppenséggel nem tartozik a dolog lényegéhez, mert ha közgazdasági értelemben légüres térben, surlódások nélkül menne végbe a jelenség, akkor be nem következnek ez az eltolódás.

A pénznek, az értékmérőnek, melylyel a vagyont csakúgy mérjük, mint az árakat, az értéke attól függ, hogy mily hatalmat biztosít a tulajdonosának, mint csereeszköz. Ez a hatalom nagyobb, ha az árak alacsonyok és kisebb, ha azok magasak. Ha a közgazdasági élet, a mint azt fent kifejtettük, magasabbra hangolódik, ez a pénz értékének a csökkenését jelenti. Természetesen csak oly értelemben, hogy ugyanaz a pénzegység, mely az alapúl vett előbbi korszakban többet ért, ma kisebb értéket képvisel. A pénz értéke ezért az árúkéval szemben, ha azt a csak elméletileg elképzelhető esetet tételezzük fel, hogy végeredményben az összes árak egyenlő mértékben emelkedtek, lényegileg nem csökkent. Magasabb árúértékkel elvileg ugyanannyival magasabb pénzérték áll szemben. Azok az eltolódások, melyek a drágasági folyamat legördülése alatt a vagyonmegoszlásban, mely a mint tudjuk, egyuttal ártényező is, és az árúk egymáshoz való kicserélési arányában véghezmennek, természetesen az életben másképp alakítják a helyzetet, mert tényleg a pénz és az árú értékviszonylatai ez által sok helyütt változást szenvednek. Ez azonban a pénz általános értékcsökkenésétől különálló jelenség és erre, ha tisztán akarunk a drágaság kérdésében látni, nagy súlyt kell vetnünk. A pénz általános értékcsökkenése elvontan tekintve csak látszat, melynek a realitását azok az értékeltolódások adják meg, a melyek eme folyamat végbemenetele alkalmával külső behatások alatt, tehát nem magából az általános értékcsökkenésből kifolyólag, bekövetkeznek. Ellenben az értékmérőnek a társadalomgazdasági vis inertiae törvényénél, az eredeti értékviszonylatok fentartására irányuló törekvésnél fogva a mért értékekkel párhuzamosan való változása, az értékek névleges emelkedése tényleges és számbevehető értékcsökkenést idéz elő a pénzben kifejezett vagyonban.

A pénz általános értékcsökkenése voltaképp semmi más, mint az eddig fejtegetett jelenségnek, az árak kölcsönös alkalmazkodásának, a drágaság hullámai elsimulásának a másik oldala, vagyis az árak nivellálódása a csereeszköz szempontjából tekintve. Hogy visszatérjünk egyik korábbi hasonlatunkra, ez az értékcsökkenés tehát nem más, mint a magasabb hangnemben való lekottázása a meghatározott intervallumokkal már följebb hangolódott közgazdasági életnek. Midőn a drágaság megindul, a pénz régi vásárló ereje áll szemben a sorra változó érték- és árviszony-

latokkal. A mily mértékben általánosul azonban ezen értékviszonylatok megváltozása, a mily mértékben magasabb színvonalra kerülnek sorban az árszínvonal egyes pontjai, oly mértékben alkalmazkodik a pénz vásárló ereje a változott viszonyokhoz. Végre is, ha minden árúnak az ára pénzben kifejezve a magasabb színvonalra felkerült, akkor befejeződött a pénz általános értékváltozása és névleg megdrágult minden; de éppen azért, mert minden megdrágult, voltaképp semmi sem drágult meg, hanem minden csak nagyobb pénzösszeggel lesz kifejezve.

Ujból hangsúlyoznom kell, hogy az életben a jelenség nem folyik le ilyen simán. Először is azért nem, mert az egyes árúk ára nem egyenlő mértékben emelkedik, nem egy magasságba kerül a drágaság befejezésével és így a pénz vásárló ereje tényleg az *egyes árúkkal* szemben változik. Ezt Wiebe is megállapítja.¹⁾ Vannak árúk, melyekért most már aránylag is több pénzt kell adnunk, mint előbb, viszont vannak olyanok, a melyekért többet kell ugyan fizetnünk, de nem annyival többet, a mennyivel sok egyéb árú megdrágult.

A második eltérést a fenti elvontan felállított állapottól az a körülmény okozza, hogy a pénz nemcsak csereeszköz és értékmérő, hanem az értékfelhalmozásnak, a vagyonszerzésnek az eszköze is. Hogy ezt a feladatát ma már nem egyedül teljesíti, hanem az u. n. pénzhelyettesítők és az értékpapircímletek, mint a követelési jogok megtestesítői is támogatják ezen működésében, az a dolgon semmit sem változtat, mert a felhalmozott vagyon a pénzzel, mint csereeszközzel kerül viszonylatba, ha értékeljük. Közös értékegysége van a csereeszköznek és a vagyonszerzési eszköznek, mert a felhalmozott vagyon ama részének, mely a társadalmi gazdaságon belül érvényesíthető követelésekből áll, az értéke éppen a társadalmi termelés gyümölcseinek, vagy pedig embertársaink szolgáltatásainak az érték való becserélhetőségéből, tehát cserefolyamatokból származik. Az a körülmény azonban, hogy a csereeszköznek, az értékfelhalmozási tényezőnek közös értékegysége van, oda vezet, hogy a csereeszköz értékében, az árak emelkedésében végbemenő, elméletileg csak névleges értékváltozás a felhalmozott vagyon szempontjából tényleges változássá, tényleges értékcsökkenéssé lesz. A pénzintézeteknél elhelyezett vagyonnál, a felhalmozott tőkénél ugyanis nem megy végbe az a változás, melyet a csereviszonylatoknál fentebb szemléltünk. Itt a változás csak egyoldalú, mert a vagyon számszerű összege fixirozva van az előbbi értékegységekben és nem emelkedik párhuzamosan a csereeszközben végbemenő változásokkal. Ha minden árú árát egyenlő arányban magasabb pénzösszegben fejezzük

V. ö. e. i. m. 321. old.

ki, akkor végeredményben a pénz és árú csereviszonya azonos maradt, de a midőn a vagyon névleges értékre szól, melynek realizálása az adott árviszonyoktól függ, akkor a változott árak ezen vagyon értékét nemcsak névlegesen, hanem tényleg is meg fogják változtatni, mert az érték-egység változása daczára a névérték állandó maradt.

A vagyon tehát, a mely jövedelemeloszlási címletekből, a közgazdaság termékeire és szolgáltatásaira jogosító követelésekből áll, nem bir lépést tartani a többi jövedelmi ágakkal a drágaság versenyében, mig a vagyonnak az a része, a mely a termelésben közvetlenül részt vesz, a termékek magasabb ára folytán a járadék tőkésítése következtében értékének emelkedésével résztvesz a drágasági mozgalomban. A vagyon előbb említett csoportja, a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkék, a kölcsön adott pénzösszegek névleg megtartják régi értéküket, tényleg azonban a mérték változása folytán, melyben azok kifejeztetnek, értékükből sokat veszítenek, mig ezzel szemben a közvetlenül a termelésben résztvevő jószágforrások, tőkejavak és a vállalkozó kezében levő tőkék az árak emelkedésével nemcsak hogy nem veszítenek értékükből, hanem még növekedni is szoktak.

A vagyonegységnek, mint elvont egységnek azonban az értéke tényleg csökken és ennek a visszahatásaképp csökken a pénz egységében rejlő gazdasági hatalom is. Ugyanazon pénzösszegben kifejezett vagyon a drágaság lezajlása után kisebb gazdasági hatalmat képvisel, mint annak előtte, mert érte sem ugyanoly értékű jószágforrást, sem pedig ugyanoly mennyiségű fogyasztási javakat nem lehet kapni, mint a drágasági folyamat megindulása előtt. Ugyanannak a vagyonnak a jövedelméből, melyből előbb jól meg lehetett élni, az új viszonyok között csak sokkal alacsonyabb színvonalon lehet élni, mert a pénz értékcsökkenése, vagy, a mi ugyanaz, a javak általános értékelkedése folytán a pénz egységéért kevesebb jószágot és kevesebb szolgáltatást lehet kapni. Sok tekintetben hasonló a tőkés helyzete a drágasággal szemben, mint a fix fizetésű hivatalnoké. Jövedelme névleg egyenlő marad, de azért ma kevesebbet kap, mint kapott a piacon régebben.

Habár a járadékok tőkésítése folytán egyes jószágforrások értéke, és a monopolistikus természettel bíróké első sorban, erősen emelkedik, a tulajdon egyes nemeinek, a közvetlenül nem termelő tőkének az értéke mégis csökken. Ez által voltaképp tehát magának a tulajdonnak a gazdasági hatalma is csökken, mert az az árak általános emelkedése folytán kisebb rendelkezési jogot tartalmaz és a nemzeti termelés eredményében való részesedésre kisebb jogcímet nyújt, mint a milyent ugyanaz a vagyonösszeg annaelőtte képviselt. A kamatokat, a tőketörlesztést az emelkedett árak daczára is a régi értékben fizetik, minélfogva

tényleg a tőkés az árak emelkedése után kevesebbet kap és ezen megrövidüléssel szemben, mely a kezében levő gazdasági hatalmat leszállítja, még oly módon sem védekezhetik, mint a munkás, ki a mint láttuk, bár igen különböző mértékben, de valamennyire mégis sok esetben alkalmazhatja bérkövetelését az árak növekedéséhez. A tőkés nem nevezheti ki a kezében levő tőkeösszeget az általános áremelkedésnek megfelelően magasabb értékűnek. Ezen a módon tehát a drágaság a tulajdonban rejlő hatalom csökkentésére vezet a tőkék bizonyos nemeinél.

Nem azt akarom ezzel természetesen mondani, hogy az árak emelkedésével a vagyonnak a felhalmozása megnehezül. Éppen ellenkezőleg. Hiszen a drágaság azok kezében, a kik az értékükben emelkedő jószágokat előállító jószágforrásokkal birnak, vagy a kik a termelésnél nélkülözhetetlen és nem, vagy alig szaporítható jószágforrások monopolistikus tulajdonosai, óriási járadékokat halmoz fel. De éppen a felhalmozás ezen ténye leszállítja az olyan tőkék értékét, melyek helyettesíthetőségüknél vagy csupán a termelés eredményére jogosító igényt képviselő természetüknél fogva, nem vesznek részt ezen értékelkedésben. Az által, hogy a tulajdonnak egyre nagyobb mennyisége az, mely a pusztán abból való megélhetéshez szükséges, egyre feljebb szorítja, kiljebb tölja azt a határt, melyen munka nélkül meg lehet élni. Kétségtelen, hogy az árak további felcsigázásával ez a folyamat a munkájukból élők tömegének az életmódját is rontja, de ezzel egyidejűleg egyre többet kíván ahhoz, hogy valaki a termelésben pusztán tulajdonával való részvétel útján megélhessen, vagy pedig jószágforrás, jövedelemforrás megszerzése által magának erre jogcímet szerezzen. A midőn tehát ez a folyamat egyrészt a vagyonfelhalmozásra bő alkalmat nyújt, egyúttal másrészt csökkenti a vagyon egységének az értékét, minélfogva a munkának, igaz, hogy első sorban csak a termelés irányítását végző, de kétségkívül igen nehéz és fontos munkának a vásárlóképességét növeli, a tőketulajdonosok tetemes részének a gazdasági hatalmát pedig csökkenti.

Szorosan összefügg ez a jelenség kétségkívül a tulajdonnak, a tőkének a fokozatos felhalmozódásával is. Az előző nemzedékek részéről gyűjtött tőke tetemes része ugyanis átöröklődik az utódokra és ez által a társadalom tőkeerejét egyre gyarapítja. Ugyanily hatással van a technikának a fejlődése is, mely szintén növeli az emberiség tőkeerejét a tőkejavak új nemeinek a szerkesztésével és az előbbieik tőkéletesebb kihasználásának a lehetővé tételével. Hozzájárul ehhez azután az is, hogy a pénzgazdaság terjedése egyre szélesebb körben mozgósítja a tőkét, mi sok tekintetben a tőke gyarapításával egyenlő hatást gyakorol. A midőn a tőke egyre inkább pénz, vagy azt helyettesítő csereeszközök

alakjába öltözik, nemcsak a vagyon lesz mozgékonyabbá, hanem az abban rejlő vásárlóerőnek az ember ezer szükségéhez való nagyobb alkalmazkodását, könnyebb simulását is idézi ez elő. A természetbeni bér előre megszabja a munkásnak, mily szükségleteket lehet kielégítenie és a kis pénzber, melyet ezen felül kap az egyetlen mozgékony, simulékony elem jövedelmében. Hasonlóképp az a tőkés, a ki oly helyen, hova a pénzgazdaság még be nem hatolt, kis gazdasággal bir, nagyjában ennek termékeiben találja meg szükségletkielégítése korlátait. A midőn a munkás pénzben kapja bérét, az előbbi birtokos pedig oly területen telepszik meg, hol a pénzgazdaság virágzik, az egyéni szükségletek egyszerre függetlenülnek, azok széleskörű érvényre juttatása válik korlátoltabb eszközök mellett is lehetővé. A vásárlóerő nagyobb kihasználásának a lehetősége, mely ezuton megnyílik, a keresletet általában növeli. A szükségek nagyobb csoportja jut a pénz által kölcsönzött mozgékonyaságnál fogva napról-napra szóhoz. A vagyoni erőnek ez a mozgósítása, nagyobb elaprózásának a lehetővé tétele kétségkívül elősegíti a társadalmi termelés eredményében való részesedésre jogosító czímleteknek, a vagyonegységnek az értékcsökkenését, melyet a tőke folytonos gyarapodása már magában is kell, hogy előidézzon. Tudjuk, hogy a vagyonosabb ember a pénzegységét kevesebbre becsüli. Így van ez a vagyonosabb nemzetnél is és minél jobban terjed a tőkefelhalmozódás és nem utolsó sorban a pénzgazdaság térfoglalása következtében a közvagyonosodás, annál jobban csökken mindenfelé a vagyon egységének az értéke. De ez ismét visszahatással kell hogy legyen a pénz értékének az alakulására is. Mert, bár a tőke és a pénz nem azonos dolgok, mégis a pénz, mely csereeszköz is, és pedig éppen ezen minőségében szolgál az értékgyűjtés, a vagyongyűjtés és felhalmozás céljaira. A vagyont is azért fejezzük ki pénzben, mert az a többi gazdaságokhoz való viszonylatában, más gazdaságok szolgáltatásának a biztosítása által hasznos számunkra és így a pénz csereeszköz és értékfelhalmozási eszköz szerepének a folytonos egybefolyása értékének két szerepében való szét tartását annál is inkább kizárja, mert a csereeszköz a vagyon realizálásának is az eszköze. Éppen ezért azt gondolom az élet jelenségeiből kiolvashatónak, hogy a tőkefelhalmozás és a vagyongyűjtés jelenségével a pénz értékének a változása, ha még azt is figyelembe vesszük, hogy nemcsak a vagyon, de a jövedelem is pénzben nyer kifejezést, sokkal szorosabb összefüggésben áll, mint a nemesércz-termelés mennyiségével.

Ezt az összefüggést ugyanis a pénz értéke és a nemes ércztermelés mérve között a mennyiségi elmélet erősen kidomborította azt tanítván, hogy a pénz értékváltozására első sorban a termelt nemesércz mennyi-

sége van befolyással és hogy ebből kifolyólag az árak változására a pénz oldaláról gyakorolt befolyás a nemesérczkészlet gyarapodásának a mérvétől és a forgalommal való arányban állásától függ. A mint a magyar írók közül Jankovich Béla az 1910. november havában a Magyar Közgazdasági Társaságban tartott előadásában graphikonok segélyével is igen szépen bemutatta, egyes korszakokban az arany- és ezüst termelés eredményeivel az árak változása is igen szépen megmagyarázható. A közgazdasági irodalom és a gyakorlat férfiai a mennyiségi elmélet befolyása alatt az általános, tehát az árúk nagy csoportját felölelő árváltozások magyarázatát első sorban ezen a téren szokták is keresni és elkezdve a XVI. és XVII. század „árforradalmától” egész a napjainkban észlelt drágaságig a pénz oldalán, és pedig a nemesérczek, utóbb csak az arany mennyiségének a gyarapodásában vélték az árak általános és hirtelen emelkedésének az egyik legfontosabb okát felfedezni. De még kisebb, inkább helyi jellegű áremelkedéseknél is itt keresték az okot, a mint p. o. a francia hadi kárpótlással magyarázták a múlt század hetvenes éveinek az elején Németországban beállott áremelkedést.¹⁾

Minél jobban ismeri azonban fel a tudomány a pénznek a mai gazdasági életben jutó szerepet, annál jobban fordul el ettől a felfogástól. W. Lotz figyelmeztet arra, hogy az árak értékváltozásának az okát csak akkor szabad a pénz értékváltozásában keresni, ha már más okot nem találunk.²⁾ Schmoller is kiemeli, hogy eddig igen könnyen hajlottak a pénz értékváltozásának az árak alakulásában való túlbecslésére és Lexis a ki a nemesércz termelést behatóan tanulmányozta és e téren forrásmunkával is ajándékozta meg a közgazdaságtan irodalmát, ugyancsak hasonló értelemben nyilatkozik. Conrad nagyon helyesen utalt arra, hogy az árúkkal mint vásárlási eszköz nemcsak a nemes ércpénz áll szemben, hanem a hitelpapírok nagy mennyisége³⁾; Hobson rámutatott arra, hogy az Egyesült Államokban ma már körülbelül a fizetések 80%-a nem ércpénzben bonyolítatik le;⁴⁾ Wieser pedig talán az összes írók között a legvilágosabban kifejtette azokat a nagy különbségeket, melyek a kínálat és kereslet törvényének a pénzre és az árúkra gyakorolt hatását illetőleg mutatkoznak, a midőn rámutatott arra, hogy a pénznél bizonyos igen tág határokon belül tényleg a kínálat és a kereslet önmagától egyensúlyba helyezkedik azért, mert egy-egy pénzdarab számtalanszor végzi a mai közgazdasági szervezet mellett a fizetési eszköz működését és e részben erős támogatásban részesül az egyéb fizetési eszközök (a hitel-

¹⁾ V. ö. Conrad: *Grundriss zum Studium der Politischen Ökonomie* I. Th. 6. Aufl. 80 o.

²⁾ V. ö. Elster-féle *Wörterbuch d. Volkswirtschaft*, 2. kiadás I. kötet. 937. oldal.

³⁾ E. i. m. 80. oldal.

⁴⁾ *The Industrial System* II- ed. 252. oldal.

papirok) által is.¹⁾ Mindezek, úgy hiszem, eléggé megdöntik azt a felfogást, mely a pénz értékének a változása és a nemes érczek mennyiségének a gyarapodása közt oly közvetlennek véli az összefüggést, mint a mennyiségi elmélet, és eléggé mutatják, hogy ez a felfogás a pénznek túlságosan az árú jellegével való felruházásából származik. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a pénz mint csereeszköz, értékmérő és fizetési eszköz sokkal szorosabb összefüggésbe kerül a tőkegyűjtés és a vagyonmegosztás folyamatával, mint a milyen szoros marad az összefüggés a pénz és annak anyaga, a nemesércz árújellegével, akkor aligha tulajdoníthatunk a nemesércz mennyiségének a pénz értékére oly befolyást, mint a milyen befolyást a mennyiség szaporodása általában az árúk árának az alakulására gyakorol, hanem inkább fogjuk figyelembeveendőnek találni azt a szoros kapcsolatot, mely a tőkegyűjtés és vagyonmegosztás között egy részről, a pénz értékalakulása között pedig más-részről fennáll.

Azért természetesen nem akarjuk állítani, hogy a nemesércz-készlet alakulása a pénz értékének az alakulására egészen közömbös, és hogy p. o. az aranykészletnek egy csapásra való nagy megnövekedése p. o. az árakra nemcsak külsőleg, de éppen az árváltozásokat követő jövedelemeloszlási jelenségek folytán lényegileg is befolyást gyakoroljon. Csak azt állítjuk, hogy ez a hatás sokkal ritkábban következik be, mint a hogy azt a mennyiségi elmélet hívei és a gyakorlat embereinek nagy része hiszi, valamint azt, hogy minél jobban fejlődik a forgalom, minél nagyobb tért foglal el a hitelgazdaság, annál jobban kitolódik az a határ, a melyen belől ily hatástól tartanunk kellene. Vagyis röviden összefoglalva: *a közvagyonosodás ma, úgy hiszem, jobban csökkentí a pénz értékét, mint az aranykészlet gyarapodása.*

Mindezek eredményeképp megállapíthatjuk, hogy a drágasági folyamattal a javak értékarányában beálló eltolódások rendesen nem szoktak egységesek lenni a felállítani szokott jövedelemeloszlási kategóriákra vonatkozólag, hanem azokon belül különböző hatást szoktak előidézni. A vállalkozóknak épp úgy csak bizonyos csoportjai tehetik zsebre az óriási nyereségeket, mint a hogy a munkások közül, ha tömegüknél fogva az egy fejre jutó nyereség sokkal kisebb is, csak egyes kiváltságos csoportok viszik el a hasznot, ha a drágaság nagyobb fokú béremeléssel kapcsolatos. A fontos jószágforrások monopolistikus tulajdonosai rendesen jelentékeny hasznot húznak a drágaságból, míg ezzel szemben a tőkéssek mint olyanok veszítenek vele. Éppen az a körülmény, hogy a drágaság a fentiekhez képest a dolog természeténél fogva kapcsolatos a pénz

¹⁾ V. ö. *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung* XIII. évf. 51. oldal.

értékcsökkenésével, okozza ezt, mi által a tulajdon egységének a gazdasági hatalma csökken és annak a nemzedékeken keresztül való állandósítása, mintegy megmervítése is megnehezítették, mert, ha újabb értékek nem jönnek a már szerzett tulajdonhoz, annak ereje, eltartási képessége az idők folyamán mintegy csökken. A fogyasztók, legyenek kis vagy nagy vagyonúak, ezen minőségükben a drágaság folytán általában veszítenek, bár kétségkívül nem egyenlő mértékben, mert a nagyban vásárolni tudó az árú drágulása esetén is kedvezőbb arányban tudja azt magának biztosítani, mint a szegény ember, ki darabonkint vásárol a kiskereskedésben, hol a kikerekítés mindig felfelé történik. A fogyasztók kora az, a midőn a drágaság hullámai lefolytak és az árak dagályát követi az apály. Ha a drágaság folytán növekedett bevételekkel szemben sülyedő árak állanak, melyeket a fokozott tőkeképződés által a termelésben beálló emelkedő verseny hoz magával, akkor, valamint a technikai haladás és főképpen az egyes jogi monopóliumok, szabadalmak lejárása után szokott a fogyasztói járadékok képződésének a kora beállani, mely azután később újabb drágasági mozgalomnak szolgálhat alapul.

A fenti fejtegetésekben a fogyasztó ismételten mint a jövedelemeloszlás tényezője szerepel, holott a jövedelemeloszlási kérdések tárgyalásánál az irodalomban a fogyasztót mellőzni szokták és a társadalom egyes csoportjait csak termelői minőségükben, mint keresőket veszik tekintetbe, azt vizsgálván, hogy egyes közgazdasági változások a földbirtokos, a vállalkozó, a tőkés vagy a munkás jövedelmére hatnak-e kedvezően vagy kedvezőtlenül. Ha ennek ellenére a fogyasztót külön számbavettem a fentiekben, az azért történt, mert a fogyasztók tömegét nem lehetett, mint általában szokás, a munkások kategóriájával azonosnak venni a nélkül, hogy eredményeinket ez által komolyan ne kockáztattuk volna. Ha a fogyasztót a munkással azonosítjuk, az annyit jelent, hogy a többi osztályok fogyasztását teljesen elhanyagoljuk, és hogy minden áremelkedést csak a munkásra nézve tartunk hátrányosnak. Ez nyilván igen nagy tévedés volna. A munkásság nagy tömegénél fogva kétségkívül a fogyasztók zömét teszi ki, de még ezt sem minden czikk-nél, mert az árucikkek hosszú sorozata van, melyeknél a munkás mint fogyasztó egyáltalában számba sem jön. Az áremelkedés éppen ezért távolról sem szükségszerűleg sújtja csupán a munkást, és nem is sújtja azt mindig olyan mértékben, hogy mellette a többi fogyasztókra gyakorolt hatás mellékes és elhanyagolható volna. De még maga a munkásosztály mint fogyasztó sem tekinthető egységesnek, éppen úgy, mint a hogy az mint termelő, kereső sem képez ma már egységes osztályt. Csak, ha ezt figyelembe vesszük, fogjuk úgy a drágaság hatásait helyesen mérlegelhetni, valamint helyesen felfogni azt az új helyzetet, mely a

drágaság lezajlása után létrejön. Ennek figyelembe vétele nélkül a bérmozgalmak szerepe a drágaságban épp oly kevésbé fogható fel helyesen, mint a drágaságnak a vagyonos osztályokra gyakorolt hatása.

Hogy egyébként bonyolult gazdasági viszonyok között, a minőket a capitalismus teremt, nem érhetjük be egyszerűen az anyagi termelésben résztvevő földbirtokos, vállalkozó, tőkés és munkás figyelembevételével a jövedelemeloszlási folyamatban, az kitűnik abból, hogy egyre növekszik azoknak a száma, a kik mint a közhivatalnokok, szabad foglalkozásúak stb. nem vesznek közvetlenül részt az anyagi termelésben, mégis osztoznak annak eredményében. De az eltartottak tömege is aligha hagyható figyelmen kívül a drágaság hatásának a megítélésénél, pedig a termelők között ez a tömeg sem szerepel, és csak a fogyasztói kategóriának külön számbavétele mellett részesül figyelemben.

Ezeket tekintetbe véve, a drágaság hatásának a helyes megítélését csak úgy tartom lehetségesnek, ha nem hanyagoljuk el az egyének termelői minőségben való részesedése mellett, a földjáradék, vállalkozói nyereség, tőkeamat és munkabér mellett az egyének fogyasztói szempontjait sem. Csak a kettő egybevetése ad a drágaság hatásáról és a nemzeti jövedelemből az egyeseknek jutó részről megfelelő képet. Csak ez világít be abba, hogy az árak változása az egyes osztályok valódi gazdasági helyzetére és annak változására milyen hatással van.

Az árváltozások, a drágasági folyamatok éppen úgy, mint az árdepressiók, ugyanis lassú vagy gyors átalakulását idézik elő az osztálytagozódásnak és ez által az emberek függőségi viszonyainak és közgazdasági együttműködésének a képét is megváltoztatják.

Egyes, kivált az állandó fizetéssel bíró osztályok helyzetének az árváltozások okozta eltolódása erősen szembetűnő. De meg van ez az átalakulás a többi osztályoknál is, csak bonyolultabb azoknál a folyamat. Mihelyt ugyanis valamely osztálynak nem sikerül az árak emelkedésével egyenlő mértékben emelni bevételeit, vagy mihelyt ez nagyobb mértékben sikerül, akkor helyzete, szükségletkielégítési színvonala előnyösen vagy hátrányosan, de mindenesetre változott. Hiszen állandóság itt is csak úgy volna lehetséges, ha bevétel és kiadás, vagyis a jövedelem és az árak pontosan egyenlő mértékben változnának. A párhuzam teljes mértékben meg van azzal, a mit a drágaság folyamatáról általában mondtunk, vagyis csak akkor változatlan a helyzet, ha a jelzett feszültség jövedelem és minden egyes az illető osztályt érintő árú ára között állandó. Minthogy pedig ez teljesen sohasem lehetséges, azért észrevétlen eltolódások az osztályok helyzetében folytonosan vannak, melyek azután egy-egy drágasági vagy árdepressziós korszakban jelentékeny arányokat öltenek. A fennálló osztályokat folytonosan differentiálja ez a folyamat

és az árhullámok csakúgy nyaldossák és alakítják az osztályalakulás partjait, mint a hogy a tenger hullámai a tenger partját.

A mint említettük, az állandó fizetéssel bíróknál mindenki látja p. o. a drágaság folytán az életszínvonal süllyedését, mely főképp ezek alsó rétegénél következik be. Hasonlóképp azonban végbemegy ez az átalakulás p. o. a birtokos osztálynál is, hol ma már azzal a jövedelemmel, melylyel valaki még néhány évtized előtt a magát legtehetősebbek között tartotta, ma már csak sokkal szerényebben élhet meg, annál is inkább, mert nemcsak az árak, hanem az igények is erősen növekedtek, minek a drágaság jelensége szempontjából való kellő méltányolását ritkán találjuk meg. Így van az természetesen a tőkésnél, de a munkásnál is. Ha eltekintünk azoktól a közintézményektől, melyek különbség nélkül mindenkinek az életszínvonalát a régebbi korok előkelőinek a színvonala fölé is emelték bizonyos viszonylatokban, akkor az árak emelkedésének a hatását itt is egyes csoportok színvonalának az emelésében és másokénak a süllyesztésében kell látnunk. Emelkedik azon munkáscsoportok helyzete, kiknek béremelése magasabb, mint az őket érdeklő árak növekedése. Viszont süllyed, sokszor igen jelentékenyen, azoknak a színvonala, a kik nem érnek el béremelkedést, vagy csak kisebbet, mint a milyen az ő fogyasztásuk szempontjából számbajövő árucikkek ár-emelkedése. Az előbbi rendszeren a tanult, az utóbbi a tanulatlan, pusztán nyers testi erejüket a piacra vivő munkásokra fog találni. Így tehát az ármozgalmak differentiálják a munkásosztályt is. A mint a középkorban a jómódú czéhbeli mester mint alsó középosztály emelkedett fel, úgy a tanult munkások egyes csoportjai, a művezetők, az előmunkások stb. erősen közelednek az árváltozások (tágabb értelemben véve ezeket, tehát a munka árának a változását is beleszámítva) folytán az alsó középosztályhoz, és lassankint életszínvonalukkal felülmulják az alsórendű szellemi munkát végzőket, az u. n. szellemi proletariátust. Ez a differentio természetesen nemcsak a munkásosztály alsó rétegei rovására, hanem voltaképp az összes többi osztály rovására is történik, mert a munka árának az emelkedése a többi osztályokat is érinti, és ha bevételeiket nem tudják legalább is hasonló mértékben emelni, színvonalukat lenyomja. Kivált azokra az osztályokra nézve áll ez, melyek munkát, és pedig tanult munkát nagyobb mértékben tartalmazó cikkek fogyasztanak. Ha az ez által okozott áremelkedés ugyanis csak a tanult munkát nagyobb mértékben tartalmazó árú árát érinti, akkor ezen árú fogyasztását nehezíti meg részükre; ha pedig a fentiekben jellemzett befolyások folytán a vállalkozók általánosítani tudják a drágaságot, akkor általában süllyed az illető osztályok színvonala.

Az árviszonylatok átalakulása által előidézett változások az osztály-

tagozódásban természetesen hosszú idő alatt lefolyó jelenségek. Hatásuk egy része abban nyilvánul, hogy az egyes osztályok egyéni tagjaikat felcserélik. Amit Cannan a szegénységről mond¹⁾, hogy t. i. az nagyban személyi, az egyes egyének individualis tulajdonságaitól függő kérdés, ugyanaz érvényesül itt is. A ki az árak alakulásához ügyesen tud alkalmazkodni, az felemelkedik; a ki ehhez nem ért, vagy pedig törekvéseit szerencse nem kíséri, az élet színvonalában süllyed. De mégis bizonyos közös sors éri a hasonló viszonyok, nagyban egyenlő termelési tevékenységet kifejtő és egyenlő fogyasztással bíró egyének csoportjait az árváltozások következtében; és pedig különösen az egyes életszínvonalakat képviselő osztályok határán levő csoportokra áll ez, melyeket határosztályoknak nevezhetünk.

Sem a felső, sem a közép, sem pedig az alsó osztály ugyanis éppenséggel nem mondható egységesnek. Minden osztályon belül vannak ismét különböző rétegek, melyek fővonását gazdasági szempontból a tartalékoknak, azaz azon vagyonelemeknek²⁾ a különböző mértéke képezi, melyek a szokott életszínvonalon való megélhetésen felül rendelkezésére állanak. Ezek a tartalékok az egyes családok kezében néha nemzedékek multával, máskor gyorsabban is a felsőbb osztályba emelkedés eszközei lehetnek, az árak színvonalának az általános emelkedése esetén pedig ezek teszik lehetővé a megszokott életszínvonalnak a megtartását. Ezek a tartalékok azok, melyek jelentékeny részben a fogyasztói járadékokból, vagyis azokból a különbözetekekből állanak elő, melyeket az áralakulás társadalmi természeténél fogva élvez az, a ki az u. n. határpároknál kedvezőbb helyzetben van és a kinek az árú többet megér, mint a mit az áralakulás egységes volta következtében a kisebb anyagi erővel bíró vevők fizetőképességének mérvadó volta folytán érette adnia kell, és ezeket a fogyasztói járadékokat szokta a drágaság először megtámadni. Legradikálisabban, legérezhetőbben ott jelentkezik természetesen a drágaság, a hol ilyen tartalékok és fogyasztói járadékok nincsenek tehát az egyes osztályoknak a határon levő részén, a hol azután épp ezért a megszokott standard elvesztését hozza könnyen magával. Ha azután a kibillent gazdasági egyensúly a drágaság hullámainak folyásával olyképp jön létre, hogy a fogyasztásuk körébe tartozó cikkek magasabb ára állandósul a nélkül, hogy egyes osztályok keresete megfelelően javulna, akkor tényleg bekövetkezik az, hogy nemcsak az egyes osztályokon belül elhelyezkedett egyének és családok kicserélődése foglal tért nagyobb mértékben, hanem egész osztályok is átalakulnak és tényleg eltolódás áll be egyes embercsoportok egymáshoz való gazdasági és társadalmi

¹⁾ V. Ö. *Quarterly Journal of Economics* XIX, kötet 362. oldal.

viszonyában. Ilyképp lehetséges p. o. az, hogy egyes alsóbbrendű szellemi foglalkozások lassankint az árszínvonal emelkedései következtében az alsó osztályba süllyednek, mert túlkinálatuk folytán nem tudják jövedelmüket is megfelelően emelni, és így életszínvonaluk közeledik a munkás életszínvonalához, míg p. o. a képzetesebb munkások színvonala éppen a drágaság okozta nagyobb kereslet folytán könnyen emelkedik és közeledik az alsó középosztályé felé. Fájdalmas folyamat ez azokra, kik elvesztik megszokott életmódjukat és rokonszenvesen kell fogadnunk, ha az állam ennek enyhítésére törekszik, de a gazdasági fejlődés azt elhárítani aligha fogja engedni.

A közgazdasági élet concertjének magasabb hangnembe való átültetése a vagyonegység értékének a csökkentésével mindig többet kíván meg ahhoz, hogy valaki pusztán vagyonából megélhessen és így a kistőkés elem, a határon levő tőkések színvonala is mindjobban süllyed az által, hogy a munkát és annak termékeit egyre kisebb mennyiségben képesek vagyonukért igénybe venni, míg a határon egyre többen tőkéjük kicsiny volta, azaz inkább ennek lassú elértéktelenedése folytán kicsúsznak a tőkések osztályából és a dolgozó osztályok körébe kerülnek. Ha az árak süllyedése következne be, az ugyanily hatással lehetne, csak hogy más osztályokra nézve. P. o. a mezőgazdasági cikkek jelentékeny ársüllyedése, ha az állam nem jönne a gazdák segítségére, ezen osztály igényeinek tetemes leszállításához, vagy pedig a földnek oly elemek kezébe kerüléséhez kellene, hogy vezessen, melyek kisebb igényeik folytán abból meg tudnak élni.

Az árak változásának az osztálytagozódásra gyakorolt hatása, a mint már reá mutattam, a határosztályoknál a legszembetűnőbb. De azért meg van az a többi osztálynál is. Hogy annak daczára nagyobb figyelemben eddig nem részesült, az éppen annak a következménye, hogy eddig a jövedelemoszlási folyamatot majdnem kizárólag a termeléssel kapcsolatos szempontokból tekintették. Ezért azután kidomborodtak azok a hatások, melyek a termelés változásával az egyes csoportok keresetében bekövetkeznek, ellenben figyelmen kívül maradt az, hogy a fogyasztás, mint az áraktól éppenséggel nem kisebb mértékben függő jelenség, mint a hogy az a keresettől függ, nem alakulhat pusztán a kereset változásai szerint, hanem alá van vetve az árak alakulása hatásának is. Ennek a figyelmen kívül hagyása vezetett a dolgok olyan felfogásához, mint hogyha az árak emelkedéséből a haszon kizárólag a vagyonosoknak, mint tulajdonosoknak és vállalkozóknak jutna, a kár pedig ebből mindig a munkásosztályt sújtaná. Láttuk a fentiekben, hogy a drágaság hatását a vagyonnal bírók is megérzik és az ő nagyterjedelmű igényeik mellett nagyobb vagyoni erejük daczára igen messze menő következményekkel lehet

rájuk is az árak emelkedése. A középosztály és felső osztály egy részének nem kis mérvű eladósodása tanuskodik arról, hogy igaz, az igények folytonos emelkedésétől támogatva, de az árak emelkedésétől nem kevésbé előidézve, ezeknek az osztályoknak a megélhetési színvonala is alaposan megrendülhet.

III.

Az előadottak után most már hozzáláthatunk a korunkban észlelt drágaság okainak a kutatásához. Itt sem akarunk részletekbe menni. A statistika erre egyrészt alig tartalmaz még elég anyagot és a mi meg van, az is nehezen hasonlítható össze és tekinthető át, másrészt pedig akkor az egyes országokkal, azok gazdasági viszonyaival és közgazdasági politikájával behatóan kellene foglalkoznunk, mert a konkrét és különleges indokokat csakis így találhatjuk meg. Mielőtt ily irányú igazán tudományos értékkel bíró kutatás lehetséges volna, úgy hiszem, a drágaság tünetében a culturállamokban közös, annak a gazdasági szervezetünkkel összefüggő indokait kell felderítenünk és csak ezután kerülhetne a sor az egyes országokban ható különleges indokokra, szintúgy azokra a tényezőkre, melyek egyes árúk áralakulását különösen befolyásolják.

Ha így gazdasági szervezetünkkel, a capitalistikus fejlődéssel összefüggésben közelítjük meg a drágaság problémáját, akkor szinte megfoghatatlannak fogjuk találni, hogy amaz óriási fejlődés, melyen a termelés az utolsó évszázadban keresztülment, a drágaság jelentkezését megengedi. Hiszen a cultura és a nagy gazdasági haladás nem csökkenti, hanem növeli az ember hatalmát a természet felett és így ma kevesebb áldozattal kell, hogy járjon és tökéletesebben kell, hogy történjék a javak előállítása, mint régebben. Schmoller ugyan óva int, hogy ne becsüljük túl a technikai és gazdasági haladást, kivált a mezőgazdaság terén.¹⁾ Mindazonáltal bizonyára épp oly hibát követnénk el, ha alul becsülnők ezt a haladást, mely a belterjes mivelésnél a termésátlagok számbavehető emelkedésében jelentkezik.

Természetesen, erre mindjárt kész a felelet, hogy bár a gazdasági haladás igen számbavehető, a népesség szaporodásának az üteme ezt mégis jelentékenyen felülmulja és így a népesedési problema terére volna áttérve az egész drágasági kérdés.

A gondolat az árak emelkedésének az okát a népesség gyors szaporodásában és a termelésnek a szükséglet mögött való elmaradásában keresni, éppenséggel nem új. Hiszen már a Ricardo-féle földjára-

¹⁾ V. ö. *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, I. köt. 220. old.

elmélet is hasonló gondolatmeneten nyugszik, nem is szolva természetesen Malthusról, a kinek a vizsgálódási körének a kellő közepén ez a gondolat állott végső következményeiben is végiggondolva. Mégis anélkül, hogy akár a Ricardo-féle földjáradékelmélet, akár Malthus tételei lényegével ellentétbe jutnánk, a népesség szaporodását magában nem tarthatjuk a napjainkban észlelhető drágaság főokának. És pedig több indokból. Először is a drágaság éppenséggel nem csupán a föld termékeire szorítkozik, melyeknél a csökkenő termelékenység törvénye jelentkezik, hanem számos iparcikkénél is fellép, melyeknél pedig a növekvő termelékenység törvényéről szoktunk szólni, bár tagadhatatlanul jelenleg az élelmiszerek drágasága lép leginkább előtérbe. Másrészről mindmáig a sűrű európai és amerikai lakosság a csökkenő termelékenység hatását nem igen érezhette, mert a lakosság jelentékeny megnövekedésével úgyszólván egyidejűleg mentek végbe azok a gazdasági és technikai átalakulások is, melyek ezen megsűrűsödött népesség ellátására távoli, tengerentúli területek bevonását is tették lehetővé. És ez tényleg be is következett. A népesség gyors gyarapodása daczára akkor, midőn Oroszország távoli területei és az Egyesült-Államok pihent, vagy éppen feltöretlen földjei tömegesen ontották az élelmiszereket a sűrűn lakott európai országok piacára, akkor azokon a gabona ára jelentékenyen sülyedt, úgy, hogy az európai gazdák életszínvonalát biztosító és költségeikkel arányban álló árak elérése végett a gyorsan kifejlődő agrár vámvédelem volt szükséges. A Ricardo-féle elmélet és Malthus tételei teljesen épségben maradnak, de hatásukat mintegy egyelőre kikapcsolja és a jövőre kitolja az a körülmény, hogy ma még vannak a szükségletüknél többet termelő területek, melyeknek gazdasági szervezetünk lehetővé teszi, hogy az erre szoruló területeknek rendelkezésre bocsássák feleslegeiket. Ha ez egyszer nem volna így, akkor természetesen kérlelhetlenül érvényesülne mindkét törvény.

De nem szabad a népesség szaporodásának a drágaság előidézésében játszott szerepe megítélésénél még valamiről megfeledkezni. Nem a születési szám növekedése, hanem a halálozási szám igen tetemes alacsonyodása idézi elő a szaporodás gyors ütemét. Tehát nem a nemzedékek gyors változásáról, nagy embertömegeknek a világrajöveteléről és távozásáról, nemzedékeknek sebes ütemű kicserélődéséről van szó. Ennek következtében, a mint a statistika kimutatta, a népesség korszerinti tagozódása jelentékeny eltolódást szenved és azok a korosztályok aránylag erősebben növekszenek, melyekben az ember kevésbé fogyasztóképes, mint azon korosztályokban, melyekbe testi kifejlődése esik. A népszaporulat tehát ebből a szempontból tekintve az élelmiszerek áremel-

kedését illetőleg kevésbé eshetik latba, mint hogyha az éppen az alsó, fejlődéséhez sokat igénylő korosztályok megduzzasztásával járna.

Ha tehát a népesség gyors szaporodásának a drágaság jelensége előidézésében való szerepét egészen nem akarjuk is kétségbe vonni, ezt a tényezőt magában nem tarthatjuk távolról sem a jelenség kiindulási pontjának.

De, bármint álljon is ez a kérdés, az kétségtelen, hogy a capitalismus a termelés eredményesebbé, sikeresebbé válását hozta magával. Az emberi munkát az új gazdasági szervezet és az annak nyomában járó technikai felfedezések termelékenyebbé tették. Kisebb megerőltetés és áldozat árán nagyobb gazdasági eredmény jellemzi a capitalistikus termelést, úgy, hogy az lényegileg inkább az árszállítás termelési rendje, mint az áremelésé. Hiszen gazdasági haladást, a természet ellentálló erőivel szemben való küzdelemben győzelmes lépést jelentett a capitalismus. Sikeresebbé tette ezt a küzdelmet egyrészt az a szervezet, melyet a termelésnek a capitalismus adott, a midőn megteremtette a vállalatot, mint önálló gazdasági szervezet, és sikeresebbé tették azt a munkának a nagy üzemekben elemeire, egyszerű mozgásokra való felbontása után széles körben alkalmazhatóvá vált mechanikus erők.

A capitalistikus átalakulás tényleg jelentékeny árcsökkenést eredményezett az iparcikkek terén. De, bár a mezőgazdasági üzembe a tőke csak később hatolt, itt is jelentkezett az árcsökkenés, igaz, hogy nem annyira a tőke behatolásának közvetlen eredménye gyanánt, mint inkább azon átalakulás következményeképp, mely a közlekedés és a piaci viszonyok terén végbement. De az eredmény itt is bekövetkezett és, a mint már érintettük is, a mezőgazdasági terményeknek, kivált a gabonának olyan ársúlyedésében jelentkezett, mely ellen a gazdák csak nagy erőfeszítéssel és a vámpolitika segítségül hívása mellett tudtak védekezni.

A capitalistikus termelési rend azonban úgy, a hogy az először kialakult, nemcsak a termelési költségek leszállítása és a termelés eredményesebbé tétele által vezet a dolog természeténél fogva az árak súlyesztéséhez. Van itt még egy másik mozzanat is, mely teljes mértékben megérdemli figyelmünket. A capitalismus a gazdasági szabadság jegyében született. Az a kötöttség, azok a korlátok, melyek a közép-korban a termelést körülvették, a legnagyobb mértékben terhére voltak. A capitalistikus vállalkozó, a ki a társadalom helyett viseli a termelés kockázatát, a ki saját felelősségére, saját belátása szerint jár el, cselekvésében szabadságot követel, hogy belátása szerint szabadon járhasson el és ott kereshesse a gazdasági sikert, a hol azt elérhetőnek véli. A tőkét terjeszkedésében is a legmagasabb fokban feszélyezi minden, a mi a vállalkozót szabad erő kifejtésében korlátozza. Az erők szabad érvé-

nyesülése, a szabad verseny az a levegő, melyben a capitalismus megerősödött. A verseny szabad érvényesülése az áralakulás azon esetét eredményezi, melyben az árhatárok, az eladók és vevők becslései a lehető legszűkebben érintkeznek, ahol az eladók legkevésbé érvényesíthetik azokat a fölényeket, melyeket a fentiek értelmében rendesen élveznek. A szabad verseny épp ezért az adott körülmények közt elképzelhető legalacsonyabb árak kialakulásához vezet. Ez az oka annak, hogy a classikus nemzetgazdaságtan annyira a termelési költségek irányító hatásának a befolyása alá került árelméletében. Ha valamikor, úgy leginkább ebben a korban, a versenyszabadság lehető érvényesülése korában közeledtek az árak a termelési költségekhez és álltak erősen azoknak a hatása alatt. És arról, hogy ezek a költségek maguk ugyancsak sülyeszthetők legyenek a gazdasági küzdelemben, gondoskodott a gazdasági szabadság, a midőn a munkást teljesen kiszolgáltatva munkaadójának és legkevésbé sem törődött avval, a kézi szövőszék mellől szőlítja-e el a gyáros a felnőtt férfit, az anyát veszi-e ki a családból, hogy gépei mellé állítsa, vagy pedig a szegényházból hozza-e a zsenge korú gyermekeket, a kik azután igazán csak az élet valamelyes tengetését egy időre lehetővé tevő költségek árán egész munkaerejükkel rendelkezésére álltak.

A gazdasági szabadság azután megnyitotta a határokat a külfölddel szemben is. Vége volt az elzárkozásnak és a hatvanas években úgy látszott Európában, mintha a vámpolitikai korlátok elhárítása előbb-utóbb helyet engedne a Ricardo-féle comparativ-költségek elméletében ecsetelt amaz állapot megvalósulásának, melyben minden terület csak azt fogja termelni, a mit viszonyainál fogva legelőnyösebben tud termelni. Az országok határán belül érvényesülő versenyhez csatlakozott a külföld versenye és ezt a kört a közlekedési eszközök óriási fejlődése hirtelen nem is sejtett mértékben tágította. A vasút a távoli országok termékeinek, a hajózás nagymérvű fejlődése pedig a tengerentúli országok termelésének a versenyét tette lehetővé és a felszaporodó tőke, a vándormozgalom, valamint általában a közlekedés élénksége és új piacok megnyílása a távoli országok termelésének a váratlan fellendülését hozta magával. Az ársülyesztő irányzat általános volt ennek következtében és egyes cikkeknel, mint p. o. a kávénál igen nagy mérvet öltött.

Ha a capitalistikus fejlődés ezen a fokán jöhetett volna létre gazdasági egyensúly és a gazdasági szabadság az akkor tért foglalo terjedelemben állandósulhatott volna, akkor az árak alakulása jellemzett irányzatát nagyjában megtarthatta volna. Ekkor tényleg állandóságot nyert volna egyrészt a termelési költségek lehető csökkentésének a megvalósítása és az áralakulás valóban azon az alapon menne végbe, mely mellett az ár a költségeken kívül levő elemek kiküszöbölésére törekszik.

De a capitalismus a fejlődés ezen fokán meg nem állhatott. Azok az erők, melyeket beköszöntésekor, hogy kifejlődhessék, fel kellett szabadítani, a capitalismus intézményeiben olyan terjedelemre nőttek, hogy az egész gazdasági szervezet szétvetésével fenyegettek, ha idejekorán féken nem tartják őket. A laissez-faire elve nemcsak a termelés anarchiájához vezetett, hanem a társadalom életgyökereit is elkezdte megtámadni.

A vállalkozók maguk, a kik a manchesterismus virágkorában a laissez-faire leglelkesebb hívei voltak, kezdetek saját szabadságuk korlátozásához, hogy a féktelenné váló versenyt csökkentsék. A tőke felhalmozódása, vállalkozói nemzedék nevelődése, főképp azonban a tőkének mint uralkodó termelési tényezőnek a folytonos terjeszkedésre, üzemnővelésre irányuló törekvése ugyanis mind élesebbé tette a versenyt. Eleinte a távoli, gazdaságilag kevésbé fejlett országok piacza tág teret engedett ipari kivitel alakjában az üzemek fokozott termelése értékesítésére, de ezen piaczkok felvételi képességénél is nagyobb mértékben növekedett a termelés, és az eredmény kevésbé sikerült kezdetek után mind nagyobb sikerrel a vállalkozók megegyezése lett, melynek értelmében a versenyt csökkentik. A kartellek, syndicatusok és trustok kifejezett célja a piac szabályozása és az árak emelése vagy legalább színvonalon tartása. A versenyokozta ársülyedés feltartása tehát ezen alakulatok határozott célja. És az eszközök, melyeket alkalmaznak, ha eleinte kissé esetlenek is, mindjobban olyanok, a melyek kisebb-nagyobb sikert is biztosítanak. A termelés szabályozása és megszorítása az áralakulásnak az ember kezében levő leghathatósabb eszközének, a mennyiségi tényezőnek a vállalkozók részéről való kézbekeztetését jelenti. Ezzel ott, *a hol a vállalkozók megegyezései, kartelljei, trustjei sikerrel jártak, a mennyiség, a piacra vetett árúkészlet szabályozása folytán az áralakulást a termelési költségek színvonala felé irányító tényező hatása igen tetemes korlátozást szenvedett* és azok a feltevések, melyek mellett az áralakulás a classikus nemzetgazdaságtan szerint végbemegy, jelentékenyen megváltoztak. Az előállítandó mennyiségnek ily szervezetek részéről való megállapítása mellett történő termelés a legritkább esetekben dolgozik oly árért, mely a termelési költségekhez közel van. A verseny tehát addig szabadon érvényesült, a míg a szaporodó és terjeszkedő vállalatok nem telítették annyira a piacot, hogy az ár igazán a termelési költségek színvonalához kezdett közeledni; mihelyt ez megtörtént, a vállalkozók minden erejüket megfeszítik eme folyamat feltartására és a piacra kerülő mennyiség szabályozásával igyekezzenek az árban a termelési költségeken kívül levő elemeknek, járadékoknak a megtartására, illetőleg megteremtésére. A szabad verseny tehát, melynek feltevésére van a közgazdaságtan

számos tétele még ma is építve, nem volt hosszú életű; bár általában még ma is uralkodónak tartjuk, az már igen jelentékeny csorbákat szenvedett.

De a termelők szervezkedése csak egy lépés volt a gazdasági szabadság korlátozásának az útján. Nemsokára következett a többi is. A fejlődő ipari államok számára ugyanis a nagyobb felvételi képességgel bíró külföldi piacok épp oly előnyösnek jelentkeztek, mint a felesleget termelő mezőgazdasági államok részére az iparos külföld piacai. Csakhamar azonban az egyik téren csakúgy mint versenytárs kezd a külföld fellépni, mint a másikon. A nemzetközi munkamegosztás térfoglalása egyoldalúságával a nemzeti termelés teljességét és függetlenségét is kezdi veszélyeztetni. Felhangzik a nemzeti munka védelmének a jelszava és a „free trade” rövid uralom után Angliától eltekintve háttérbe szorul és vele a *laisser-faire* egyik sarkköve hűl ki. Megjelennek a hetvenes évek vámtarifái, melyek az akkori fogalmak szerint magas tételeket tartalmaznak, de a maiakhoz képest igen mérsékeltek. Az irányzat egyre erősödik és a vámpolitika terén az állam beavatkozása ugyancsak nyíltan az árak emelése vagy legalább elfogadható színvonalon tartása érdekében jelentkezik.

És a gazdasági szabadság elve mindjobban háttérbe szorul, hogy egy minden ízében termelői politikának adjon helyet, mely a vámpolitikai intézkedéseken és azok fokozásán kívül csakhamar még positivebb eszközökhöz, egyes iparágaknál kiviteli jutalmakhoz, máshol az állami segélyezés módszeréhez nyúl, mely egyszer bevezetve egyre szélesebb körben foglal teret. A termelés serkentése, új termelési ágak meghonosítása és a létezők kifejlesztése a vezérgondolat, mely a nemzeti termelés védelmének az elvét mindinkább kiegészíti. A termelői politikának ez az egyeduralma, mely mellett olyan fogyasztási politikát, a milyent az ókorban egyes városok, de még sokkal inkább a középkori városok folytattak, ma már nem találunk, azon a feltevésen alapul, hogy ha az összes termelői csoportok érdekei megőriztetnek, ha ebben a védelmi és fejlesztési politikában minden termelői érdekeltség megfelelően szóhoz jut, akkor, minthogy a termelésben mindenki résztvesz, a lakosság érdekei az egész vonalon megóvatnak. A termelés megerősödése e szerint emeli a fogyasztóképességet és így mindenkinek az érdekét egyenlően érvényre juttatja. Vagyis a kereseti alkalmak és a jövedelmek gyarapodása mindenkit egyformán kárpótol azért a teherért, mely az egyénekre, mint fogyasztókra az árak emelkedése folytán nehezedik. Más szóval az alapgondolata ennek a termelési politikának, hogy a belföldön az árakat és a jövedelmeket egyenlő mértékben feltolja, mi magában véve közömbös, sőt a fent ecsetelt átmeneti nehézségek és igazságtalanságok

folytán káros eredmény volna, mi azonban egy fontos czélt van hivatva szolgálni és ez nem más, mint a külföld versenyével szemben a belföldi termelési erők érvényre juttatása. Hogy ez a termelői politika az árúk kicserélésének az arányait eltolja és így a fentiek értelmében drágasághoz, az árszinvonal feljebb hangolásához vezet, azt nem vonja kétségbe senki, ellenben ez a külföld elleni védekezésből folyó intézkedés a belföldi viszonyokat tekintve sem látszik károsnak éppen, mert az egész hazai közgazdaság árszinvonala feljebb hangolódik és így mindenki az emelkedett árakkal szemben az emelkedett vevőerőhöz is jut.

A drágaság lényegének fenti elemzése után előttünk az nem lehet többé kétséges, hogy mindenekelőtt az eredeti árviszonylatok helyre soha nem állanak és így a termelői politika még a termelőket sem részesítheti egyenlő védelemben, hanem az árváltozások után beálló egyensúly eltérő lesz a kiindulási pont egyensúlyától. Már Philippovich is rámutatott arra, hogy a termelők egyenlő kedvezményezése és az egész vonalon a fogyasztóképeség egyforma emelése nem lehetséges.¹⁾

De ő csak azt vette figyelembe, hogy minden érdek nem számíthat reálishan egyenlő figyelembevételre az ily intézkedéseknél, p. o. a vám-tarifák kidolgozásánál. Vannak azonban itt még más akadályok is. Az első az, hogy az a közvetlenségi fok, melyben egyesek a nemzeti termelésben résztvesznek, igen különböző. A ki igazán közvetlenül vesz részt a termelésben, az voltaképp csak a vállalkozó. Ő az, a ki a kockázatot viseli, de a ki a nyereséget, a termelt árukért járó értéket közvetlenül bevételezi és a ki ebből csak annyit ad a termelésben az ő vezetése alatt közreműködött termelési tényezők tulajdonosainak, a mennyit azok maguknak szerződészerűleg előre kikötöttek. A felesleg tehát, mely az árak emelkedéséből származik, közvetlenül a vállalkozó kezébe folyik. Hogy abból mennyit juttat a tőkésnek, munkásnak, az különálló kérdés. Igaz, hogy amint fent láttuk, a gazdasági egyensúly helyreállása csak úgy következik be rendesen, ha a többi termelési tényező része is emelkedik, de semmi kényszerítő ok nincs arra, hogy ezek része ugyanoly arányban emelkedjék, mint a milyenben az általuk előállított termék ára emelkedett. Az kétségtelen, hogy a vállalkozó jobb árak mellett jobb bért is képes biztosítani munkásainak; az is valószínű, hogy ha az árak emelkedése nemcsak az ő cikkére szorítkozik, hanem általános, a bérek is emelkedni fognak, de a kérdéses termelési ágban beállott áremelkedés és a vállalkozó nyereségének a növekedése épp úgy csak a lehetőségét rejti magában a béremelésnek, mint a hogy az árak általános felszállása nem vonja szükségképp maga után a munkabéreknek

¹⁾ *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung*. XVI. köt. 159. old.

épp oly arányban való emelkedését. Az tehát, hogy ez a politika a nemzeti munkát az egész vonalon megvédené, a kérdés mélyebb vizsgálata után nehezen állitható.

De vajjon egyáltalában megfelel-e a valóságnak, hogy mindenki részt vesz a nemzet anyagi termelésében, melyre nézve ez a gazdasági politika számbajön? Nyilván nem, mert hiszen itt vannak mindenekelőtt a szabad foglalkozásúak, a hivatalnokok stb., kik az anyagi termeléstől távol állanak. Ők csak mint fogyasztók érzik ezen termelői politika hatását, mely tehát, ha az anyagi termelés terén valóban az egész vonalon egyenletesen megvalósítható volna is, akkor sem ölelné fel az egész lakosságról való gondoskodást. Sőt inkább az anyagi termelésben közvetlenül részt nem vevőket az kétszeresen sújtja, mit, ha egyszer elhagyjuk azt, a mai gazdasági élet feltételeinek a fentiek értelmében éppenséggel meg nem felelő álláspontot, hogy az ár csak költségelemeket tartalmaz, könnyen megérthetünk. A termelés ösztönzése végett tett intézkedések ugyanis, minthogy egyik iparág a másikra van termelésében utalva, de a bérek lassú emelkedése által is, a termelési költségeket emelik és ezenkívül az árak nem költségeleimeit, a különböző járadékokat is növelik. Az eredménye ezen intézkedéseknek tehát nem lehet más, mint az anyagi termelésben közvetlenül részt nem vevők szolgáltatái és az anyagi termelés gyümölcsei kicserélésre vonatkozó viszonyoknak az anyagi termeléstől távolállók hátrányára való eltolódása.

Nem ide tartozik annak a vizsgálata, vajjon az elmondottak daczára lehetne-e ma ezt a minden irányban csak a termelőt tekintő gazdasági politikát elhagyni. Itt, a drágaság okainak vizsgálatánál be kell értem annak a megállapításával, hogy ez a termelői politika okvetlenül az áruk és szolgáltatások kicserélési viszonyának megváltoztatására, a jövedelmek és árak közötti viszony eltolódására, tehát drágaságra kell, hogy vezessen időnkint. Mégis félreértések elkerülése végett röviden azt kiemelni kívánom, hogy ezen termelői politika a nemzetközi verseny súlya alatt foglalt tért, és hogy az egyoldalúan egyes államok részéről nem hagyható el. Hiszen a külföld termékei előzőnlenék az ily országot és a bekövetkező alacsony árak mellett a termelés jövedelmezősége megcsappanna, mi a termelési erők elernyesztésére és arra az eredményre vezethetne, hogy a nemzetközi cserében az ily ország fizetőképessége is alászállna. A fegyveres békéhez sokban hasonlít ez az állapot; a vámok és a termelői politika egyéb intézkedéseinek az egyoldalú elhagyása épp oly veszedelmes és kockázatos volna, mint a leszerelés egyoldalú megindítása.

A mennyire nem felelt meg a gazdasági szabadság a capitalistikus szervezet lassankinti kiépülésével a belföldi piacon a termelés terén

általa fokozott fejetlenség folytán, a külfölddel szemben pedig a hazai közgazdaság termelési érdekeinek meg nem védeése következtében, épp úgy nem állta meg az a helyét a capitalistikus erők jelentékenyebb kifejlődése után más téren sem. A laissez-faire ugyanis a munkaszerveződés megkötése terén a feleknek teljes szabadságot engedvén szörnyű socialis veszedelmet idézett fel. A munkája értékesítésére utalt és a megélhetési eszközöket nélkülöző munkás kénytelen volt a hatalmas gyárostól neki szabott minden feltételt elfogadni, bére csakhamar a legsiralmasabb életszínvonal minimumjára szállt alá és a gépek lehetővé tevén a kevesebb testi erővel bíró nők és gyermekek alkalmazását, ezek óriási tömegekben vonultak be a gyárakba, hol azután a hosszú munkaidő, a rossz ellátás, az alacsony bér tömeges pusztulásukhoz vezetett. A midőn 1802-ben Angliában az első gyári törvény a textilipari gyermekmunkások munkaidejét megállapította, ezzel egy igen jelentékeny lépés történt, mert az állam első ízben avatkozott be a szerződési szabadságba és tért le ezen a téren is a gazdasági szabadság útjáról. Az első lépést, miután az elv meg volt törve, lassúbb, majd gyorsabb egymásutánban előbb Angliában, később a continensen és Európán kívül is, követték a többi lépések és úgy szólván szemeink előtt épül ki a törvényes munkásvédelem, az állami socialpolitika, mely azonban a dolog természeténél fogva jelentékenyen megváltoztatja a termelés feltételeit is. A törvény megszabja a munkaadónak, hogy a nőket és gyermekeket, valamint a fiatalok munkásokat mily sokáig szabad foglalkoztatnia, sőt a hol a maximális munkanap általában érvénybe lép, a felnőtt munkások foglalkoztatásának is korlátokat szab. De teszi ezt más irányban is, a midőn a termeléssel a munkásokra nézve összekötött veszélyek elhárítása végett és a munkások jóléte érdekében különböző elővigyázati intézkedésekre kényszeríti a munkaadókat. A munkaidő megszorítása, bizonyos csoportbeli munkásoknak egyes munkáktól való eltiltása a munkaadót, ha a termelést előbbi terjedelmében kívánja folytatni, új munkások fogadására, másrészt olcsóbb munkaerő helyett drágábbnak az alkalmazására kényszeríti. Az óvóintézkedések és a munkásjóléti intézmények szintén egyre számbavehetőbb kiadásokat rónak a vállalkozóra. Ehhez járul azután a Németországból kiinduló és erősen tért hódító kényszerbiztosítása a munkásoknak, mely a munkaadókat újabb jelentékeny teherrel sújtja a járulékok fizetése által. Hogy ezen teher nagyságát illetőleg csak egy példát említsek, utalni kívánok arra, hogy a Németbirodalomban 1885-től 1908-ig a munkásbiztosítás összes bevételei majdnem 10 milliárd márkát tettek ki (9,791.376,100 márka), miből a munkaadók járulékaikra körülbelül $4\frac{1}{2}$ milliárd, a birodalom hozzájárulására pedig több mint egy fél milliárd márka esett. Ha számítások volnának eszközölhetők az

iránt, mily mértékben terhelték a munkaadókat a socialpolitika egyéb intézkedései, bizonyára szintén a milliárdokba menő összegeket nyer-
nénk.

Magába a bérharczba közvetlenül az állam Európában eddig inkább csak kivételesen avatkozik (a bérhivatalok és kötelező békéltetési intézmények térfoglalása a continensen még csekély), de azért a munkások szervezkedése ezen a téren épp úgy megváltoztatta a capitalistikus termelés első évtizedeiben uralkodott állapotokat, mint a hogy a vállalkozók szervezkedése átváltoztatta a kész árúk piacát. A szervezetlen, teljesen a munkaadó kezében levő munkapiacz helyébe lép lassankint a munkásszervezetek ellenőrzése alá kerülő bérküzdelem. Igaz, hogy ez inkább csak a tanult munkások csoportjaira áll, míg a tanulatlan munkások nagy tömegei szervezetlenek, de egyes bérküzdelmek alkalmából ezek is gyakran szervezkednek. Minthogy a statisztikai anyag beható vizsgálatát nem tűztük ezúttal magunknak célul és ez az anyag annyira még nincs is előkészítve, hogy a bérharczok által elért béremelések igazán áttekinthetők volnának, le kell mondanom arról, hogy megkíséreljem feltüntetni azt, mily összegről lehet itt szó. Azt azonban, úgy hiszem, ma már nem lehet józanul kétségbevonni, hogy a munkások egy jelentékeny része tetemesen emelkedett bérek mellett dolgozik.¹⁾

De még ezzel sem értünk végére a napjaink közgazdasági viszonyait létrehozó változások jellemzésének. A laissez-faire csődje ugyanis az eddig jellemzett területeken való bekövetkezése után egyre inkább számos más téren is az állami feladatok óriási megnövekedéséhez vezetett. Az állami beavatkozás megkezdése után a közegészségügy, a közoktatásügy és a közigazgatás számos ágazatában egyik feladat a másiktól folyt. Éppen nem panaszképp mondjuk ezt, mert az állam beavatkozása a jelzett tereken igen jótékony volt és annak köszönhető nagyrészt, hogy az emberiség a capitalismus vívmányait oly jól gyümölcsoztette, hogy azokat az élet conserválására, a halálozási arány oly jelentékeny csökkentésére használta fel. De az állam ezen minden téren való közreműködése a régi anyagi eszközök segítségével nem lett volna megvalósítható. A rendelkezésre álló eszközök jelentékeny gyarapítása elkerülhetetlen volt. Hogy ez milyen méretekben történt, az kitűnik abból, hogy az állami beavatkozásnak ma is kevesebb tért engedő Franciaországban 1870-től 1910-ig 74·2%-kal, Angliában 116·7%-kal, Olaszországban 192·9%-kal gyarapodtak az állami bevételek, ellenben ott, a hol az

¹⁾ Példa gyanánt utalhatok Lévasseur-nak a cikkére: *La coute de la vie*. (*Revue Économique internationale* Vol. IV. 7.-e Année. V. ö. különösen a 263—64. old.) A kérdés részletei természetesen külön beható vizsgálatot igényelnének.

államra az említett országoknál sokkal több feladat hárul, a gyarapodás még egészen más arányban következett be. Belgiumban a fenti negyven év alatt 258·7⁰/₀-kal, Ausztriában 391·8, a Németbirodalomban pedig éppen 437·2⁰/₀-kal növekedtek az állami bevételek. Az ily óriási lépésekben gyarapodó állami bevételek előteremtésénél természetesen a termelés a hozadéki adók alapján megfelelően közre kellett, hogy működjék. Hogy azután az adóteher, mely így növekvő mértékben a vállalkozóra nehezedett, nem vezethetett oda, hogy termékeit olcsóbban adja, hanem csak azok drágulását idézhette elő, arról nem kell tovább beszélnünk.

Mindezeket a közismert tényeket csoportosítanom kellett, hogy rámutathassak azon jelentékeny változásra, mely a termelés feltételeiben fokozatosan végbement. A vállalkozó lehető teljes szabadsága mellett lebonyolódó termelés helyét lassankint az állam által számos korlátokkal körülvett termelés foglalja el. Látszólag a vállalkozó ma is szabadon rendelkezik a termelése eredménye felett, tényleg azonban az állam abból egy nem kis részre adó, betegsegélyző pénztári járulék, kötelező munkás-jóléti beruházások stb. alakjában ráteszi a kezét és őt abban is korlátozza, hogy a munkaerőt miképp használhatja ki. Az a tétel teljesen érintetlen marad, hogy a termelési költségek csökkentek a capitalistikus fejlődés következtében; de ez a csökkenés csak arra vonatkozik, amit az amerikai irodalom „cost”-nak (valódi termelési költségnek) nevez. A vállalkozó kiadásai ellenben, az amerikai irodalom „expenses”-jei nem csökkentek, hanem jelentékenyen növekedtek. Ha tehát az anyagok kihasználása ma jobban történik is, ha a régi termeléshez hasonlítva kevesebb munkaáldozat kell is nagyobb eredmény eléréséhez, mégis a társadalmi és gazdasági szervezet átalakulása, midőn a résztvevő munkaerő conserválása érdekében tett intézkedéseket és midőn a munkások részét, melyet a termelés eredményéből lefoglálnak, növelte, oda vezetett, hogy a termék, a keletkezéséig már a termelés kapcsán sokkal magasabb igények lévén kielégítendő, a fogyasztóknak is csak nagyobb ellenérték fejében adható oda. Vagyis a fogyasztó többé nem tarthat arra igényt, hogy a munkás minden magasabb életszükségletére való tekintet nélkül éljen a javak termelésének, hanem csak úgy juthat a termékhez, ha a saját vagyoni erejéből, illetőleg közvetve, esetleg saját munkaerejéből nagyjából részt ajánl fel cserébe, olyant, a mely a munkásnak is jobb megélhetést biztosít.

Lehetetlen ezek után fel nem ismernünk azt, hogy gazdasági szervezetünk fejlődése, mely az egész vonalon a capitalistikus termelés építményének megalapozásához szükséges, de azután felesleges, sőt károsná váló gazdasági szabadság megszorítása felé vezet, az áremelkedésnek

mélyrenyúló gyökereit rejti magában. Bizonyos fokig igazat ad ez a körülmény az eleinte egyedül helyesnek tartott, újabban pedig egyes irányok részéről túlságosan alulbecsült classikus árelméletnek, mert mutatja, hogy addig, míg a classikus árelmélet feltétele, a szabad verseny elve nagyjában érvényesülhetett, az árak tényleg közelebb kellett jutnia a termelési költségekhez, mint azután, midőn számos tényező a verseny-szabadság megszorítása irányában vitte a fejlődést. Egyuttal azonban annak is értékes bizonyítékát szolgáltatja az a tény, hogy a versenyszabadság korlátozása az árak emelkedéséhez vezet, hogy az árak és a termelési költségek közötti összefüggés nem az értékalakulásban birja gyökerét, mely esetben ezen összefüggésnek állandónak kellene lennie, hanem éppen a classikus árelmélet felépítése korában fenforgott körülményekben, nevezetesen a verseny szabadságában. A mily mértékben lesz szűkebb az állam beavatkozása és a gazdasági szervezet önmagából való kiépülése által ennek a tere, annál jelentősebb szerepet nyernek az árak nem költség természetével bíró elemei, melyek, a mint tudjuk és röviden megvilágítani is óhajtjuk, nem csak a vállalkozó, hanem a munkás javára is eshetnek.

Ezek szerint tehát a drágaság egyik lényeges okát kétségkívül a termelők, a vállalkozók szervezkedésében kell látnunk, mely a termelés anarchiáját enyhíti, de természetesen az alacsony árakhoz vezető túltermelést is igyekszik elkerülni. Hogy a termelők részéről a mennyiségi tényezőnek a kormányzása könnyen hajlik inkább a kevesebb mint a több termelése felé, azt el fogja mindenki ismerni, a ki a monopolistikus áralakulás törvényeivel tisztában van, mert hiszen az árak a mennyiség növekedésével gyakran igen gyorsan bekövetkező csökkenése folytán számos esetben nagyobb nyereséget biztosít kisebb mennyiségnek magasabb áron való értékesítése; kivált az amerikai trustok története igen tanulságos példákat nyújt ez irányban. Viszont azonban azt sem szabad szem előtt téveszteni, hogy a tökefelhalmozás e tekintetben határt szab az ily szervezetek törekvéseinek. Az államhatalom a vállalkozók eme szervezkedési törekvéseivel szemben már nem foglalja el ma azt az ellenséges álláspontot, melyen velük szemben kezdetben volt, más irányban pedig a termelőket árpolitikájukban egyenesen támogatja. A nemzetközi verseny az, mely az államhatalmat erre indítja és a cél, hogy a hazai gazdasági erők kifejlődése a külföld másnemű viszonyai és saját terjeszkedésére irányuló törekvései daczára is biztosíttassék.

De nagy tévedés volna és a gazdasági élet fejlődési irányának a teljes felismerését jelentené, ha azt hinnők, hogy egyedül a termelők

szervezkedése és az állam termelői politikája oka a drágaságnak. Láttuk, hogy a versenyszabadság korlátozásának ez nem az egyedüli, sőt talán azt is mondhatnók, nem is a legfőbb területe. Korábban is köszöntött be és a nemzeti termelés fentartása érdekében nagyobb fontosságú is az a korlátozás, mely a socialpolitika nevét viseli. Az államhatalom igyekszik a nemzeti munkaerő kihasználását észszerű korlátok közé szorítani és a munkásoknak az élet javaiból kijutó hányadot növelni. Nem engedi többé, hogy a munkaadók a kezükben levő gazdasági hatalom alapján kényszerítsék a munkásokat arra, hogy egymás közötti versenyükből kifolyólag a lehető legalacsonyabb életszínvonalnak megfelelő hányadért végezzék a javak előállítását, hanem arra szorítja őket a nők és gyermekek munkájának szabályozása, a munkaidő korlátozása és egyéb intézkedések által, hogy a munkások életerejét nagyobb kiméletben részesítsék. A socialpolitika nem engedi, hogy a munkást egyszerű termelési eszköznek tekintse a vállalkozó, hanem a munkás emberi mivoltának tisztelését parancsolja, mi által azonban természetesen vagy a termelésnek — a munkás kisebb kihasználása folytán — csökkenését, vagy pedig — ugyan oly eredmény elérésére nagyobb számú munkásra lévén szükség — költségesebbé válását idézi elő. Mindkét eset az előállított termék megdrágulásához vezet. És valamint a vállalkozók, éppen úgy, vagy még nagyobb mértékben szervezkednek a munkások is és visznek ezzel egy a legközvetlenebbül drágító tényezőt a termelésbe, a midőn elérik szervezkedésük által azt, hogy nem termelnek többé éhségbérekért, hanem csak olyan áron, mely nekik többé-kevésbbé életszínvonal emelkedést is biztosít.

El nem tagadható tehát, hogy nem kis mértékben socialis jellege is van a mai drágaságnak. Nagy szerep jut abban azoknak a tényezőknek, melyek a munkásosztály színvonalának az emelkedését kívánják előidézni. A munkások szervezkedése és az állam és hova-tova a községek socialpolitikája folytán a munkaerő csakis az össztermelés nagyobb hányadának átengedése ellenében áll rendelkezésre, minek beköszöntése drágaság alakjában, egyes osztályoknál a megszokott, a munka olcsóbb voltára, kisebb részesedési arányára alapított életszínvonaluk és bevételeik között az egyensúly felbomlásában jut kifejezésre.

De, hangzik fel ezzel szemben, az élelmi cikkek és általában a munkás szükségleti cikkek árának az emelkedése sokkal nagyobb, mint a munkabérek emelkedése; hol lehet tehát a socialis elemet a drágaságban felfedezni? Bizonyára a munkásosztály széles rétegeire nézve találó ez az ellenvetés és milliók nem nyernek, hanem veszítenek a beállott drágasággal. És mégis fenn kell tartanom azt az állítást, hogy erős socialis vonást látok a mai drágaságban, mert az kétségkívül egyik leg-

mélyebb gyökerét a socialpolitikában és a munkásmozgalmakban bírja. Hogy a munkásosztály hányadának a nemzeti termelésben való részesedésnél egyszerre az egész vonalon nem érvényesülhet, hanem egyelőre csak a munkások egyes csoportjainál, az feljogosít-e annak a kétségbevonására, hogy az árak emelkedésének egyik főoka a munka drágulásában van? Aligha, mert ha sok esetben a munkaerő megdrágulása kisebb fokú is, mint az életszükségleteké, azért igen sok munkáscsoportra nézve az ellenkező áll. Egyáltalában az, a ki a fejlődés törvényeit ismeri, elképzelheti-e, hogy a munkások részesedési arányának az emelkedése az egész vonalon egy csapásra következik be? A történelem mutatja, hogy szenvedések nélkül eredmények sem szoktak beállni és kétségtelen, hogy a munkásság nagyobb részesedése a termelés eredményében csak bizonyos, az átmeneti állapot által előidézett szenvedések árán következhetik be, a milyenek tényleg jelentkeznek napjainkban is, midőn a munkások eliteje emeli számbavehetően életszínvonalát és pedig tagadhatatlanul — bár éppen nem kizárólag — a szervezetlen és nyomorúságosabb helyzetben levő munkások milliói költségére.

És nem szabad felejtenuk azt sem, hogy a munkások hányadának ezen intensívnek nevezhető emelkedésével szemben áll egy oly emelkedése is, melyet extensívnek hívhatunk. Értem alatta azt, hogy a kapitalistikus fejlődés oly irányban alakítja át a társadalom anyagát, a népeséget, mely önként hozza magával azt, hogy a népesség nagyobb hányada szerez igényt az élet javaiban való fokozott részesedésre. A népesség industrialisálódása, az ipari lakosság hányadának a gyors emelkedése ugyanis ide vezet, mert ha, kivált régebben, a mezőgazdaság patriarchális szervezete mellett a mezei munkás talán jobban élt, mint az ipari munkás a capitalismus legelső korszakában, úgy az arány ma lényegesen változik. Épp ezért a lakosságnak az iparra való fokozott áttérése a munkások részesedését a nemzeti termelés eredményében olyképp növeli, hogy egyre többen kapják a magasabb ipari munkabéreket. Hogy mily arányú fejlődésről van itt szó, annak némileg való megvilágítására fel akarom említeni, hogy hazánkban 1890 óta 1900-ig 25⁰/₀-kal, Ausztriában 1880—1900-ban 35⁰/₀-kal, Franciaországban 1881—1906-ig 40⁰/₀-kal, Belgiumban 1880—1900-ig 44⁰/₀-kal, a Németbirodalomban 1882—1907-ig majdnem 76⁰/₀-kal növekedett az ipari lakosság. Ha tekintetbe vesszük, hogy az első megbízható és számításainkban alapulvett foglalkozási statistika minden államban oly időpontra esik, midőn az industrialisatio máris jelentékeny mérvet öltött és ha most még hozzá képzeljük azt az emelkedést, melyet e téren a legújabb népszámlálások fognak mutatni, akkor be fogjuk látni, hogy mit jelent a népesség szerkezetében végbemenő ezen változás a munkásosztály részesedési hánya-

dának az emelkedése szempontjából és hogy mily óriási többleteket kíván az ipari lakosság számarányának ez a gyors növekedése.

Az industrialisatio karöltve az annak különben előfeltételét alkotó kiterjesztésével a népművelésnek márcsak azért is az alsóbb osztályok részesedési hányadának a jelentős emelkedéséhez kell, hogy vezessen, mert a szükségletek nagyfokú demokratizálódását hozza magával. A városban, a nagy ipartelepeken a fényűzés tözsomszédságában élő lakosságban oly szükségletek ébrednek, a melyenkről azoknak addig sejtelmük sem volt. Igaz, hogy első jelentkezésében az ily szükséglet csak platonikus; minél jobban befészkei azonban az magát egyesek, majd szélesebb rétegek lelkébe, annál inkább parancsolóan lép fel, míg végre azon szükségletek sorába lép, melyek az illető osztály standardjának nélkülözhetlen alkatrészei és a melyek kielégítését a munkabérnek biztosítani kell. A lakosság standardjának ez az emelkedése is a munkásosztály részesedését a termelt javakban számbavehetően növeli. Természetesen ismét első sorban a tanult és szervezett munkásságnál jelentkezik ez a fejlődés is legelőbb és legerősebben, mert a tanulatlan munkások csoportja felett álló intelligentiája, a hivatásához szükséges bizonyos előképzettség fogékonnyá teszi a magasabb szükségletek iránt, a szervezkedés pedig arra képesíti, hogy az újonnan fellépő szükségletek kielégítéséhez szükséges anyagi eszközöket a munkabér emelésével magának biztosítsa is; de a tanulatlan munkások csoportja is, részben éppen a jól szervezett munkáscsoportok életszínvonal emelkedésétől befolyásolva, nagyban növelte szükségleteit és ha ennek a kellő anyagi háttérrel nem is tudja oly könnyen megadni, mint a szervezett munkások, mégis mintegy ott lappangnak a háttérben ezek az ébredező szükségletek, hogy a béremelésre kedvező első alkalomnál előtörjenek és a munkások újabb csoportjának biztosítsanak nagyobb részt a társadalom termeléséből.

Csodálkozhatunk-e azon, ha a jelzett körülmények folytán a munkások szükségletkielégítése színvonalának a bekövetkezett és még bekövetkezendő emelkedése oda vezet, hogy a társadalom összes szükségleteit fedő takaró, mely most, mondjuk, a kezeket és lábakat jobban takarja, a fejen, a vállakon szűk lett, ha már nem takarja oly jól a társadalom testének felső részeit, mint eddig? Lehet-e azon csodálkozni, ha annak, a ki most munkát akar venni — és munka minden termékben van, — többet kell tulajdonából vagy jövedelméből áldozni? A mai drágaság jelentékeny részében semmi más, mint egyrészt az olcsó munkára épített jövedelmek és életszínvonalak, másrészt pedig a munkásosztály életszínvonalának és bérének emelkedése folytán megváltozott árak közötti egyensúlynak a megbomlása. Munkát és ezt tartalmazó

árúkat csak drágábban lehet ma a jellemzett változások folytán már vásárolni, és a kinek a jövedelme nem változott, hasonlóan nem emelkedett, az súlyosan érzi ezt a változást. Érzi ezt első sorban azoknak a csoportja, a kik az anyagi termelésben részt nem vesznek és a kiknek a fix jövedelme az így okozott áremelkedés mellett egyre kevesebb vásárlóerőt képvisel; érzik ezt a tőkések is, a kiknek a tőkéje a munkával szemben egyre kisebb értéket képvisel, mert a tulajdon felhalmozódása és az áraknak egyre magasabb egységekre szólása, a közgazdaságnak, a mint fentebb kifejeztük, magasabb hangnemre hangolása elértékteleníti a tőke egységét; érzik továbbá a vállalkozók ezrei, kik nem tartoznak a monopolisták szerencsés csoportjaiba, hanem a kik igazi verseny nyomása alatt dolgoznak és a munkabérek emelkedését csak úgy viselniük kell, mint a saját szükségleteik beszerzésénél az árak emelkedését; de érzik a munkások széles rétegei is szerencsésebb testvéreik színvonalemelkedését, mert az esetleg emelkedett bérük sok esetben jelentékenyen elmarad az árak emelkedése mögött. És a munkásosztály kiváltságos tagjainak, de lassankint szélesebb rétegnek is ez a színvonalemelkedése még egészen más mértékben kellene, hogy éreztesse hatását a többi osztály jövedelmei és ez árak közti egyensúly felbomlásában, ha nem ellensúlyozná a capitalistikus fejlődés, a termelés terén napról-napra beálló haladás. Ez a haladás az, a mi jelentékenyen gyengíti emez átalakulás hatását és oda vezet, hogy nagyrészt az eddig is jólétben élt felső osztályoknak a munkásosztály színvonalemelkedését nem kell teljes áron megvásárolniuk, hanem az jórészt egy lucrum cessans költségére mehet végbe, t. i. olyképp, hogy a felsőbb osztályok bizonyos fokig csak attól a jólétemelkedéstől fosztatnak meg, a melyet magával hozott volna részükre a munka újabb, nagyobb fokban való termelékenyebbé válása, a mely a változott körülmények folytán nem az ő életszínvonaluknak, hanem a munkásosztály jólétének az emelkedéséhez vezet.

Ezek, úgy hiszem, a távolabbi perspectivái annak a jelenségnek, mely a drágaság képében ma előttünk végbemegy. Nem véletlen vagy mellékes körülményekre visszavezethető tünetény az, hanem egész gazdasági életünk átalakulásával, helyesebben talán inkább kialakulásával függ össze. Ha talán egy idő múlva sikerül is az áraknak nyugvóponttra jutni, a fent jellemzett irányzatok, a gazdasági szabadság megszorítása és a munkásosztály életszínvonalának az emelkedése mint ható okok, melyek az áremelkedésnek kedveznek, továbbra is megmaradnak. Ha az mégis lassúbb ütemű lesz, vagy esetleg idővel el is marad, akkor az csak annak tulajdonítható, hogy a gazdasági és technikai haladás erősen ellensúlyozza azt a nagyobb szükségletet, mely a munkásosztály felemel-

kedéséből előáll. Hogy azonban a mai, a monopoliumnak kedvező világban ehhez nagy, igen jelentékeny haladás kell, azon nem kételkedtünk, kivált akkor, ha, a mint valószínű, a nemzetközi verseny továbbra is olyan kifejezetten termelői gazdaságpolitika folytatására fogja az államokat kényszeríteni, a milyent ma folytatnak.

Heller Farkas.

